

Sociologisk Forskning

Tidskrift för Sveriges Sociologförbund • Journal of the Swedish Sociological Association

Årgång 55 • Nr 1 • 2018

Sociologisk Forskning

Sociologisk Forskning är en facktidskrift för svenska sociologer och för andra som intresserar sig för den empiriska, teoretiska och metodologiska utvecklingen inom samhällsvetenskaperna. I Sociologisk Forskning presenteras kontinuerligt resultat från pågående forskningsprojekt och diskussioner kring teoretiska utvecklingsmöjligheter. Tidskriften har ett särskilt fokus på den svenska och nordiska samhälls-utvecklingen och har dessutom emellanåt olika temanummer. Vidare har Sociologisk Forskning en omfattande recensionsavdelning där svensk och internationell sociologisk och samhällsvetenskaplig litteratur recenserar. Tidskriften ges ut av Sveriges Sociologförbund med stöd av Vetenskapsrådet och kommer ut med 4 nummer om året. Den grundades 1964.

Sociologisk forskning indexerar i bl.a. följande databaser:

ArticleFirst, Artikelsök, Cambridge Scientific Abstracts, Collection Search International Nuclear Information System, Social Services Abstract, Current Abstracts, IBZ: Internationale Bibliographie der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Zeitschriftenliteratur, Internationale Bibliographie der Rezensionen Geistes- und Sozialwissenschaftlicher Literatur, Periodicals Index Online, SCOPUS, Sociological Abstracts, SOCIindex, Social Sciences Citation Index, Social Services Abstracts, TOC premier, Thomson Reuters Web of Science, Worldwide Political Science Abstracts

Planerad utgivning 2018

Nr 1: v 10 Nr 2: v 24

Nr 3: v 39 Nr 4: v 50

Redaktör & ansvarig utgivare

Redaktörer: Christofer Edling & Sara Eldén

Ansvarig utgivare: Katarina Jacobsson

Grafisk produktion: RPform, Köping

Tryck: Reklamtryckeriet, Köping

ISSN 0038-0342, 2002-066X (elektronisk).

© Sveriges Sociologförbund och författarna

Adress

Sociologisk Forskning

Sociologiska institutionen, Lunds universitet

Box 114, 221 00 Lund

sociologiskforskning@sverigesociologforbund.se

www.sociologiskforskning.se

Redaktion

Christofer Edling, Sara Eldén

Åsa Lundqvist, David Wästerfors

Diana Mulinari, Mikael Klintman

Redaktionsråd

Ylva Almqvist, Stockholms universitet

Alireza Behtoui, Södertörns högskola

Patrik Aspers, Uppsala universitet

Katrine Fangen, Universitetet i Oslo

Peter Hedström, Linköpings universitet

Mikael Hjerm, Umeå universitet

Tora Holmberg, Uppsala universitet

Bengt Larsson, Göteborgs universitet

Christine Roman, Örebro universitet

Stefan Svallfors, Institutet för framtidsstudier

Östen Wahlbeck, Helsingfors universitet

Malin Åkerström, Lunds universitet

Sveriges Sociologförbund

Sveriges Sociologförbund är en fackligt och politiskt obunden intresseorganisation för sociologer med syfte att främja sociologins vetenskapliga utveckling och praktiska tillämpning. Som medlem i Sociologförbundet får du bland annat förbundets egen tidskrift Sociologisk Forskning i elektronisk form och den internationella tidskriften Acta Sociologica, som utkommer fyra gånger per år.

Vill du bli medlem? Se Sociologförbundets hemsida www.sverigesociologforbund.se för information.

Sociologförbundets styrelse

Ordförande: Tora Holmberg, Uppsala universitet

Vice ordförande: Katarina Jacobsson, Lunds universitet

Sekreterare: Ingemar Johansson Sevä, Umeå universitet

Kassör: Anna Olofsson, Mittuniversitetet

Ordinarie ledamöter: Ylva Ulfsdotter Eriksson, Göteborgs universitet, Magnus Boström, Örebro

universitet, Susanna Nordström, Högskolan i Skövde, Annika Jonsson, Karlstads universitet,

Petter Bengtsson, Stockholms universitet

Suppleanter: Glenn Sjöstrand, Linnéuniversitetet, Eva Sundström, Umeå universitet

Innehåll

Redaktörerna har ordet	3
<i>Christofer Edling & Sara Eldén</i>	
Att studera den ekonomiska eliten – problem och utmaningar	5
<i>Mikael Holmqvist</i>	
Valet av utbildning på gymnasietmarknaden i socialt tillbakasatta områden	23
<i>Håkan Forsberg</i>	
Mellan sekulära och religiösa förväntningar – Civilreligion på individnivå i Sverige	53
<i>Erika Willander</i>	
Vem är teori? Ett normkritiskt pedagogiskt perspektiv på sociologisk teori	75
<i>Kalle Berggren</i>	
Kommentarer till ”Vem är teori?”	93
<i>Lars Udehn</i>	
An interview with Bridget Anderson	99
<i>Maja Sager</i>	
Sociologförbundet har ordet	109
Recensioner	111
<i>Carly Elizabeth Schall, The Rise and Fall of the Miraculous Welfare Machine: Immigration and Social Democracy in the Twentieth-Century Sweden. New York: Cornell University Press, 2016. Recension av Kenneth Nelson</i>	

Diane Reay, *Miseducation. Inequality, education and the working classes.*
Bristol: Policy Press, 2017
Recension av *Magnus Persson*

Redaktörerna har ordet

DETTA NUMMER AV Sociologisk Forskning, det första år 2018, omfattar fyra forskningsartiklar, en replik samt en intervju.

I artikeln "Att studera den ekonomiska eliten – problem och utmaningar" beskriver och diskuterar Mikael Holmqvist sin etnografiska studie av Djursholm som ledarsamhälle, med fokus på access, metoder och tillvägagångssätt. Holmqvist menar att studier av fält som detta, det vill säga fält som sällan beforskas, kräver en etnografisk metod som kan fånga mikrosociologiska observationer av människors dagliga levnadsmönster vanor och normer.

I artikeln "Valet av utbildning på gymnasiet i socialt tillbakasatta områden", presenterar och diskuterar Håkan Forsberg en studie av elevers gymnasieval. Genom att rikta sökningen mot ett specifikt regionalt "utbildningsrum", i detta fall kommuner präglade av socialt och etniskt homogena bostadsområden, kan Forsberg med hjälp av korrespondensanalys visa på olika polariteter där exempelvis elever med lite utbildningskapital ställs mot elever med stort utbildningskapital i fråga om mobilitet vid val av gymnasieskola.

I Erika Willanders bidrag "Mellan sekulära och religiösa förväntningar: Civilreligion på individnivå i Sverige" diskuteras religiös tillhörighet med utgångspunkt i antagandet att offentliga ramverk för religiositet formuleras både av religiösa och sekulära intressen i ett samhälle. Utifrån de nationella SOM-undersökningarna 2016-2017 visar Willander hur klass, genus och ålder spelar roll för vilken civilreligiositet individer intar.

I "Vem är teori? Ett normkritiskt pedagogiskt perspektiv på sociologisk teori" väcker Kalle Berggren frågan om hur sociologisk teori konstrueras i sociologisk universitetsutbildning. Artikeln, som utgår från Berggrens genuskartläggning av kursplaner vid en sociologisk institution i Sverige, ger förslag på hur undervisning i sociologisk teori kan göras mer inkluderande, utifrån normkritisk pedagogik.

Berggrens efterfrågan av diskussion om dessa frågor bemöts redan i detta nummer av en kommentar från Lars Udén. Det reflexiva förhållningssätt till kurslitteratur som Berggren föreslår omfamnas även av Udén, men den sistnämnde ställer sig samtidigt frågande till tesen om exkludering: kan vi tala om uteslutande ur en kanon om personen i fråga aldrig varit insläppt?

Vi har också nöjet att presentera ännu en intervju, denna gång med Bridget Anderson, sociolog och migrationsforskare vid SOAS, London, genomförd av Maja Sager. Intervjun ägde rum vid Bridget Andersons besök i Lund våren 2017, och berör

högaktuella frågor om utvecklingen i Europa, liksom teoretiska funderingar kring migrant-begreppet som politisk och analytisk kategori.

Under rubriken ”Sociologförbundet har ordet” ger Sociologförbundets nyttillträdde ordförande Katarina Jacobson en rapport från Sociologidagarna i Lund. Sociologisk forskning var representerad med bokbord, och även med en paneldiskussion på temat *Understanding the Political Landscape: Political Sociology and the Swedish Election 2018*. Moderatorer var Gabriella Elgelius och Magnus Wennerhag, som också är gästredaktörer för ett kommande temanumret med samma fokus.

Slutligen vill vi återigen uppmana er att sända oss era manus, uppslag till recensioner och idéer för temanummer. Sociologisk Forskning publicerar bidrag på svenska och övriga skandinaviska språk samt engelska. Sociologisk Forskning tillämpar ett s.k. double blind referee-förfarande och tidskriften indexeras i ett stort antal internationella databaser, publiceras med omedelbar open access och finns tillgänglig genom JSTOR (se tidskriftens hemsida för vidare detaljer).

Christofer Edling och Sara Eldén
Redaktörer

MIKAEL HOLMQVIST

Att studera den ekonomiska eliten – problem och utmaningar¹

Studying the Economic Elite – Problems and Challenges

This article presents my experiences of studying Djursholm as Sweden's "Leader Community" during 2010 through 2015. I address the relative lack of studies of the economic elite, which is a problem both for the sociological literature, and for public debate. The reason to why relatively few studies have been made of the economic elite, particularly in Sweden, has amongst others to do with a reputation of it as being hard to study, not at least due to this group's often social closure. By proposing examples from my own study, I try to describe how studies of the economic elites can be done with a view of generating more research of this anonymous yet influential group.

Keywords: economic elite, ethnography, Djursholm, power elite, leaders, leader community, consecration, consecracy

UNDER LÅNG TID har frågan hur eliter – kulturella, politiska, akademiska och ekonomiska – produceras och re-produceras i och genom samhällets institutioner och sociala organisationer, varit i fokus för den internationella samhällsvetenskapliga analysen och debatten. Sådana klassiska namn som exempelvis Pierre Bourdieu, Karl Marx, Robert Michels, C Wright Mills, Vilfredo Pareto, Thorstein Veblen och Max Weber har varit tongivande genom sådana begrepp som makteliten, statusgrupper och kulturellt kapital. Det förhållandevis magra intresset bland svenska samhällsvetare för eliter kan synas märkligt, med tanke på den allmänna föreställningen inom samhällsvetenskap om eliters betydelse för att förklara samhällets grundläggande funktion och förändring. Den internationella elitforskningen är bred och djuplodande och innefattar exempelvis studier av nätverk, sociala organisationer, skolor och andra institutioner genom vilka eliter produceras och re-produceras (se t ex Baltzell, 1958; Gaztambide-Fernandez, 2009; Khan, 2011). Från en förhållandevis blygsam nivå håller glädjande nog en förändring gradvis på att ske inom svensk samhällsvetenskap med spridda bidrag inom bland annat utbildningssociologi, ekonomisk historia, kulturgeografi,

---

1 Jag vill tacka Konstantin Lampou, Richard Swedberg, redaktörerna, samt två anonyma granskare för deras kommentarer och kritik av en tidigare version. Studien har finansierats av Riksbankens jubileumsfond. Denna text bygger delvis på resonemang och diskussioner som förs i Holmqvist (2015).

socialantropologi, och sociologi (se t ex Börjesson m fl, 2016; Edling m fl, 2013; Rodenstedt, 2015; Sandgren, 2015). Själv redigerar jag i skrivande stund tillsammans med Bengt Erik Eriksson och Lena Sohl en tvärvetenskaplig antologi med namnet ”Eliter i Sverige” och som kommer att utgöra en samlad översikt av elitforskningen i Sverige. Som ytterligare exempel kan nämnas en workshop vid Uppsala universitet i november 2015 om eliter, liksom att eliter var ett tema under 2016 års ämneskonferens som Sveriges Sociologförbund anordnade. På den socialantropologiska institutionen på Stockholms universitet ordnades år 2015 workshopen ”Transnational elites: Towards an anthropology of mobile professionals”, där följande slogs fast: ”Antropologi har oftast intresserat sig för människor i periferin, de som är långt ifrån staten eller de politiska och ekonomiska centrumen. Under de senaste decennierna har vi sett en rörelse från en ensidig uppmärksamhet på marginaliserade grupper och små samhällen, till en antropologi som också i ökande utsträckning handlar om mäktiga eliter och större enheter som transnationella företag och statsbyråkratier.”

Men bristen av dylika insatser och studier är som sagt ändå förhållandevis utbredd inom svensk samhällsvetenskap, och det gäller i synnerhet inom mitt eget ämne, företagsekonomi, som trots sin remarkabla tillväxt under de senaste decennierna såväl forsknings- som undervisningsmässigt, ägnat frågan om samhällseliternas i allmänhet och de ekonomiska eliternas i synnerhet etablering och betydelse, närmast obefintligt intresse (jfr Holmqvist och Hasselbladh, 2013). Inom dagens nationalekonomi verkar intresset för ekonomiska eliter heller inte vara särskilt stort (se dock t ex Roine och Waldenström, 2009; och för en omtalad internationell studie, se Piketty, 2015).

Den svenska samhällsvetenskapen verkar i synnerhet ointresserad av att studera hur ekonomisk makt konstitueras genom eliters *livsstil*; till exempel genom att analysera deras boende, konsumtionsmönster, yrkesval och preferenser kring konst och litteratur. Härvidlag finns en del inspiration att hämta från internationella studier. Exempelvis har de franska sociologerna Michel Pincon och Monique Pincon-Charlot ägnat stor uppmärksamhet åt hur den franska högborgerligheten och aristokratin konstituerar sin ekonomiska makt, bland annat genom studier av deras boende (se t ex Pincon och Pincon-Charlot, 1999; 2007); där finns också aktuella och viktiga studier om så kallade superrikas liv och leverne (se t ex Beaverstock m fl, 2004; Hay, 2016); samt studier av exklusiva ”gated communities” (se t ex Atkinson och Blandy, 2006; Blakely och Gail Snyder, 1997). Men överlag är de empiriska observationerna få.

I stället uppmärksammar såväl den svenska som internationella samhällsvetenskapen hellre ekonomiskt utsatta och marginaliserade grupper och hur dessa lever. Utanförskap, arbetslöshet och kriminalitet är vanliga frågor och problem för såväl nationalekonomer, antropologer som sociologer; och i den mån man studerar människors livsstil och boende ligger fokus på storstädernas utsatta förorter eller nedgångna städer på landsbygden. Ett aktuellt exempel är den intressanta tvärvetenskapliga antologin från 2016, *Bortom kravallerna. Konflikt, tillhörighet och representation i Husby* redigerad av kriminologen Magnus Hörnqvist och ekonomisk-historikern Paulina de los Reyes.

De ekonomiskt potenta och välintegrerade grupperna och deras boendemiljöer har alltså i allt väsentligt förblivit anonyma. Detta kan te sig som en paradox, givet det

faktum att ekonomisk makt som kanske aldrig förr idag är i allmänhetens blickfång och det finns allmänt ett stort behov av att förstå hur den ekonomiska eliten lever och påverkar sin omvärld genom sin livsstil. USA har i dag en president som verkar förkroppsliga många av dess ideal, vilket ytterligare understryker behovet av systematisk och gedigen forskning av denna grupp.

Man kan fråga sig varför det ser ut som det gör. Kulturgeografen Jonathan Beaverstock (2004: 402) ger följande förklaring: "Givet de superrikas tilltagande betydelse, har frågan om social och ekonomisk polarisering aldrig varit viktigare. Men, trots den ökade uppmärksamheten på eliter (...) verkar geografer ha litet att säga om dagens superrika. Varför det saknas sådana analyser är en fråga öppen för debatt: kanske beror det på att de superrika framstår som oåtkomliga och avlägsna för medelinkomst-akademiska forskare, eller för att forskare känner att de rika på något sätt är mindre ärbart att undersöka än dem som lever i samhällets utkanter."²

En liknande förklaring lanserade Lena Sohl i en artikel i *Dagens Nyheter* år 2017, "Rikta blicken uppåt forskare!", där hon skriver följande: "Att studera grupper med makt och privilegier innebär ofta att forskaren själv behöver utsätta sig för att närma sig grupper som är vana vid att utöva makt och därmed kan utmana det maktöverläge som forskare i de flesta andra sammanhang befinner sig i. Samhällsvetare måste dock klara av att utsätta sig för det. Den givna slutsatsen är att vi borde ägna oss betydligt mer åt att studera grupper som har mer, och inte enbart mindre, makt än vad vi själva har. Det innebär att vi kommer att bli ifrågasatta och utsatta för maktutövning. Men samhällsvetenskaperna existerar inte för att vi som forskare ska kunna känna oss bekväma. I en tid när ojämlikheter i samhället återigen är skrämmande tydliga har vi viktigare saker vi måste ägna oss åt än vår egen bekvämlighet."

Med utgångspunkt i min egen studie *Djursholm – Sveriges ledarsamhälle* (Holmqvist, 2015; recenserad i *Sociologisk forskning* nummer 3, 2016, av Lars-Erik Alkvist) syftar denna artikel till att beskriva mitt tillvägagångssätt för att studera en svensk ekonomisk elit och som därmed förhoppningsvis kan tjäna som inspirationskälla för fler studier av denna relativt outforskade grupp i samhället.

Studie av Djursholm: en sammanfattning av argument och observationer

Innan jag kommer in på frågan om studiens genomförande, vilken är det huvudsakliga syftet med denna artikel, ska jag i korthet försöka ge en beskrivning av ett antal utgångspunkter och slutsatser, som en bakgrund och kontext till läsningen. Sammanfattningsvis är min studie av Djursholm ett försök att bidra till en sociologisk teori om den ekonomiska elitens livsstil. Studien handlar om ett ekonomiskt mycket välbärgat samhälle, där ett antal av Sveriges mest förmögna bor. Sedan Djursholm bildades år 1889 av bankdirektör Henrik Palme, farfars halvbror till framlidne statsministern Olof Palme, har samhället attraherat ledande personer inom näringsliv, förvaltning, militär,

² Alla översättningar av engelsk text är mina egna.

vetenskap och konst. I dagens Djursholm, som består av cirka 9 000 invånare, är en del av Danderyds kommun och ligger cirka tio kilometer nordost om Stockholm, lever många människor som har centrala positioner inom framförallt näringslivet, och som kan utöva stort inflytande över Sveriges ekonomiska, politiska och sociala utveckling.

Min utgångspunkt för studien har varit att Djursholm kan ses som ett *ledarsamhälle*, det vill säga en plats där ledare och deras familjer lever och verkar privat; där de umgås med vänner och bekanta och har andra ledare som grannar; där deras barn växer upp, går i skola och får vänner och nätverk; och där de åldras och dör. *Ledare* är de människor i samhället som mer än andra kan påverka den miljö som vi alla är en del av (se Barnard, 1938; Jackall, 1988; Mintzberg, 1973). Ledare utövar makt och kan ha stora möjligheter att utforma det nutida samhället och historiens förlopp. En ledare är inte nödvändigtvis en person med en viss professionell position inom exempelvis politik, kultur eller medier, även om det många gånger sammanfaller. Ledare är istället alla de människor som har den legitimitet som krävs för inflytande (Alvesson, 2011; Simon, 1997).

Ett viktigt begrepp för min tolkning och förståelse av Djursholm som ett ledarsamhälle är *konsekration* (se Bourdieu, 1996; Durkheim, 1973; Elias, 2006; Weber, 1946). Konsekration, av latinets *consecrare*, betyder 'att inviga någon', 'att göra någon helig'. Det handlar i allt väsentligt om att socialt upphöja en människa; att förläna honom eller henne vissa högre moraliska och andliga kvaliteter. I min analys är Djursholm *Sveriges ledarsamhälle*, inte först och främst för att där, jämfört med andra samhällen, bor relativt många människor som uppfattas som ledare, eller själva beskriver sig som sådana genom att de har vissa formella positioner. Djursholm är Sveriges ledarsamhälle för att det på ett systematiskt, ambitiöst och engagerat sätt som knappast finner sin motsvarighet någon annanstans i landet, *konsekrerar sina invånare till ledare*.

Detta sker genom Djursholms kultur, historia, traditioner, ceremonier ritualer och institutioner, vilka har en viss *aura*, och som ständigt återskapas av invånarnas handlingar, vilka jag i studien försöker förstå och beskriva – alltifrån matvanor, skolval, och syn på hälsa, till uppfattningar om politik, miljöförstöring och världen utanför Djursholm. Den livsstil som präglar ett ledarsamhälle som Djursholm utgår från vissa normer och värderingar, till exempel rörande synen på lagar och regler, människors personliga ansvar för sina handlingar samt uppfattningar om vardagligt 'vett och etikett', och som blir till invånarnas levnadsideal. I ledarsamhällen *bor* alltså inte bara ledare utan där sätts också ideal, kriterier och normer vilka blir till reglerande och formerande livsramar för många andra människor. Ledarsamhällen är viktiga att förstå för att de förväntas vara moraliska föredömen och fyrbåkar och ofta agerar som sådana. Det är utifrån en föreställning om att vara moraliska som de dominerar sin omvärld. Ledare formas av dem, och de i sin tur påverkar andra. Livsstilen, normerna och värderingarna i ledarsamhällen blir därmed väsentliga för det vidare samhällets funktion och inriktning i en grundläggande moralisk, sedlig och etisk bemärkelse.

Min huvudsakliga slutsats av studien är att Djursholm inte är Sveriges ledarsamhälle på meritokratiska grunder, det vill säga det dominerar inte sin omvärld genom excellens

i kunnande, intellektuell expertis och överlägsen analytisk förmåga. Djursholm är istället Sveriges ledarsamhälle i en moralisk bemärkelse, genom den livsstil som ständigt skapas och återskapas av samhällets invånare. Som samhällsform är Djursholm därför något som jag vill kalla för en *konsekrati* – ett samhälle som leder sin omgivning genom sin aura, strålgång och lyskraft³. Det är Djursholmarnas sociala, kommunikativa och estetiska förmågor som gör dem till ledare, snarare än deras intellektuella egenskaper och utbildningsmässiga meriter. När Alexis de Tocqueville (1998) analyserade Amerika på 1800-talet var *aristokrati* och *demokrati* två centrala analytiska begrepp för honom. Tocqueville förstod Amerika som en demokrati – i hans definition som ett jämlikt samhälle i kontrast mot det ojämliga aristokratiska samhällssystemet. Visst fanns enligt honom i Amerika aristokratiska uttryck och drag, men som ett enande analytiskt begrepp var demokrati enligt Tocqueville överlägset för att beskriva och tolka samhället Amerika. I enlighet med Tocquevilles metod, menar jag att konsekrati, sprunget ur begreppet konsekration, kan användas för att bäst förstå Djursholm, som en kontrast till meritokrati.

Begreppet konsekrati är ett alternativ till meritokrati för att tolka dagens svenska samhälle, som i allt högre grad betonar de värden och ideal som sedan länge präglat Djursholm. I den mån inte bara vissa samhällen i Sverige som Djursholm kan beskrivas som konsekratier, utan även landet i stort (i framtiden) kan ses som sådant, kan begreppet ge underlag för diskussioner om hur exempelvis framtida utbildnings- och arbetsmarknadspolitik bör bedrivas. Att inte längre framförallt betona kunskaper och kompetens, utan istället människors sociala beteende, aura och strålgång kan kanske tyckas cyniskt i ett land som hittills sett sig som en typisk meritokrati; men i termer av förmåga till individuellt, mänskligt ledarskap, vilket numera förväntas av oss alla, och framförallt av barn och ungdomar, är det i framtiden helt väsentligt. Det kan dock inte bara ses som cyniskt utan också som riskfyllt. I en typisk konsekrati som Djursholm kan den stora majoriteten egentligen inte mer av substantiellt värde än andra människor, utan kanske till och med mindre. Deras ledarförmåga utgår i allt väsentligt från att bete sig på ett visst socialt accepterat sätt och att förverkliga en viss livsstil som anses moraliskt högtstående.

Men det symboliska kapitalet, auran, är skört. Det riskerar ständigt att förstöras och minska genom oansvariga eller omoraliska handlingar. Djursholmarna är och har alltid varit centrala för skapandet och upprätthållandet av den djursholmska auran, prestige och statusen. Människor i Djursholm, inklusive de som har Djursholm som sin arbetsplats måste därför konsekreras för att bete sig på ett sätt som bidrar till den sociala upphöjelsen av Djursholm. Konsekratier är därmed riskfyllda samhällsformer; som sades innan är auran skör. Kommer man den för nära, riskerar den att krackelera. Djursholm är alltid en hårsman från att förlora sin ledarroll och reduceras till ett högst vanligt, ordinärt eller till och med mediokert samhälle.

Om min analys är riktig, menar jag att det finns all anledning att diskutera kon-

3 Mer språkligt korrekt skall det vara "konsekratokrati"; men jag väljer "konsekrati" då detta är mindre krångligt att uttala.

sekratin som den (framtida) dominerande livsformen framför meritokratin, inte bara för att förstå Djursholm som Sveriges ledarsamhälle, utan också för att analysera det vidare svenska samhällets normer och värderingar.

Studiens genomförande: frågan om access

När jag för kollegor under 2009 började berätta om mina planer att studera Djursholm, blev jag av en del av dem avrådd. ”Ingen kommer att släppa in dig”, var budskapet. Det var också svårt att inledningsvis få finansiering för studien. Riksbankens jubileumsfond lät sig dock till slut övertygas när jag kunde uppvisa lovande observationer från ett halvårs pilotstudie – men medlemmar ur nämnden informerade mig senare också om att man betraktade projektet som ”högrisk”. Skepsisen fortsatte under projektets gång – jag blev kallad till nämnden i halvtid, för att svara på oroliga frågor kring hur det hela förlöpte, vilka alla dock visade sig sakna grund. Reaktionerna är förståeliga mot bakgrund av den ovana svenska samhällsvetare har av att studera eliter, i synnerhet utifrån kvalitativ metod som bygger på direktkontakt med studieobjektet. Eliter är per definition också mäktiga grupper, precis som Lena Sohl påpekar, och kan för en del verka nästan skrämmande – och som akademiker kan man alltså inte med automatik räkna med att ses som en legitim aktör, eller själv elit om man så vill, med den sociala och moraliska rätten att ställa frågor och göra undersökningar.

Accessproblematiken, det vill säga att få tillgång till studieobjektet, är därför en central fråga inom de flesta empiriska elitstudier (se t ex Rodenstedt, 2015; Sandgren, 2015). Om detta var jag mycket medveten när jag inledde min studie av Djursholm hösten 2010 – och tog kontakt med ordföranden för Djursholms golfklubb. Valet av golfklubben som utgångspunkt kan te sig fördomsfullt, men var noga planerat då den helt enkelt är en social sambandscentral i Djursholm, något jag insett efter att ha läst ett antal tidningsreportage om samhället. Ordföranden visade sig entusiastisk inför min idé att studera Djursholm som ett ”ledarsamhälle”, och tog själv initiativ till att kontakta personer som han trodde skulle vara intresserade av att bli intervjuade.

Begreppet ”ledarsamhälle” väckte antagligen omedelbart positiva associationer för honom; hade jag valt att beskriva Djursholm som ett ”överklassamhälle” eller ett ”elit-samhälle”, två standardmässiga begrepp hos samhällsvetare och journalister, är det inte lika säkert att gensvaret hade blivit positivt. Det visade sig också under de fortsatta åren som min studie förflöt att just ”ledarsamhälle” var ett ”dörröppnande begrepp”. Antagligen kunde de människor jag kontaktade inte alltid skönja den (för samhällsvetare självklara) kritiska referensram som min studie vilade på; där fanns en föreställning hos vissa personer som jag träffade att jag inför omvärlden borde ge Djursholm en typ av upprättelse, vilket de kanske uppfattade att begreppet ”ledarsamhälle” var ett uttryck för. Ett flertal personer återkom nämligen till mig om att det fanns mycket fördomar och stereotyper om Djursholm, vilket jag som forskare förhoppningsvis skulle, eller borde, punktera.

För mig som företagsekonom var begreppet ledarsamhälle det mest adekvata, givet den fokusering i ledarskapslitteraturen på att enkom studera ledare som dominerat de

senaste decennierna (se t ex Carlson, 1951; Mintzberg, 1973; Jackall, 1988). Att jag därtill var forskare och inte journalist var också viktigt. Djursholmare har historiskt sett dåliga erfarenheter av journalister, en grupp som de upplever har skrivit alltför negativt om Djursholm. Så här uttryckte till och med Aftonbladets kulturchef Åsa Linderborg (2015) det om mig i sin recension av min bok, till synes väl medveten om branschens ordning: ”Det är med andra ord ingen vänsterextremist som snubblat runt med anteckningsblock en eftermiddag i ett samhälle hen vill krossa, utan en forskare med integritet”.

Ytterligare en faktor som troligen spelade stor roll var min titel som professor i *företagsekonomi* – ett ämne som många i Djursholm har utbildningsmässig erfarenhet av, och som de likt nationalekonomin inte uppfattar som ett (mot dem) kritiskt akademiskt ämne. Kanske hade bemötandet varit annorlunda om jag hade varit en professor i sociologi eller socialantropologi? En forskningsstudie av ett samhälle där auran och statusen är allt gjorde att den misstänksamhet mot projektet som några av mina kollegor och min finansär trodde jag initialt skulle drabbas av i hög grad uteblev.

Men en annan viktig förklaring till att studien var relativt lätt att genomföra efter att de initiala accessfrågorna hade lösts, både vad gäller intervjuer av såväl boende som arbetande i Djursholm, genomförandet av enkäter och omfattande fältstudier av olika sammanhang i samhället, hade tveklöst att göra med mitt personliga ”habitus”, för att tala med Bourdieu (1984). Den ovan nämnda kulturchefen på Aftonbladet påpekade också följande i sin recension: ”Det kan vara värt att nämna, att Holmqvist själv ingalunda är en främmande fågel i den här sortens samhällen. Han är utbildad på Sigtuna läroverk, bor i Danderyd och har umgänge i Djursholm”. Förvisso var jag som någon som växte upp i Sigtuna enbart dagelev på denna för samhällseliten så populära internatskola (därtill placerad där av kommunen i brist på kommunala alternativ), och något umgänge i Djursholm har jag aldrig haft; icke desto mindre har mitt sätt att bete mig, prata, diskutera och röra mig, säkert haft mer eller mindre stor betydelse för min förmåga att genomföra projektet genom att jag tidigt kom att uppfattas som en förtroendeingivande person i Djursholm; för att citera Margaret Thatchers beskrivning av Michail Gorbatsjov på 1980-talet, ”a man one could do business with”.

På flera sätt är jag en djursholmare genom det sätt på vilket jag lever; där fanns säkert en igenkänningsfaktor för de potentiella respondenterna. Påfallande ofta fick jag också frågan, *vem jag är* av dem som jag kontaktade – särskilt det faktum att jag bodde i Danderyd (förvisso i en vanlig lägenhet och alls inte i någon magnifik villa) verkade betydelsefullt som en form av social ackreditering. I min presentation av projektet var min hemadress någonting som jag med tiden också alltid lade till, som en form av anpassning till studieobjektet.

Alla dessa faktorer – begreppet ledarsamhälle, att vara professor i företagsekonomi, och att själv komma från en liknande social miljö som Djursholm, visade sig vara socialt fördelaktigt, men kan också givetvis ha varit intellektuellt (och socialt) begränsande. En person med andra perspektiv och en annan bakgrund hade säkert kunnat göra delvis andra observationer och kunnat beskriva fenomen på ett delvis annat sätt; om

detta har jag blivit väl medveten när jag efter studiens publicering presenterat den på en rad olika samhällsvetenskapliga institutioner runt om i landet. Denna problematik gäller givetvis för alla typer av etnografiska studier, oavsett om de är av ekonomiska eliter eller inte. Min ambition har dock givetvis inte varit att presentera en ”slutgiltig” analys av ledarsamhällen, utan istället stimulera till framtida forskning, där förhoppningsvis andra perspektiv och erfarenheter kan ge ytterligare tolkningar.

Tveklöst är den ekonomiska eliten en grupp med höga kulturella och symboliska murar – de eventuella nackdelar som min personliga och yrkesmässiga profil innebar, kan förhoppningsvis ses som underordnade de fördelar som fanns. Av detta kan man dra slutsatsen att den ekonomiska eliten kanske inte låter sig studeras av vem som helst, i alla fall inte om undersökningsmetoden är kvalitativ och etnografisk som i mitt fall. Det krävs helt enkelt en känsla och förståelse för studieobjektets speciella karaktär, därtill kanske en viss personlig stil för att vinna populationens förtroende. Samhällsvetare i allmänhet är knappast tränade för att kritiskt granska eliter, vare sig genom sin professionella skolning eller genom sin uppväxtmiljö – för de flesta eliter är inte en akademisk karriär attraktiv (se Börjesson m fl, 2016).

Därmed inte sagt att sådana förmågor inte kan förvärfvas och tillägnas genom praktisk träning och lyhörddhet. Att studier av ekonomiska eliter skulle vara exklusivt möjliga enbart för vissa få personer är givetvis inte riktigt; i fallet med exempelvis Pincon och Pincon-Charlot (1999; 2002; 2007) och deras intressanta rapporter från den franska ekonomiska elitens värld, är dessa båda sociologer kända vänstersympatisörer i den franska samhällsdebatten; på intet sätt har detta begränsat dem.

Förberedelser och forskningsdesign

Även om jag innan denna studie hade genomfört ett antal etnografiska projekt, bland annat av arbetshandikappade på Samhall (Holmqvist, 2015; 2008) och industriarbetare på Scania (Holmqvist och Maravelias, 2011), kändes detta tveklöst som en stor social och intellektuell utmaning. Jag kastade mig därför inte huvudstupa in i den. Min inspiration, och vägledning för studien kom från några klassiska och välkända sociologiska studier, snarare än från en distinkt metodlitteratur som diskuterar praktiska tekniker och tillvägagångssätt: Marie Jahoda och kollegors (1971) *Marienthal. The Sociography of an Unemployed Community*; Howard Becker och kollegors (1961) *Boys in White. Student Culture in Medical School*; Robert Jackalls (1988) *Moral Mazes. The World of Corporate Managers*; Paul Willis (1977) *Learning to Labour. How Working Class Kids get Working Class Jobs*; samt självklart även de olika studierna av Michel Pincon och Monique Pincon-Charlot, till exempel *Les Ghettos du Gotha. Au Coeur de la Grande Bourgeoisie* från 2007. Samtliga dessa studier presenterar ett rikt empiriskt material, baserat på en variation av metoder: intervjuer, enkäter, observationer med mera. Jag ville göra något liknande. Särskilt inspirerande var det sätt på vilket de förhöll sig till sina studieobjekt.

Det som dessa studier har gemensamt vad gäller formell forskningsdesign, är nämligen deras avsaknad av sådan. Inte heller redovisas i detaljer tekniker, praktiker och

ceremonier genom vilka datan har insamlats och tolkats. Så här skriver författarna bakom studien av *Marienthal*: "Ingen slutgiltig forskningsdesign hade utarbetats inledningsvis, istället upptäcktes många möjliga metoder och angreppssätt under studiens genomförande. Därför var en stor fördel för studien att forskarlaget var flexibelt och inte insisterade på rigida metodologiska praktiker – de modifierade regelbundet sina rutiner för fältarbetet." (Jahoda m fl, 1971: xii–xiv). I *Boys in White* görs följande klart: "På ett sätt hade vår studie ingen design. Det vill säga, vi hade inga genomarbetade hypoteser som skulle testas, inga datainsamlingspraktiker som noga hade valts ut för att säkerställa att relevant information samlades in givet dessa hypoteser, inga analytiska procedurer som specificerats inledningsvis. I den mån 'design' handlar om sådan noggrann planering, saknade vår studie det." (Becker m fl, 1961: 17). Och Jackall (1988: 16) skriver i sin *Moral Mazes* följande: "Jag kan inte hävda att jag strikt följt vetenskapliga rutiner, såsom slumpvist urval, när det gäller att välja de organisationer som jag studerade." Detta förhållningssätt framstod inte bara som nödvändigt och klokt, utan passade också mitt kynne och min karaktär vad gäller forskning; att snarare än att initialt skapa en "master plan" istället "muddle through" (se Lindblom, 1959).

En studie som var särdeles inspirerande för mig för detta arbete, var Tocqueville's mästerverk *Democracy in America*, som publicerades 1835–1840. Tocqueville, på motsvarande sätt som jag har försökt att göra, undersökte en miljö som hittills undgått mycket systematisk uppmärksamhet. Richard Swedberg (2009: 108–110) som studerat Tocqueville närmare beskriver hans metod på följande sätt: "Att samla in fakta om det ämne som han för tillfället studerade, var något mycket viktigt för Tocqueville och var intimt förknippat med hans ambition att vara en originell tänkare (...) Tocquevilles grundläggande regel var, när det gällde att samla in data, att *anything goes* – det vill säga, alla sätt att samla in data var bra, så länge de resulterade i att förse honom med de fakta han behövde (...) Han intervjuade människor, skickade enkäter, studerade lagar och juridiska kommentarer, offentliga dokument, olika typer av statistik, och en hel del till. Tocqueville *observerade* också – han lyssnade med ögon och öron – närhelst han kunde och oavsett var han var." Detta är också vad jag mer eller mindre framgångsrikt har försökt att göra. Överlag har jag prioriterat det empiriska materialet, och inte idéerna; ett förhållningssätt som ju Weber formulerade som "teorier måste följa fakta, och inte tvärtom."

Givetvis genomförde jag dock inte min studie utan vissa teoretiska utgångspunkter och perspektiv; men dessa kom analogt med ovan rapporterade erfarenheter från andra studier att hela tiden förändras och omstöpas. Exempelvis begreppet konsekration var någonting som jag först blev varse halvvägs in i studien, tidigare hade jag koncentrerat mig på att förstå Djursholm utifrån vissa idéer och bilder om socialisering och identitetsskapande. Jag kan därför inte strikt kategorisera min studie som varandes "induktiv", "abduktiv" eller "deduktiv" (se Alvesson och Skoldberg, 1994); vad jag däremot från första början vannade mig om, var att studien skulle bygga på många olika källor och innefatta olika metoder: intervjuer, enkäter, historiska data och så vidare; istället för att ensidigt utgå från en viss form av empiri och metod. Studien skulle vidare vara kvalitativ, inte för att en kvantitativ studie av ett elitsamhälle inte

skulle vara av intresse, utan av den enkla anledning att jag inte är kompetent till någonting annat. I framtida studier av ledarsamhällen och vidare av ekonomiska eliter kan förhoppningsvis kompletterande eller divergerande resultat fås fram genom en annan ansats än den som jag har valt.

Mitt tillvägagångssätt när jag väl var ”inne och igång” i Djursholm var mikrosociologiskt i Ervin Goffmans (1961) anda: ”små” fenomen och händelser var lika viktiga som stora, och jag såg all empiri som potentiellt viktig. Jag lade stor vikt vid att låta respondenterna själva berätta om Djursholm och det samhälle som de dagligen upplevde, och jag försökte varva olika gruppers perspektiv och synpunkter – allt från ungdomar och äldre, till restaurangbiträden och ”gamla djursholmsfamiljer”. Syftet var att utifrån olika människors och gruppers berättelser väva en bild av centrala normer för livsstilen i Djursholm. Dessa insikter konfronterades med data från enkäter och specialbeställda statistiska undersökningar från Statistiska centralbyrån, Brottsförebyggande rådet och Socialstyrelsen, samt historiska källor – allt för att kunna presentera en så fullödlig och nyanserad bild som möjligt av den dominerande livsstilen i samhället. Exempelvis visade data från Socialstyrelsen att medelålders män i Djursholm konsumerar betydligt mer Viagra än riksnittet, vilket bland annat kan ses som ett uttryck för den aktivitetsnorm som råder i samhället, det vill säga att hela tiden leva aktivt, energiskt och prestationsinriktat. En del av det jag observerade var mig bekant från andra studier, till exempel prestationshetsen på skolorna eller föräldrarnas stora fester och representation, men annat var mig obekant, till exempel den höga graden av alkoholkonsumtion bland barn och ungdomar, frekvensen av dyslexidiagnostisering i skolorna och den utbredda känsla av misslyckande och otillräcklighet som rådde i samhället – trots aldrig så goda yrkes- och studiemässiga framgångar. Det faktum att jag vid flera tillfällen blev överraskad, var för mig ett uttryck att jag hade lyckats någorlunda väl med en balans mellan tes/ teori och öppenhet/ flexibilitet i mitt förhållningssätt till studieobjektet.

Genomförandet: frågor och problem

Intervjuerna (med drygt 200 personer) skedde alla mot löfte av anonymitet och bandades inte heller. Detta visade sig särskilt viktigt i fallet med kända personer som jag träffade, men också för lärare, förskolepersonal och andra anställda i Djursholm som på ett eller annat sätt hade en beroendeställning till djursholmarna. Det är naturligtvis en nackdel att presentera anonyma intervjuer, vars utsagor dessutom inte registrerats på band, och där jag alltså fått förlita mig till det jag uppfattat och antecknat. Å andra sidan hade det som sagt varit svårt att genomföra flera av dem; därtill gjordes ett flertal intervjuer på kaféer och restauranger där en bandupptagning ändå varit svår att genomföra; flera av de boende ville heller inte träffas i Djursholm utan föredrog en mer anonym miljö i Stockholm. De formella intervjuerna med människor som bodde eller arbetade i Djursholm, kompletterades med många informella samtal med människor i samhället, till exempel med skolorngdomar som jag träffade på ungdomsgården. Alla som jag pratade med fick givetvis veta vem jag var; påfallande ofta var man dock inte intresserad av några detaljer om projektet. Att jag var en professor som studerade

Djursholm som ”ledarsamhälle” verkade vara tillräcklig – och positiv – information.

Men det fanns också flera fall där jag nekades intervjuer av just denna anledning och då särskilt i gruppen av anställda i Djursholm. Detta tolkade jag som ett uttryck för den utsatthet som många i den gruppen kunde känna i Djursholm, till exempel om man var chef inom Danderyds kommun. Detta tangerar de etiska frågor som projektet väcker: min utgångspunkt kring detta, som jag också redogjorde för till studiens finanssär, var att minimera risken för att enskilda personer eller grupper kunde identifieras; ej heller att medvetet beskriva enskilda personer eller grupper på ett sätt som kunde uppfattas som nedsättande, sexistiskt, eller på annat sätt oetiskt. Frågan är naturligtvis särskilt viktig då studien innefattar barn och ungdomar. Exempelvis små barn som jag träffade i samband med besök i familjers bostäder, på lekparker eller i förskolor kunde naturligtvis inte förstå syftet med min undersökning, men i dessa och liknande fall hade min närvaro godkänts av vårdnadshavare och/ eller förskolepersonal. På exempelvis en förskola informerade förskolechefen alla föräldrar i god tid om att jag skulle vara med i den dagliga verksamheten och observera barnen i sin förskolemiljö; i alla andra fall var jag nogga med att beskriva projektet och hänvisa till dess hemsida för ytterligare information.

Flera barn och ungdomar var förbluffande moget kritiska i sitt förhållningssätt till mig; något som givetvis bidrog till mina intryck av samhället. När jag besökte ungdomsgården frågade flera av dem vad jag skulle använda materialet till; vad syftet med studien var och så vidare. I en presentation av projektet i en lågstadielklass som jag besökte, räckte en flicka upp handen och frågade varför jag ville ställa frågor till dem och varför läraren hade bjudit in mig. Dyliga attityder hade jag inte mött i mina studier av de socialt utsatta arbetshandikappade på Samhall (Holmqvist, 2005) eller industriarbetarna på Scania (Holmqvist och Maravelias, 2011), där jag som forskare nog på ett annat sätt än i Djursholm betraktades som en auktoritet med rätt att ställa frågor och observera; därtill arbetade dessa personer i en hierarkisk organisation där deras chefer hade sanktionerat mina besök. Överhuvudtaget var jag tvungen att återkommande fråga mig hur projektet i Djursholm förstods och uppfattades av de jag tog kontakt med; ibland fick jag som tidigare redovisats intrycket av att man trodde att min studie handlade om att förmedla en ”rättvis” bild av Djursholm, det vill säga den bild som respondenterna själva hade. Det senare har givetvis varit själva idén med projektet, i så motto att beskriva Djursholm utifrån invånarnas egna erfarenheter och betraktelser, snarare än att ”skriva dem på näsan” vad Djursholm är. Att min analys kan uppfattas på olika sätt, är givetvis en annan sak.

De många intervjuerna och samtalen i Djursholm syftade först och främst till att inhämta information, men jag insåg med tiden att de också var viktiga förtroendeskapande mekanismer. Det fanns en ”djungeltelegraf” i området; med tiden blev min studie mer och mer känd; att personligen träffa personer ur olika grupper i samhället var viktigt för att med egna ord beskriva projektet, snarare än låta andra göra det. Jag kunde också erfara konsekvenserna när projektet inte framstod som begripligt eller relevant: en planerad web-enkät till föräldrar på en förskola missförstods av ett av föräldraren – varpå raskt samtliga andra familjer hoppade av.

Intervjuerna var också viktiga genom det sätt på vilket respondenterna pratade – och alltså inte bara *vad* de sade. En grupps livsstil är i hög grad förkroppsligad, och det är därför enligt mitt sätt att se det svårt att förstå den ekonomiska eliten utan att interagera med den. De nätverk som eliter bildar kan alltså inte till fullo förstås genom sociala kartor och liknande kvantitativa metoder; utan måste också beskrivas genom människors konkreta handlingar och uttrycksätt. Som C Wright Mills (1956: 5) påpekade: “för att förstå eliten som en social klass måste vi undersöka en hel radda av vardagliga situationer.” Min närvaro som forskare i samhället var viktig för att få till stånd intervjuer; att vara på plats i olika sammanhang, att delta i olika aktiviteter och därmed ”visa upp mig”, var i många fall helt avgörande för att kunna göra intervjuer vid ett senare tillfälle. Allt detta tvingade mig givetvis till att reflektera över mig själv och mitt sätt att vara, även min kropp, vilket i ett samhälle som Djursholm är en viktig faktor i sociala relationer.

Fältstudierna bjöd också på utmaningar. Jag var närvarande i Djursholm dagar som kvällar och på olika platser och i olika miljöer, till exempel hemma hos familjer, i skolor, hos föreningar, på idrottsklubbar, på restauranger, i kapellet och så vidare. Denna empiriska variation krävde att jag förmådde anpassa mig. Det var tveklöst skillnad på att vistas i klostret i Djursholm mot att vistas i tennishallen. Men ändå inte, då där fanns klara gemensamma referensramar i hur människor betedde sig och resonerade. Påfallande ofta kom jag på mig själv med att jag såg till att inte ha några fläckar på tröjan, att jackan var knäppt ordentligt och så vidare innan jag gjorde mina besök – jag försökte helt enkelt smälta in i det som jag uppfattade som ett estetiskt medvetet samhälle. Här spelade nog min egen bakgrund mig ett spratt: liksom för ungdomar i Djursholm i dag, var ”vett och etikett” och ”hel och ren” A och O i min uppväxtmiljö; självklart kom jag därigenom även att påverka de sociala situationer som jag studerade – ett faktum som är välkänt i etnografiska och kvalitativa studier och, för att citera metodlitteratur, är väl beskrivet i bland annat Benney och Hughes (1956) ”Of Sociology and the Interview.”

Allmänt var jag den nyfikne observatören – och jag tror att det faktum att jag så lätt fick vara med i olika sammanhang till inte så ringa del hade att göra med att mitt projekt, som tidigare diskuterats, upplevdes tillföra samhället symboliskt kapital, för att tala med Bourdieu. Kanske en och annan till och med tänkte, ”detta projekt kommer nog bidra till höjda fastighetspriser!”. Som professor var jag i Djursholm en populär gäst vid olika sammankomster; på motsvarande sätt som Djursholms grundare Henrik Palme insåg värdet av att attrahera ett antal kulturpersonligheter när samhället var nytt (till exempel Viktor Rydberg och Verner von Heidenstam), för att stärka Djursholms status och position. Helt klart fanns därmed en risk att jag lät mig utnyttjas och även bli smickrad av de vänligheter och det intresse som visades mig. I en recension av min bok menade också författaren och chefredaktören Göran Greider (2015) halvt på skämt, halvt på allvar, att jag skrivit boken i akt och mening för att bli upptagen i den Djursholmska gemenskapen!

Men samtidigt som jag på flera sätt kände mig bekväm med att vistas i Djursholm, och Djursholmarna nog kände sig ganska bekväma med mig, fanns där en distans som

också var självklar och nödvändig. Som akademiker kan man knappast till fullo trivas i ett samhälle som Djursholm som i så hög grad idealiserar andra egenskaper och kvalifikationer än de som den akademiska världen fostrar och befordrar. En djursholmare beskrev det så här för mig: ”Det borgerskap vi har sett i Djursholm under decennier är inte kulturbärare. I Uppsala kan du se ett utpinat borgerskap: lärare, bibliotekarier, docenter. Man ser på dem att de inte har haft det lätt. Men de bär upp ett visst intellektuellt förhållningssätt som saknas hos det borgerskap som Djursholm utgör.” Ur denna min känsla av socialt och intellektuellt utanförskap när jag vistades i Djursholm växte också tanken om att beskriva samhället inte som en meritokrati – utan som en konsekration. Detta begrepp, som ovan nämnts är sprunget ur ordet konsekration, kan ses som en akademikers kritik av den ekonomiska eliten och den sociala och politiska grund på vilken den utövar inflytande och makt.

Några observationer: barn och ungdomar i Djursholm

I det följande ger jag några korta exempel av observationer ur studien; dessa kan knappast tjäna som ”bevis” för den tes jag presenterar i min bok om Djursholm utan ger här enbart en mycket enkel och grundläggande inblick i min studie och arbets-sätt. Av särskilt intresse för mig var barn och ungdomars uppväxt i Djursholm och hur denna påverkade deras självbild. Å ena sidan fick jag gott om intryck av en värld präglad av goda möjligheter för dem: Djursholm är ett tryggt samhälle, välordnat och idylliskt som gör att man som barn och ungdom som regel tidigt ser på tillvaron med optimism och tillförsikt, om detta vittnar till exempel attitydundersökningar från Rädda Barnen. Att växa upp i Djursholm med föräldrar som har arbeten som av dem själva och av omgivningen ofta ses som uttryck för framgång och social betydelse, och därtill rikligen belönas ekonomiskt, innebär att man tidigt i livet lär sig att man bor i en speciell värld, där grannar, kompisars föräldrar, vänner och bekanta till familjen kan vara personer ”av betydelse” och som kommer att tjäna som sociala förebilder.

Att växa upp i Djursholm innebär också att man som ungdom tidigt lär sig att själv leda och organisera sitt liv. När jag pratade dem, berättade flera att deras föräldrar lade förhållandevis mycket tid på sina arbeten, vilket i de allra flesta fall innebar att de också var borta från hemmet, eller att de inte var hemma av andra skäl, till exempel på grund av bjudningar, egna fritidsintressen eller resor. En ung kvinna hävdade: ”Jag har väl vant mig vid ensamheten, att mamma och pappa ofta är borta. Men jag skulle aldrig själv vara ifrån mina barn så mycket som de är ifrån mig.” En annan ung kvinna uttryckte att ”jag och många av mina kompisar har nog blivit självständiga tidigt för att våra föräldrar jobbar så mycket. Man är ensam hemma ofta. Det är mycket fester. Varför gå hem klockan ett på natten i stället för klockan tre, när det ändå inte är någon hemma?”

Naturligtvis älskar föräldrar i Djursholm sina barn på motsvarande sätt som de allra flesta föräldrar gör. Men att vara med sina barn ses inte alla gånger som prioriterat eller viktigt av den anledningen att ett sådant umgänge inte bidrar till den konsekration som Djursholm kan erbjuda. I stället för att förläna föräldern socialt, kulturellt och

symboliskt värde, kan ett intensivt umgänge med barn bidra till motsatsen. Konsekration bygger på estetisk excellens; barn däremot kan vara stöjiga, stimmiga, röriga, stökiga – och ibland även smutsiga. Tidig självständighet ses också som en del av uppfostran. Barn i Djursholm tvingas helt enkelt tidigt att ta ansvar för sig själva genom det liv som familjerna lever. Så har det alltid varit i Djursholm, vilket inte minst många berättelser i historiska källor av vuxna barn om sina relationer till föräldrarna är ett uttryck för. Så här skriver till exempel Stig Beskow år 1954, son till de kända djursholmarna Elsa och Natanael Beskow:

Mor gick ju tidvis helt upp i sitt konstnärskap: när hon höll på med en ny bilderbok, var hon så absorberad därav, att hon helt disträ brukade svara ”ja, ja, visst får ni det”, när vi pojkar skamligt nog passade på att be henne om något, där vi i vanliga fall skulle riskerat avslag. Och Far – ja, när han inte hade besök av någon, som sökte själslig eller materiell hjälp, så satt han i sitt rum och arbetade. Och då fick ingen störa eller klampa i trappan. Att då rusa in till honom och ropa: ”Far, se vad jag har hittat!” eller ”Hjälp mig med den här barkbiten!”, det hade varit ett helgerån.

Barnens ensamhet är alltså en konsekvens av föräldrarnas sociala upphöjdhet; en central komponent av den konsekration som definierar Djursholm. Den livsstil som föräldrar har innebär helt enkelt att ”stora” sociala engagemang prioriteras framför ”små” – vilket blir till en central del av hur ens självbild formas och utvecklas. För barn som lär sig genom att observera sina föräldrars beteende innebär frånvaron en insikt om att de inte bara måste bli självständigt tänkande och agerande personer, utan också att de lär sig att det yrkesliv som föräldrarna lever, eller det liv de har allmänt, är någonting naturligt och eftersträvansvärt. Att arbeta många timmar, att vara borta från hemmet, kan förvisso upplevas som problematiskt av barnen och kan leda till ett avståndstagande. Men det kan likaväl framstå som det enda rimliga livet. De distanserade sociala relationer som kan bli följderna är också funktionella utifrån samhällets karaktär och perspektiv, där varje invånare har en roll att fylla för att dess aura ska upprätthållas.

Att leva nära sina (små) barn, utan barnflickor, innebär att man lever i en värld som inte alltid är konsekrerande. I stället innebär ett nära liv med barn att man får mycket glädje, men också mycket bekymmer genom till synes praktiska triviala problem, liksom smuts i form av orena kläder med mera. Barn i Djursholm är prioriterade och viktiga – men på distans. De är som grupp väsentliga för samhällets utveckling och fortlevnad, men de är också riskabla socialt. En barnflicka sade att ”det är många barnflickor i Djursholm och det är väl ett tecken så gott som något på att man prioriterar annat än sina barn. Det kan man ju bara konstatera utan att lägga någon värdering i det.” Semestrarna kan dock vara helt annorlunda, som Stig Beskow också konstaterade i sin beskrivning av sina uppburna föräldrar: ”Under sådana perioder – långt borta från alla som, åtminstone enligt min uppfattning, i tid och otid lade beslag på Far och Mor – kom vi dem nära på ett alldeles särskilt sätt och lärde känna och älska deras enkelt mänskliga egenskaper och

svagheter och förstå, att de ingalunda var några övermänniskor.”

Den grå vardagen, med alla sina triviala bekymmer och besvär är någonting som man som god förälder i Djursholm i regel vill undvika. Genom att inte vara med sina barn i vardagslivet utan i stället satsa på resor och semestrar där det finns en förväntan om trevnad och just flykt från det vardagliga kan samhällets aura och status förbli intakt. Under dessa resor kan värdena i Djursholm genom en aktiv och positiv livsstil blomma ut, vilket blir till en träning och ett formande av identiteter hos barn och ungdomar. Det framstår också som om det rutinartade och kanske även ”smutsiga” undviks i förhållande till barnen genom bruket av allehanda tjänster eller andra former av avlastning: att klä på stojiga och stimmiga barn som har geggiga galonkläder på sig; att själv bli nedsmutsad av att klä dem eller leka med dem utomhus, att traggla glosor och mattetal, att rensa ogräs tillsammans med dem i trädgården, att laga vardagsmat, och så vidare. I stället används barnflickor, läxhjälp och trädgårdsföretag. Baksidan är givetvis ett minskat umgänge med barnen – och en social distans som följd, men som likväl är funktionell i Djursholm. Det ofta ringa vardagsumgänget med barnen har inte bara att göra med att föräldrar i Djursholm inte anser sig ha tid; det beror också på att dylika aktiviteter inte i tillräckligt hög grad motsvarar den sociala status och position som föräldrarna vill upprätthålla genom sitt boende i Djursholm.

Slutsatser och implikationer

Min slutsats av detta projekt, är att den ekonomiska elitens sätt att leva, och därmed dess påverkan på det övriga samhället är någonting som kräver vidare studier, företrädesvis genom etnografisk metod. Ekonomisk makt är någonting förkroppsligat, habitus, och kan knappast beskrivas med mindre än att den studeras genom de människor som förkroppsligar den. Detta kräver en samhällsvetenskap som betonar vikten av mikrosociologiska observationer, av människors dagliga levnadsmönster, vanor och normer – och som förmår beskriva dessa på ett trovärdigt och övertygande sätt. Min studie av Djursholm är ett försök i den riktningen, som förhoppningsvis kommer att följas av andra studier med ett intresse för eliters betydelse för konstitueringen av ekonomisk makt i samhället.

Studiens omfång och sätt att rapportera, nämligen i form av en mer än 700 sidor lång monografi på svenska utgiven på allmänt förlag, kan vara värt att slutligen kommentera då detta har bäring på den typ av forskning som kan bedrivas, givet olika publiceringsätt. Det finns många fördelar med den fokusering inom svensk samhällsvetenskap som i dag är för handen, nämligen att betona internationell publicering i tidskrifter framför böcker i allmänhet och böcker på svenska i synnerhet. Den intellektuella och sociala provinsialism som ibland har präglat svensk samhällsvetenskap har varit ett problem; därtill är akademien idag global på ett sätt som den inte var förr. Men man ska inte kasta ut barnen med badvattnet. Forskningsmonografier på svenska, som därtill läses av en bredare allmänhet, ska inte nödvändigtvis ses som ett uttryck för *sämre* forskning, än forskning som publiceras i A-rankade internationella tidskrifter, ofta publicerad i forskarlag snarare än av enskilda forskare. Hade jag valt

den gängse publiceringsstrategin, hade studiens helhet gått förlorad, därtill viktiga nyanser i materialet. En kompromiss hade naturligtvis kunnat vara att jag publicerade studien i bokform fast på engelska (se dock Holmqvist, 2017); emellertid skulle detta innebära att en annan viktig poäng med samhällsvetenskaplig forskning gått förlorad, i alla fall för denna studie – nämligen möjligheten att kommunicera med det omgivande samhället. Detta innebär inte trivialisering eller popularisering av forskningen, utan istället att visa på betydelsen av samhällsvetenskapliga analyser och perspektiv för den vidare samhällsdebatten; och att få inspiration för analys och tolkning genom de reaktioner som kan komma från denna.

Referenser

- Atkinson, R. and S. Blandy (2006) (Red.) *Gated Communities. International Perspectives*. London: Routledge.
- Baltzell, E. (1958) *Philadelphia Gentleman. The Making of a National Upper Class*. Glencoe: The Free Press.
- Barnard, C. (1938) *The Functions of the Executive*. Harvard: Harvard University Press.
- Beaverstock, J. V. (2004) "Getting Away With It? Exposing the Geographies of the Super-Rich", *Geoforum* 35: 401–407.
- Becker, H. S.; B. Geer; E. C. Hughes; A. S. Strauss (1961) *Boys in White. Student Culture in Medical School*. Chicago: Chicago University Press.
- Benney, M. och E. C. Hughes (1956) "Of Sociology and the Interview", *The American Journal of Sociology*. 62: 137–142.
- Beskow, S. (1954) *Natanael och Elsa Beskow*. Stockholm: Norstedts.
- Blakely, E. J. and M. Gail Snyder (1997) *Fortress America. Gated Communities in the United States*. Washington, D.C.: Brookings Institution.
- Börjesson, M., D. Broady, B. Le Roux, I. Lidegran (2016) "Cultural Capital in the Elite Subfield of Swedish Higher Education" *Poetics*. 56: 15–34.
- Bourdieu, P. (1984) *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. London: Routledge.
- Bourdieu, P. (1996) *The State Nobility*. Stanford: Stanford University Press.
- Carlson, S. (1951) *Executive Behavior*. Stockholm: Strömbergs.
- Edling, C., G. Farkas och J. Rydgren (2015) "Women in Power: Sex Differences in Swedish Local Elite Networks", *Acta Sociologica* 56: 21–40.
- Elias, N. (1994), *The Established and the Outsiders*. London: Routledge.
- Gatzambide-Fernandez, R. (2009) *The Best of the Best. Becoming Elite at an American Boarding School*. Harvard: Harvard University Press.
- Goffman, E. (1961) *Asylums. Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. New York: Anchor.
- Greider, G. (2015) "En klättrares studie av det segregerade Djursholm", 2015-06-10.
- Hay, I. (2013) (Red.) *Geographies of the Super-Rich*. London: Edward Elgar.
- Holmqvist, M. (2015) *Djursholm – Sveriges ledarsamhälle*. Stockholm: Atlantis.
- Holmqvist, M. (2017) *Leader Communities. The Consecration of Elites in Djursholm*.

- New York: Columbia University Press.
- Holmqvist, M. och H. Hasselbladh (Red.) (2013) *Företagsekonomi och samhället*. Lund: Studentlitteratur.
- Hörnqvist, M. och P. de los Reyes (2016) *Bortom kravallerna. Konflikt, tillhörighet och representation i Husby*. Stockholm: Stockholmia förlag.
- Jackall, R. (1988) *Moral Mazes. The World of Corporate Managers*. New York: Oxford University Press.
- Jahoda, M., P. F. Lazarsfeld, H. Zeisel (1971/2002) *Marienthal. The Sociography of an Unemployed Community*. London: Transaction.
- Khan, S. R. (2011) *Privilege. The Making of an Adolescent Elite at St. Paul's School*. Princeton: Princeton University Press.
- Lindblom, C. E. (1959) "The Science of 'Muddling Through'", *Public Administration Review*. 19: 79–88.
- Linderborg, Å. (2015) "Maktens boning", *Aftonbladet*. 2015-06-07.
- Mills, C. W. (2000/1956) *The Power Elite*. New York: Oxford University Press.
- Mintzberg, H. (1973) *The Nature of Managerial Work*. New York: Harper and Row.
- Piketty, T. (2015) *Kapitalet i tjugoförsta århundradet*. Stockholm: Karneval.
- Pincon, M och M. Pincon-Charlot (1999) *Grand Fortunes. Dynasties of Wealth in France*. New York: Algora.
- Pincon, M och M. Pincon-Charlot (2002) *Voyage en grande bourgeoisie*. Paris: PUF.
- Pincon, M och M. Pincon-Charlot (2007) *Les Ghettos du Gotha. Comment la bourgeoisie défend ses espaces*. Paris: Seuil.
- Rodenstedt, A. (2015) *Living in the Calm and Safe Part of the City. The Socio-Spatial Reproduction of Upper-Middle Class Neighbourhoods in Malmö*. Doktorsavhandling. Uppsala: Dept. of Social and Economic Geography.
- Roine, J. och D. Waldenström (2009) "Wealth Concentration over the Path of Development: Sweden, 1873–2006", *Scandinavian Journal of Economics* 111: 151–187.
- Sällström Matthews, S. (2016) "Hur Elsa Beskows idyll Djursholm blev en konsekрати", *Ekonomisk Debatt*. Nr 1.
- Sandgren, P. (2015) *Internatskolorna. Att fostra en elit*. Stockholm: Atlantis.
- Swedberg, R. (2009) *Tocquevilles's Political Economy*. Princeton: Princeton University Press.
- Tocqueville, A. de (1998) *Democracy in America*. Translated by Henry Reeve. Hertfordshire: Wordsworth.
- Weber, M. (1946) *From Max Weber: Essays in Sociology*. Edited by H. H. Gerth och C. W. Mills New York: Oxford University Press.
- Willis, P. (1977) *Learning to Labour. How Working Class Kids Get Working Class Jobs*. Farnham: Ashgate.

Korresponderande författare

Mikael Holmqvist
Företagsekonomiska institutionen
Stockholms universitet
106 91 Stockholm
mikael.holmqvist@sbs.su.se

Författarpresentation

Mikael Holmqvist är docent i sociologi och professor i företagsekonomi vid Stockholms universitet. Han forskar om arbete, organisation och makt, för närvarande med fokus på svenska och internationella samhällseliter. Ett pågående redaktörsprojekt är ”Eliter i Sverige” (Studentlitteratur). Tidigare forskning har bland annat innefattat studier av välfärdsorganisationer, funktionsnedsättning och hälsopromotion; se till exempel *Samball – Att bli normal i en onormal organisation* (SNS förlag, 2005), *The Institutionalization of Social Welfare* (Routledge, 2008) samt *The Disabling State of an Active Society* (Ashgate, 2009), liksom studier av hälsopromotion på arbetsplatser; se till exempel *Managing Healthy Organizations. Worksite Health Promotion and the new Self-management Paradigm* (medförfattad med Christian Maravelias. Routledge, 2011)

Valet av utbildning på gymnasietmarknaden i socialt tillbakasatta områden

School Choice in Ethnically and Socioeconomically Heterogeneous Residential Areas

This article explores how young peoples' strategies when choosing upper secondary education are marked by the segregation and marketization of education. Research is limited to five municipalities in southern Stockholm that are characterized by ethnically and socioeconomically heterogeneous residential areas. It is argued that the school choice of all pupils at upper secondary level in this region constitutes a socio-geographical space in which the school market is embedded and operates. This space is explored by means of specific multiple correspondence analyses (specific MCA). Using individual census data on all students in the designated municipalities from 2008, the differences between 4 421 pupils are investigated as regards their parents' education, income, occupation, services, and national origin, as well as the pupils' academic merits from comprehensive school. The analysis reveals that, despite a 'free' school choice and substantial geographical mobility, pupils' choices are heavily restricted by local social and demographic conditions, not the least those connected to their acquired and inherited assets.

Keyword: school choice, segregation, school market, geometric data analysis, social space.

SVERIGES I SÄRKLASS största utbildningsmarknad finns i Stockholmsregionen. Sett enbart till gymnasieskolan i Stockholms län konkurrerar årligen närmare 200 skolor om drygt 25 000 elever vilka tillsammans med sina föräldrar ställs inför en mängd olika utbildningsval. Före skolvalssystemets införande i början av 1990-talet begränsades dessa gymnasieval av var eleven bodde och hur skolornas upptagningsområden såg ut. Idag överstiger utbildningsutbudet i länets gymnasieskola 2 000 alternativ som elever och föräldrar åtminstone indirekt förhåller sig till, eftersom de alla utgör möjliga val. Det växande utbildningsutbudet på gymnasietmarknaden tenderar dock att koncentreras till geografiskt och socialt attraktiva områden medan skolor i socialt tillbakasatta kommuner och bostadsområden blir stigmatiserade i termer av att husera de "dåliga" skolorna (Jfr Bunar och Sernhede 2013; Forsberg 2015; Trumberg 2011).

Anhängare av skolvalssystemet brukar lyfta fram att elever – särskilt de som bor i socialt och etniskt heterogena bostadsområden – med hjälp av det "fria" skolvalet kan bryta med de negativa effekterna av den rådande boendesegregationen genom att söka sig till "bättre" skolor som ligger utanför närområdet. Samtidigt visar forskning att möjligheten att hitta "rätt" väg till en lyckosam social och yrkesmässig position genom

det nya utbildningslandskap valfriheten skapat blivit allt mer beroende av var familjen bor och vad eleverna har med sig i bagaget hemifrån (Andersson, Malmberg, och Östh 2012; Erikson och Rudolphi 2010; Forsberg 2015).

På gymnasie marknaden i Stockholmsregionen finns en stark dragningskraft hos både elever och skolor mot centrala Stockholm som utgör ett socialt och ekonomiskt centrum på den framväxande marknaden. Det fria valet av gymnasieutbildning gör att många elever rör sig mot det centrum som Stockholm stad utgör i regionens gymnasielandskap (Forsberg 2015). Bland de elever boende i södra Stockholm som står i centrum för denna undersökning gick närmare 45 procent sin gymnasieutbildning utanför sin hemkommun. Två tredjedelar av dessa elever sökte sig till en gymnasieskola som låg i Stockholm stad. Den analys som här ska göras av gymnasievalet hos eleverna i regionen visar dock att rörelserna mot gymnasieutbildningar inom och ut från hemkommunerna hängde tätt samman med de samlade resurser som deras familjer förfogade över men även med deras hemkommuns socioekonomiska karaktär.

Bland kommuner i södra Stockholm är tillväxten stark sett till befolkning och ekonomi samtidigt som de brottas med socialt tillbakasatta bostadsområden och arbetslöshet (Andersson och Turner 2014; Kährik och Andersson 2014; Scarpa 2016). Ser man till gymnasie marknaden i Stockholmsregionen placerar sig nya fristående skolor främst i attraktiva områden med goda kommunikationer och gynnsamma lokalhyror. En sådan marknadslogik gör att ytterst få fristående skolaktörer etablerat sig i södra Stockholm och att gymnasie marknaden utbredning i denna region därför i huvudsak präglas av den kommunala gymnasieskolans utbildningsutbud. Många elever som bor i södra Stockholm väljer istället att söka sig till fristående gymnasieskolor i Stockholm stad (se Forsberg 2015:114ff, 120ff).

Att det finns socialt stigmatiserade bostadsområden och gymnasie marknaden koncentration till centrala Stockholm utgör viktiga förutsättningar för valet av gymnasieutbildning bland de elever och familjer som bor i södra Stockholm. I en avgränsad region som denna kan gymnasieskolans socio-demografiska kontext förstås som ett ”rum” av skillnader mellan familjer och grupper, en fördelning av utbildning, inkomster och andra resurser. Detta rum har en geografisk dimension eftersom skillnaderna sammanhänger med hur familjer och grupper med skilda tillgångar är fördelade rent geografiskt i det område som de södra kranskommunerna utgör. På liknande sätt kan regionens gymnasieelever sägas utgöra ett rum när man ser till skillnader mellan elever med olika bakgrund, olika kön, olika framgång i grundskolan och olika faktiskt gjorda gymnasieval, vare sig de senare fört dem till hemkommunernas gymnasieskolor eller till skolor i andra kommuner. Båda dessa rum har en struktur som inte är tillfällig och som uttrycker dominansförhållanden mellan de familjer och elever som har stora respektive små tillgångar. Eftersom elevernas sociala ursprung har en avgörande betydelse för deras gymnasieval, är fördelningen av elever i gymnasieskolans ”rum” starkt präglad av den lokala sociodemografiska strukturen, men denna fördelning påverkas också av utbudet av utbildningar. I relation till utbildningsutbudet spelar det fria skolvalet och skolmarknaden en viktig roll (jfr Forsberg 2015; François och Poupeau 2009). Mot bakgrund av det ovan förda resonemanget konstrueras i denna

undersökning ett socio-geografiskt utbildningsrum som tar fasta på hur alla elever i de södra kranskommunerna fördelas på olika gymnasieutbildningar inom och utanför den avgränsade regionen samt hur denna fördelning är relaterad till elevernas nedärvda (familjens utbildningsbakgrund och inkomst) och förvärvade (elevernas studiemeriter från grundskolan) resurser.

Syftet med föreliggande studie är att analysera strukturen hos det socio-geografiska utbildningsrum som utgörs av gymnasieelever boende i södra Stockholm och de dominansförhållanden som denna struktur vittnar om. Denna övergripande syftesformulering behandlas mer precist i följande två frågeställningar:

1. Vilka dominansförhållanden i det socio-geografiska utbildningsrum som utgörs av gymnasieelever som bor i södra Stockholm framträder när man ser till fördelningen och koncentrationen av elevernas nedärvda och förvärvade tillgångar?
2. Hur sammanhänger dessa dominansförhållanden med elevernas rörelsemönster på gymnasie marknaden i hela Stockholmsregionen, med deras flyttmönster, och med sociologiskt sett särskilt viktiga egenskaper hos eleverna, som exempelvis kön, klass och nationellt ursprung?

Artikeln är disponerad enligt följande: först ges en introduktion till skolval- och segregationsforskning och studiens bidrag till detta forskningsfält. Därefter presenteras undersökningens teoretiska utgångspunkter genom en diskussion om hur de av Bourdieu myntade begreppen fält och kapital förstås och används i studien. Sedan följer ett metodavsnitt som kortfattat behandlar den statistiska metod som används – *specifik multipel korrespondensanalys* – och hur den tillämpats samt vilket empiriskt underlag analysen baseras på. I den efterföljande resultatdelen kartläggs först strukturen i det sociogeografiska utbildningsrum som familjer och elever i södra Stockholm utgör. Mot bakgrunden av de grundläggande polariteter som strukturerar denna geografiskt avgränsade sociala värld riktas i ett andra steg uppmärksamheten mot vilka gymnasieskolor och utbildningar som elever med olika volym och sammansättning av tillgångar sökte sig till. Avslutningsvis förs en diskussion om studiens huvudsakliga slutsatser.¹

Marknadslogikens konsekvenser för gymnasieskolan i socialt och etniskt heterogena bostadsområden

I samband med gymnasie marknadens framväxt (den utvidgade möjligheten att starta fristående skolor och den stegvisa avregleringen av elevers möjligheter att söka kommunala skolor och utbildningar utanför hemkommunen) blev den geografiska platsens karaktär viktig för skolorna i konkurrensen om eleverna (Andersson m.fl. 2012; Bunar 2009; Forsberg 2015; Kallstenius 2010; Trumberg 2011). De fristående skolorna kunde

1 Delar av resultaten i denna artikel diskuteras i läroboksanologi *Skolan, marknaden och framtiden*, Magnus Dahlstedt och Andreas Fejes (red.), (2018). Lund: Studentlitteratur. s. 203–225.

förhållandevis fritt etablera sig i områden som de på förhand visste skulle uppfattas som attraktiva vilket på många sätt även formade olika lokala gymnasieområders utbredning (Lundahl m.fl. 2014; Skolverket 2013). I Stockholmsregionen ledde detta till att utbudet av fristående skolor är ojämnt fördelat. Det finns en stor koncentration av fristående skolor i norra och i centrala Stockholm medan ytterst få fristående huvudmän har etablerat sig i södra Stockholm (Forsberg 2015). Man kan uttrycka detta som att innerstadens centripetalkraft fått en tämligen lång räckvidd. Den omfattande rörelsen av elever från periferin mot centrum i hela Stockholmsregionen är i sig en tydlig indikation på detta. Dessa mobilitetsmönster hos eleverna skapar en skarp konkurrenssituation mellan gymnasieskolor i hela länet men får särdeles stort genomslag bland gymnasieskolor belägna i Stockholms södra kommuner, vilka i större utsträckning än norra och centrala Stockholm karaktäriseras av social utsatthet och en etniskt heterogen befolkningsstruktur.

Denna utveckling ökade avsevärt den geografiska platsens betydelse för gymnasieskolornas möjligheter att konkurrera om eleverna. Före 1990-talets valfrihetsreformer var skolornas geografiska läge av mindre betydelse för konkurrensmöjligheterna, eftersom närhetsprincipen i huvudsak bestämde vilka elever en skola kunde rekrytera och vilken skola eleverna kunde gå i. Då fick bostadssegregation så att säga direkt genomslag i skolornas sociala och meritmässiga rekrytering. Idag tyder forskningen på att skolvalet ytterligare, utöver boendesegregationen, bidrar till en ökad skolsegregation och stigmatisering av skolor i socialt och etniskt heterogena områden (jfr Trumberg 2011; Forsberg 2015:252–55). Högpresterande elever väljer i större utsträckning bort den lokala skolan i dessa områden och kvar blir ofta elever med stort resursbehov och sämre förutsättningar (jfr Andersson m.fl. 2012; Forsberg 2015). På detta sätt har fortfarande den socioekonomiska karaktären hos elevernas bostadsområden en central betydelse för den sociala inramningen av elevers skolgång. Den tidigare närhetsprincipen som begränsade elever till att gå sin gymnasieutbildning i den lokala skolan har ersatts av en marknadslogik som skapar push- och pull-effekter mellan skolor med olika närområden. Dessa effekter har även en indirekt verkan på elevernas bostadsområde (jfr Echols och Willms 1995; Goldring och Phillips 2008).

Studier visar att den socioekonomiska segregationen de senaste tio åren har ökat mera än den etniska segregationen. De båda formerna av segregation har i ökad grad sammanfallit, vilket innebär att svensk-glesa bostadsområden oftare också är fattigare jämfört med tidigare (Kährlik och Andersson 2014; Scarpa 2016). En konsekvens är att det därmed har blivit vanligare bland högutbildade med utländsk bakgrund att bo i stigmatiserade bostadsområden med en koncentration av exempelvis arbetslösa, sociala problem och nyanlända. Utbildning är en viktig strategi att nå eller behålla en högre social status, och för högutbildade som bor i lågstatusområden kan ett aktivt skolval därför vara en nödvändig strategi. I och med att den lokala skolan ofta tenderar att stigmatiseras av närområdets sociodemografiska karaktär (jfr Bunar och Sernhede 2013) och eftersom gymnasieområden är starkt koncentrerad till centrala Stockholm måste de elever som gör ett aktivt skolval många gånger överbygga betydande geografiska och, i vissa fall, sociala avstånd. Det är därför något uppseendeväckande att det

inte finns några studier som uppmärksammat hur marknadsmekanismerna i gymnasieskolan fungerar i socialt utsatta områden. Endast ett fåtal etnografiska studier har fokuserat på elever med migrationsbakgrund och deras möte med gymnasieskolan men utan att beröra frågan om marknadsmekanismer (Sharif 2017; Skowronski 2013). Det finns studier på både nationell och regional nivå om valstrategier hos gymnasieelever med olika bakgrund (Jonsson och Erikson 1994; Palme 2008b; Broady och Börjesson 2008; Erikson och Rudolphi 2010) men dessa tar inte hänsyn till lokala gymnasie-marknaders särdrag. De analyser som görs i föreliggande studie utgör därför ett bidrag till kunskapen om hur regionala ”utbildningsrum” – här i kommuner präglade av socialt och etniskt heterogena bostadsområden – kan studeras, hur de struktureras och hur den sociala ordning de utgör sammanhänger med skolmarknadens mekanismer.

Fördelning av tillgångar i ett socio-geografiskt utbildningsrum

Följande undersökning är utformad med utgångspunkt i Pierre Bourdieus begrepp *fält* och *kapital* (se exempelvis Bourdieu 1996, 1999; Bourdieu och Passeron 1979). Det är emellertid svårt att tänka sig att gymnasie marknaden eller de kommuner som står i fokus för analyserna här i strikt mening skulle utgöra olika fält.² I dessa fall lämpar det sig bättre att tala om *sociala rum* vilket här ”avser ett område i samhället som sammanför individer eller institutioner som har tillräckligt många relevanta egenskaper gemensamma för att bara kunna förstås i relation till varandra” (Palme 2008a:21; se även Bourdieu 1999:11–20). Den i inledningen skisserade gymnasie marknaden i Stockholmsregionen utgör ett sådant socialt rum i vilket fördelningen av olika slags tillgångar eller, om man så vill, kapital hos både gymnasieskolor/huvudmän och individer (elever) skapar dominansförhållanden som både skolor och elever tvingas förhålla sig till. Dominans syftar här på en social ordning i gymnasieskolan i vilken vissa utbildningars status i avseende på rekrytering och deras värde i avseende på framtida studier och karriärmöjligheter är större än andras. Dessa dominansförhållanden i Stockholmsregionens gymnasieskola sammanhänger med, men kan inte reduceras till, den rådande boendesegregation, det vill säga den sociala och ekonomiska ordning som råder på bostadsmarknaden.

Den geografiska platsen och det lokala utbildningsutbud som är förknippat med denna plats har med andra ord stor betydelse för vilka möjligheter elever i socialt utsatta områden har att använda sig av skolvalet (jfr Andersson m.fl. 2012). Den teoretiska ingången till denna undersökning består därför i att rikta sökarljuset mot ett socio-geografiskt utbildningsrum som inbegriper dominansförhållanden som kännetecknar både bostadskommunerna och gymnasie marknaden.

Hur dessa rum, det socio-geografiska rummet och gymnasieskolans som utbildningsrum, är både avgränsade och inbäddade i varandra är en komplicerad fråga, vilket inte minst framgår av den tidigare diskussionen om marknadslogikens konsekvenser

2 För en mer ingående diskussion om Bourdieus fältbegrepp och gymnasieskolan, se (Forsberg 2015:45ff; Lidegran 2009:41–43).

för gymnasieskolan i socialt och etniskt heterogena bostadsområden. Föreliggande analys utforskar denna komplexitet genom att ta utgångspunkt i de ungdomar som bor på en geografiskt avgränsad plats präglad av vissa sociala strukturer, samtidigt som de i egenskap av gymnasieelever befinner sig på en betydligt mer socialt och geografiskt vidsträckt gymnasieemarknad. Polariteterna i det socio-geografiska utbildningsrum som dessa elever utgör har en lokal förankring i de sociala skillnader som präglar den region där de har sin hemvist, men sammanhänger också med den sociala strukturen hos gymnasieemarknaden och bostadsmarknaden i regionen i sin helhet.

I vilken utsträckning kan då gymnasieelever sägas förfoga över olika typer av kapital i Bourdieus mening? Vad som vinner erkännande är en empirisk fråga, men i ljuset av tidigare forskning (se exempelvis Palme 2008a:47ff) är det rimligt att rikta ljuset mot elevers och familjers *förvärvade* och *nedärvda* tillgångar (egna studiemeriter, föräldrarnas utbildningsnivå- och inriktning, inkomst och sociala position). Dessa ska ses som olika indikatorer på de mer övergripande kapitalarterna hos Bourdieu (Broady 1998; Forsberg 2015:48–49; Palme 2008a:37). Andra egenskaper hos eleverna som också utgör grund för analysen är kön och att ha svensk bakgrund eller utländsk bakgrund. När det gäller elevers förvärvade tillgångar är det svårt att hitta fungerande indikatorer eftersom ungdomarna helt enkelt inte har hunnit förvärva några egentliga meriter i årskurs 9. I studien utgör genomsnittligt meritvärde från grundskolan samt de begränsade val som är möjliga att göra där, i detta fall val av modernt språk, indikatorer på förvärvade utbildningstillgångar.

För att konstruera ett socio-geografiskt utbildningsrum av det slag som tidigare diskuterats och för att närmare analysera skillnader i rörelsemönster på gymnasieemarknaden hos elever som bor i södra Stockholm samt hur sådana mönster är relaterad till ungdomars och familjers olika tillgångar kommer en metod inom den familj av statistiska metoder som går under namnet *geometrisk dataanalys* (GDA) att användas, närmare bestämt *specifik multipel korrespondensanalys* (specifik MCA). De metoder som finns inom GDA³ beskrivs ibland som kvantitativa metoder för att undersöka kvalitativa data. De kännetecknas av att mångdimensionella geometriska rum konstrueras med hjälp av multivariata data⁴. I specifik MCA utforskas relationerna mellan flera kategoriska variabler. Relationerna mellan samtliga egenskaper som de aktiva kategoriska variablerna beskriver skapar ett mångdimensionellt rum strukturerat av hierarkiskt ordnade axlar. Den första axeln eller dimensionen är den som bäst sammanfattar den

3 De statistiska metoder som vanligtvis brukar framhållas inom GDA är korrespondensanalys (CA), multipel korrespondensanalys (MCA) och principalkomponentanalys (PCA). Specifik MCA som används i denna studie är en utveckling av MCA där det är möjligt att hantera variabelkategorier med uppgifter saknas och s.k. skräpkategorier i analysen (se Le Roux och Rouanet 2004:203–13).

4 Multivariata data bygger på information om en mängd olika "individer" (exempelvis elever, utbildningar eller skolor). Denna information kan återges i form av flera olika variabler som är aktiva i analysen. I föreliggande studie är det exempelvis uppgifter om samtliga gymnasieelever i årskurs två och som bodde i fem kommuner i södra Stockholm år 2008 och deras förvärvade och nedärvda tillgångar (dessa individers egenskaper) som utgör de multivariata data som analysen bygger på. Analysens "objekt" är med andra ord relationerna mellan relevanta egenskaper hos 4 421 individer.

samlade informationen, de totala skillnaderna mellan elevernas alla egenskaper och deras gymnasieval. Den andra axeln utgör den bästa representationen av kvarvarande information, osv. Det första steget i analysen är att undersöka vilka egenskaper som skapar huvudskillnaderna längs de första axlarna. I ett nästa steg analyseras spridningen av olika så kallade supplementära variabler i det rum som konstruerats, det vill säga egenskaper hos eleverna som inte beaktats när rummets struktur (de olika axlarna eller dimensionerna) upprättats, men som läggs in i efterhand givet denna struktur.

Sammanfattningsvis lämpar sig specifik MCA särskilt väl för att göra en rumslig analys av det slag som ovan beskrivits. ”Rum” är här inte bara en metafor utan beteckningen på de samlade avstånd och närheter, relationerna, mellan individer (alla enskilda elever) och mellan deras egenskaper, som metoden upptäcker. En viktig utgångspunkt i tillämpningen av de metoder som finns inom GDA är att så långt som möjligt hålla modellen fri från antagande *a priori* och istället utforska datamaterialets mångsidighet (Jfr Le Roux och Rouanet 2004:5ff). Jämfört med andra vanligt förekommande statistiska metoder inom samhällsvetenskaperna, exempelvis regressionsanalys, är metoden därför inte hypotesdriven utan snarare induktiv. Inom GDA är det de samlade relationerna mellan alla relevanta egenskaper som är förklarande, inte styrkan i regressions samband mellan enskilda egenskaper.⁵

Konstruktionen av ett lokalt socio-geografiskt utbildningsrum

Studiens analyser bygger på individdata från Statistiska centralbyrån med information om samtliga elever som gick i årskurs 2 på gymnasiet hösten 2008 och som bodde i kommunerna Botkyrka, Haninge, Huddinge, Salem och Tyresö. Sammanlagt rör det sig om 4 421 individer.⁶ Med hjälp av den ovan beskrivna metoden specifik MCA konstrueras ett flerdimensionellt rum som – i förenklad form – återspeglar de skillnader mellan elever som de olika indikatorerna mäter. Dessa skillnader avser här *föräldrarnas utbildningsnivå, tjänstesektor* och *inkomst* samt skillnader som rör *elevernas betygs-genomsnitt från grundskolan* och deras investeringar i *moderna språk*. Därutöver används också en indikator på familjens nationella ursprung som baseras på om eleverna hade svensk eller utländsk bakgrund. Den sistnämnda indelningen bygger på Statistiska centralbyråns klassificering enligt vilken utländsk bakgrund definieras som personer

5 På grund av utrymmesskäl kommer jag att fokusera på den sociologiska tolkningen av de resultat som den statistiska metoden genererar. För en mer ingående beskrivning av Geometrisk dataanalys i allmänhet och multipel korrespondensanalys i synnerhet se exempelvis: (Börjesson 2005:36ff; Le Roux och Rouanet 2004)

6 Uppgifter om föräldrars inkomst, yrkesposition, hemkommun, och utbildningsnivå har hämtats från Longitudinell integrationsdatabas för sjukförsäkring- och arbetsmarknadsstudier (LISA). Bakgrundsuppgifter om elevers och föräldrars födelseår, kön, födelseland (grupperat) och nationella ursprung har hämtats från befolkningsstatistiken. De löpnummer som både elever och föräldrar försetts med i avidentifieringen av registren återfinns i en relationsdatabas (RTB) vilket gör det möjligt att koppla ihop anonymiserade uppgifter om föräldrar och barn på individnivå från de register som används i studien.

som är utrikes födda eller inrikes födda med två utrikes födda föräldrar. Enligt samma klassificering definieras svensk bakgrund som personer födda i Sverige med två inrikes födda föräldrar eller en inrikes född och en utrikes född förälder. Om inte annat nämns är detta den definition som åsyftas i framställningen framöver.

De ovan beskrivna skillnaderna har i analysen reducerats till sju olika variabler vilka i Tabell 1 presenteras under fyra olika teman utifrån vilken typ av tillgångar de utgör mått på – *Eget utbildningskapital*, *Föräldrarnas sociala position*, *Föräldrarnas utbildningskapital* och *Familjens nationella ursprung*.

Tabell 1. Aktiva variabler samt aktiva och passiva kategorier angivna i antal och andelar.

Indikatorer	Variabel	Kategorier	N	%	
<i>Eget utbildningskapital</i>	◇	Mkt låga betyg	429	9,7	
		Genomsnittligt meritvärde från grundskolan	Låga betyg	883	20,0
			Medelhöga betyg	1811	41,0
		Höga betyg	753	17,0	
		Mkt höga betyg	444	10,0	
		<i>Uppgift saknas</i>	101	2,3	
	□	Modernt språk i grundskolan	Franska	616	13,9
			Tyska	529	12
		Spanska	1419	32,1	
		Ej läst språk	1857	42	
<i>Föräldrarnas sociala position</i>	▲	Statsanställd	313	7,1	
		Hushållets tjänstesektor	Kommunalanställd	853	19,3
			Privatanställd	2117	47,9
		Egen företagare	451	10,2	
		<i>Uppgift saknas</i>	687	15,5	
	▼	Hushållets disponibla inkomst	Mkt låg inkomst	443	10
			Låg inkomst	885	20
			Medelhög inkomst	1768	40
Hög inkomst	885	20			
Mkt hög inkomst	440	10			

VALET AV UTBILDNING PÅ GYMNASIEMARKNADEN

Indikatorer	Variabel	Kategorier	N	%		
<i>Föräldrarnas utbildningskapital</i>	■	Grundskoleutbildning/ motsvarande	333	7,5		
		2 år gymnasial utbildning/motsvarande	1010	22,8		
		3 år gymnasial utbildning/motsvarande	1125	25,4		
		2 år eftergymnasial utbildning, ej högskola	822	18,6		
		Högskoleutbildning	798	18,1		
		<i>Uppgift saknas</i>	333	7,5		
		<i>Allmän utbildning</i>	725	16,4		
		Undervisning, hälso- och sjukvård	859	19,4		
		Utbildnings- inriktning efter hushållets högsta utbildningsnivå	◀	Samhällsvetenskap, humaniora, juridik, konst	276	6,2
				Ekonomi, handel, administration	506	11,4
				Naturvetenskap & teknik	1228	27,8
				Tjänster	667	15,1
		<i>Familjens nationella ursprung</i>	X	<i>Okänd</i>	160	3,6
Utrikes född	411			9,3		
Inrikes född med två utrikes födda föräldrar	800			18,1		
Svensk bakgrund	3186			72,1		
<i>Uppgift saknas</i>	24			0,5		

Anmärkning: Symbolerna i tabellerna används i Graf 1–3 för att visualisera kategoriernas positioner i relation till varandra. Kursiverade kategorier i tabellen är passiva i analysen och bidrar därmed inte till det euklidiska rummets uppbyggnad.

I analysen används, vilket framgår av Tabell 1, sju olika aktiva variabler för att konstruera det rum som analyseras: genomsnittligt meritvärde från grundskolan, modernt språk från grundskolan, hushållets inkomst, hushållets högsta utbildningsnivå samt inriktningen på denna, hushållets sektorstillhörighet samt svensk eller utländsk bakgrund.

De 31 aktiva variabelkategorierna i den multipla korrespondensanalysen renderar ett mångdimensionellt rum bestående av 30 hierarkiskt ordnade axlar. De oppositioner som återfinns längs med den första axeln förklarar mest av variationen i rummet, den andra axeln näst mest och så vidare. Axlarnas förklaringsvärde anges i egenvärde (λ), vilket ger en bild av hur mycket av den samlade informationen i fördelningen

av egenskaper som axeln lyckas återge. Egenvärdet minskar drastiskt i en fallande ordning därför att de första axlarna bäst återger de samlade skillnaderna medan de efterkommande återger mindre information. Det så kallade modifierade förklaringsvärdet (Tabell 2) visar att de första tre axlarna i fallande ordning förklarar 65,3 procent, 17,8 procent och 8,8 procent av den totala variansen i det konstruerade rummet, vilket indikerar att de tre första axlarna är rimliga att gå vidare med i analysen (Le Roux och Rouanet 2004:200–201).

Tabell 2. Egenvärde och modifierade egenvärde, axel 1–10.

Axel	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Egenvärde (λ)	0,303	0,227	0,202	0,184	0,171	0,163	0,155	0,153	0,148	0,146
Modifierat egenvärde	0,035	0,010	0,005	0,002	0,001	0,001	0,000	0,000	0,000	0,000
Modifierat egenvärde (%)	65,3	17,8	8,8	4,2	2,0	1,0	0,4	0,3	0,1	0,0
Kumulativt mod. egenvärde (%)		83,2	92,0	96,2	98,2	99,3	99,6	99,9	100,0	100,0

Efter denna beskrivning av hur rummet är statistiskt konstruerat, är det nu möjligt att gå vidare till den sociologiska tolkningen av de polariteter som strukturer rummet. Detta görs genom att ta fasta på de kategorier i variablerna, eller mer konkret de egenskaper hos eleverna, som ger rummet dess struktur och som förklarar mest av variansen i informationen utifrån de tre första axlarna. Tabell 3 visar de kategorier som bidrar över det genomsnittliga bidragsvärdet (vilket uttrycks i procent) för respektive axel. I tabellen har också dessa variabelvärden separerats beroende på om de intar positiva eller negativa koordinatsvärden i rummet.

Tabell 3. Aktiva variabler och kategorier samt deras bidragsvärden, axel 1–3.

Axel 1					
Variabel	Bv.	Kategori (+)	Bv.	Kategori (-)	Bv.
Meritvärde från grundskolan	21,4	Höga betyg	4,93	Ej läst språk	11,88
Modernt språk i grundskolan	20,6	Högskoleutbildning	4,93	Mkt låga betyg	8,22
Hushållets disponibla inkomst	18,4	Mkt höga betyg	4,89	Grundskoleutbildning	7,34
Hushållets högsta utbildningsnivå	15,4	Spanska	4,61	Mkt låg inkomst	6,36
Svensk eller utländsk bakgrund	12,4	Mkt hög inkomst	4,53	Utrikes född	4,69
Utbildningsinriktning	6,0	Hög inkomst	4,16	Inrikes född – 2 UFF	4,33
Hushållets tjänstesektor	5,8	Svensk bakgrund	3,39	Låg inkomst	3,36
		Tyska	2,38	Låga betyg	3,28
				Egen företagare	3,23
Summa	100		33,81		52,67
Axel 2					
Variabel	Bv.	Kategori (+)	Bv.	Kategori (-)	Bv.
Utbildningsinriktning	41,35	Undervisning, sjukvård	25,62	Naturvetenskap & teknik	9,53
Hushållets högsta utbildningsnivå	34,62	2 År eftergymnasial, ej hsk.	23,81	3 År gym. utb./mots.	6,56
Hushållets tjänstesektor	19,49	Kommunalanställd	13,30	Privatanställd	5,90
Hushållets disponibla inkomst	2,25			Ekonomi	4,82
Svensk eller utländsk bakgrund	1,04			2 År gym. utb./mots.	4,23
Meritvärde från grundskolan	0,91				
Modernt språk i grundskolan	0,34				
Summa	100		62,73		31,04

Axel 3

Variabel	Bv.	Kategori (+)	Bv.	Kategori (-)	Bv.
Hushållets högsta utbildningsnivå	31,3	Högskoleutbildning	16,03	2 År gymnasieutbildning	7,53
Utbildningsinriktning	16,28	Franska	13,92	Svensk bakgrund	4,03
Modernt språk i grundskolan	16,19	Hum/Saminriktning	11,72	Låga betyg	3,87
Svensk eller utländsk bakgrund	14,46	Inrikes född – 2 UFF	6,91		
Meritvärde från grundskolan	10,33	Grundskoleutbildning	5,13		
Hushållets tjänstesektor	7,5	Mkt höga betyg	4,59		
Hushållets disponibla inkomst	3,94	Egen företagare	4,17		
		Utrikes född	3,53		
Summa	100		66,00		15,42

Anmärkning: Bv.=bidragsvärde, tröskelvärden: variabler=14,28 och kategorier=3,22. I tabellen redovisas endast de kategorier som bidrar över tröskelvärdet 3,22.

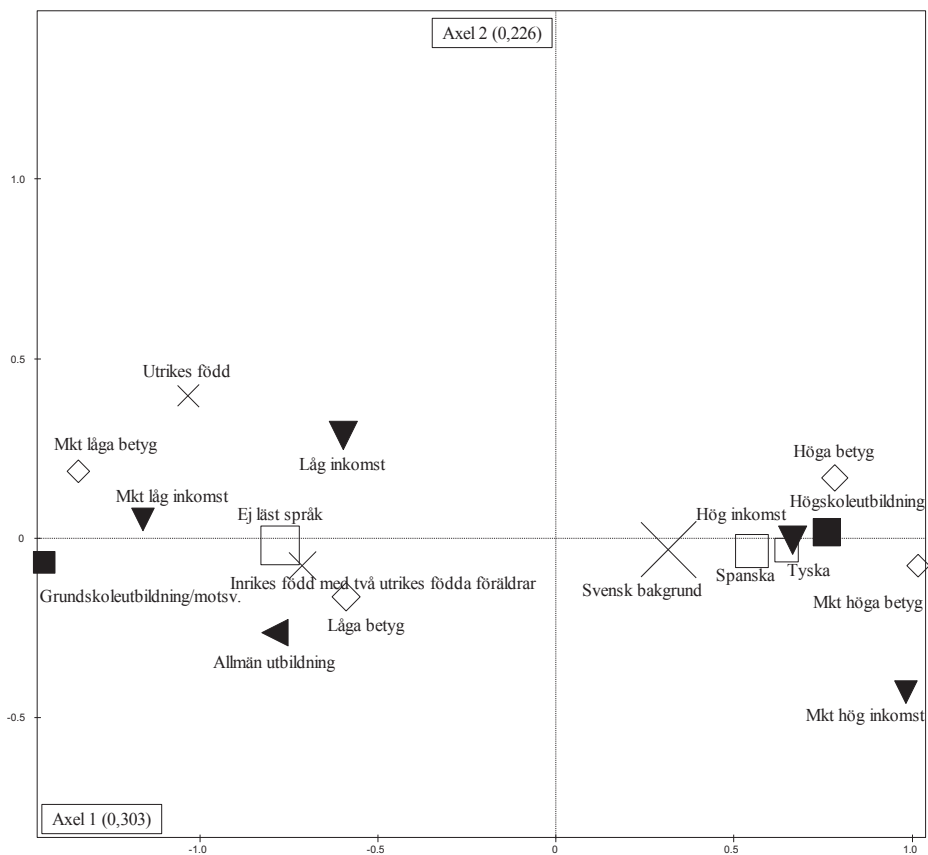
Med utgångspunkt i variabelkategoriernas bidragsvärden som återfinns i Tabell 3 kan nu polariteterna längs med de tre första axlarna tolkas sociologiskt.

Tre sociala dimensioner av södra Stockholms gymnasieskola

De variabelkategorier som bidrar mest till att förklara de polariteter som strukturerar det som här tidigare kallats för det socio-geografiska utbildningsrummets tre första axlar kan nu analyseras. Polariteterna och variabelkategoriernas spridning visualiseras med hjälp av grafer. Framöver kommer benämningen ”egenskaper” att användas bara för de aktiva variabelkategorier som indikerar elevernas nedärvda och förvärvade tillgångar. För att utläsa vad som är betydelsefulla avstånd mellan kategorier i analysen är en tumregeln att avstånd över 0,5 från origo i den geometriska återgivningen av rummet är att betrakta som betydande (Le Roux och Rouanet 2010:84). Avslutningsvis bör läsaren också uppmärksammas på att kategorierna som synliggörs i graferna framöver utgör medelpunkter för spridningen av samtliga elevers egenskaper.

Axel 1 och 2 – mycket mot lite utbildningskapital samt offentlig mot privat sektor
 Graf 1 visar hur spridningen av de egenskaper som bidrar mest till de polariteter som den första axeln blottlägger.

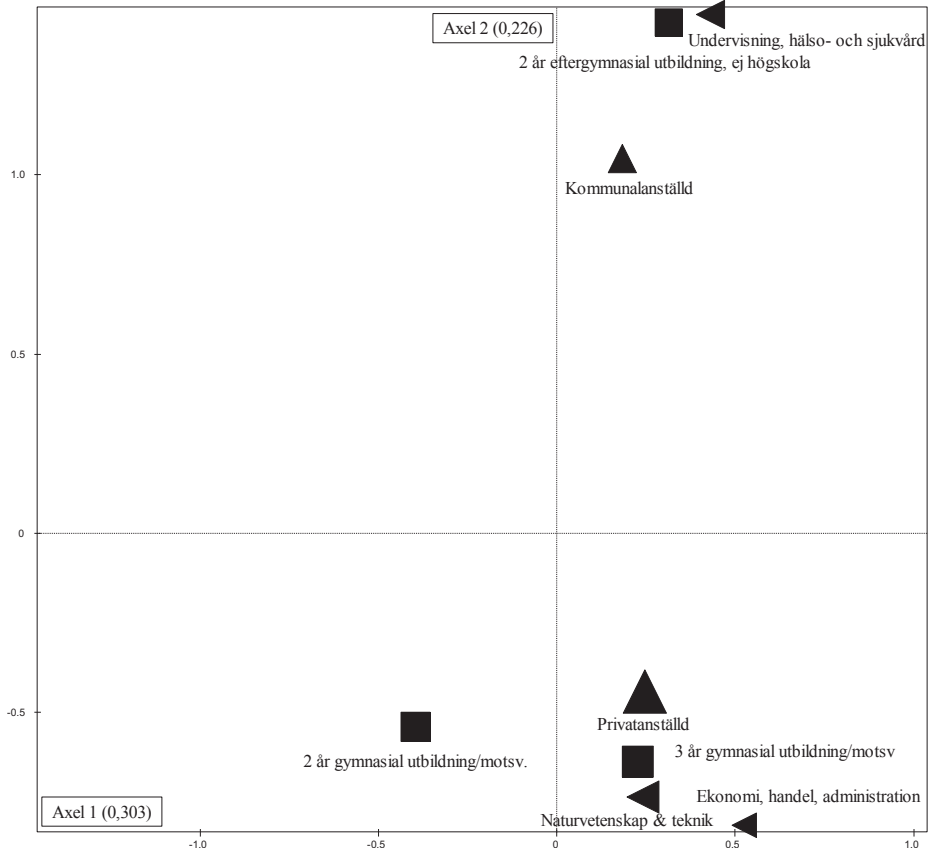
Graf 1. De mest bidragande aktiva kategorierna längs med axel 1. Planet av axel 1 och 2.

Den första axeln, som också förklarar mest av hela rummets varians, uttrycker en polaritet mellan elever som å ena sidan förfogade över stora förvärvade och nedärvda utbildningstillgångar samt hade föräldrar med höga inkomster och svensk bakgrund, å andra sidan, elever som besatte små förvärvade och nedärvda utbildningstillgångar och vilkas föräldrar hade utländsk bakgrund och låga inkomster. Det mest särskiljande längs med den första axeln är emellertid skillnaden mellan elever som kännetecknades av att ha högutbildade föräldrar och själv ha fått höga betyg och läst moderna språk i grundskolan, och elever som kännetecknades av att ha lågutbildade föräldrar, låga betyg i grundskolan och inte ha läst språk. Dessa tillgångar kan sammantaget ses som uttryck för betydelsen av volymen av elevernas utbildningskapital vilket framöver kommer vara benämningen på den första axelns polaritet. Det bör tilläggas att *utbild-*

ningskapital i stor utsträckning sammanfaller med familjers ekonomiska tillgångar.
 Graf 2 synliggör de egenskaper som bidrar mest till den andra axelns polaritet.

Graf 2. De mest bidragande aktiva kategorierna längs med axel 2. Planet av axel 1 och 2.

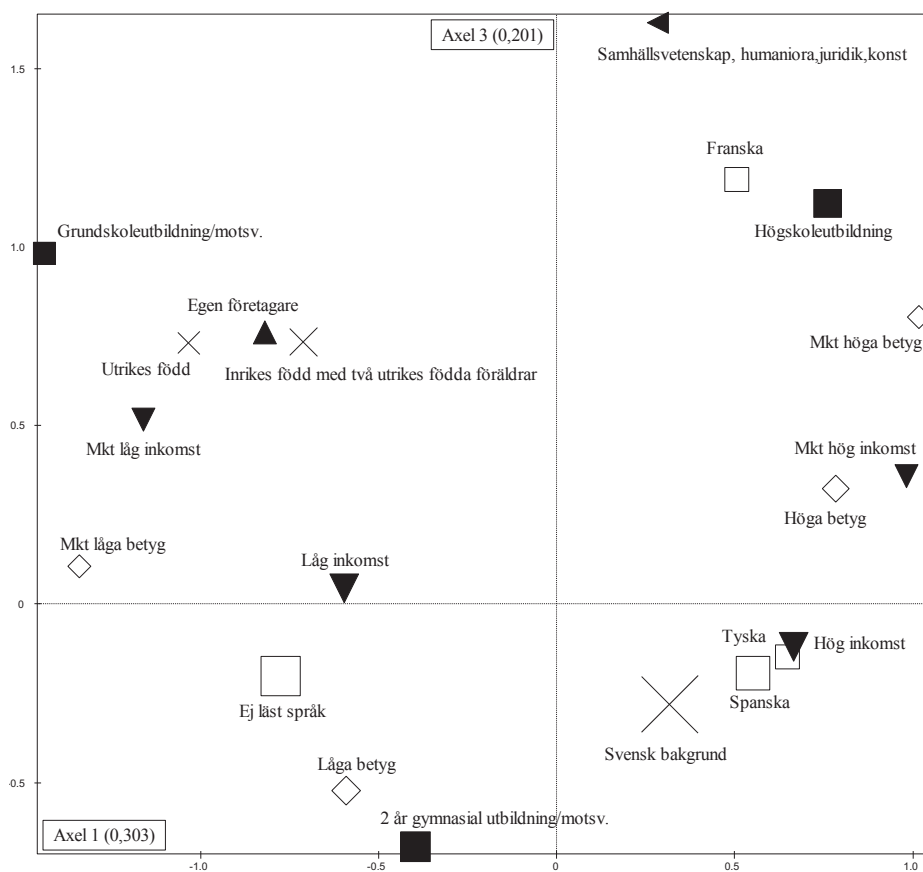

Om den första axeln särskiljer elever med mycket utbildningskapital från dem med lite uttrycker den andra axeln en tydlig opposition mellan elever vilkas föräldrar arbetade inom offentlig sektor och hade kortare eftergymnasial utbildning, och elever vars föräldrar var anställda inom privat sektor och hade gymnasial utbildning. Denna axel sammanfattas bäst av benämningen *offentlig mot privat sektor*.

Axel 3 – Utländsk bakgrund och utbildningskapital mot svensk bakgrund och avsaknad av utbildningskapital

Graf 3 synliggör spridningen av de egenskaper som bidrar till att bygga upp rummets tredje och sista sociologiskt relevanta axel. Axel 3 i rummet kan sägas belysa de kvarvarande skillnaderna mellan eleverna i den undersökta populationen, det vill säga de skillnader som inte förklarats av axlarna 1 och 2. Den övre polen i denna tredje dimension karaktäriseras sammanlagt av åtta olika egenskaper vilka fördelar sig i två grupperingar längs med den första axeln. Den första axelns polaritet mellan mycket och lite utbildningskapital har med andra ord stor betydelse för spridningen av kategorierna längs med den tredje axeln när denna åskådliggörs i planet av axel 1 och 3.

Graf 3. De mest bidragande aktiva kategorier längs med axel 3. Planet av axel 1 och 3.

Till skillnad från den första axeln i analysen, i vilken svensk bakgrund hängde samman med stora samlade utbildningstillgångar, intar de förvärvade och nedärvda utbildningstillgångarna motsatta positioner längs med den tredje axeln. Den tredje axeln

korrigerar således för att det i materialet återfanns elever med svensk bakgrund som i stor utsträckning saknade förvärvade och nedärvda utbildningstillgångar. Betydelsen av att ha svensk bakgrund måste med andra ord förstås i relation till elevens övriga egenskaper vilket visar på vikten av att analysera *sammansättningen* av elevernas samlade tillgångar för att kunna teckna en bild av olika sociala gruppers användning av utbildningssystemet.

Längs med den tredje axeln återfinns sammanfattningsvis en opposition mellan å ena sidan elever med utländsk bakgrund som besatte ett förhållandevis starkt utbildningskapital, å andra sidan elever med svensk bakgrund som förfogade över små förvärvade och nedärvda utbildningstillgångar. Denna opposition kommer framöver att benämnas som *utländsk bakgrund och utbildningskapital mot svensk bakgrund och avsaknad av utbildningskapital*.

Sammantaget har analysen av de aktiva kategoriska variablerna identifierat tre grundläggande polariteter som strukturerar det socio-geografiska utbildningsrum som eleverna i södra Stockholm utgjorde när hänsyn tas både till deras familjebakgrund och till deras tidigare skolgång. I ett nästa steg ska uppmärksamheten riktas mot elevernas rörelsemönster på gymnasietmarknaden och hur dessa mönster är relaterade till deras volym och sammansättning av tillgångar. Detta görs genom att analysera hur de supplementära egenskaperna sprider sig längs med rummets olika axlar.

Spridningen av elevers egenskaper och valet av gymnasieutbildning

I konstruktionen av det socio-geografiska utbildningsrummet användes föräldrarnas tjänstesektor, disponibla inkomst och utbildningsnivå samt deras utbildningsinriktning som aktiva indikatorer på hushållets sociala position. Därutöver gjordes också bruk av en indikator på familjens nationella ursprung. I analysen utgör dessa indikatorer egenskaper hos varje enskild elev. I följande avsnitt ska analysen av utbildningsrummet fördjupas ytterligare genom att använda så kallade supplementära variabler, det vill säga sådana som inte varit aktiva i upprättandet av rummets struktur men som i efterhand kan projiceras in i den befintliga strukturen. På så sätt går det att öka precisionen i analysen av utbildningsrummets polariteter och sedan undersöka hur det är relaterat till vilka utbildningar och gymnasieskolor som eleverna sökte sig till. Först granskas fördelningen av supplementära variabler som uttrycker föräldrarnas yrkespositioner, samt familjens boendekommun och dess nationella ursprung. Därefter riktas uppmärksamheten mot de gymnasieskolor och program som samma elever i södra Stockholm sökte sig till och var dessa återfinns i det nyss konstruerade rummet.

För att den kommande resultatgenomgången ska bli begriplig presenteras först de supplementära variablerna i tabellform nedan.

Tabell 4. Supplementära variabler och antal kategorier efter två analytiska teman.

	Indikator	Variabel	Antal kategorier
<i>Social position</i>	Socialt ursprung	Hushållets högsta yrkesposition	19
	Boendekommun	Bostadskommun	5
	Nationellt ursprung	Nationellt ursprung	9
<i>Val av gymnasieskola och program</i>	Skolval	Gymnasieskola	37
	Gymnasieprogram	Nationella program (viss modifiering)	18

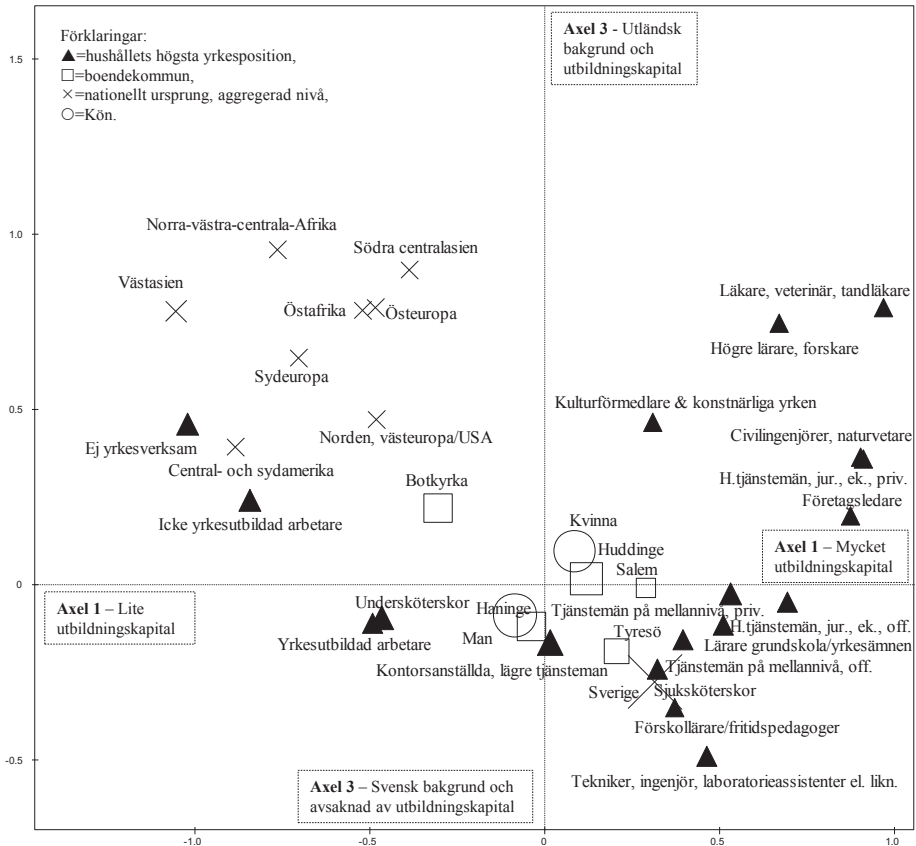
Tabell 4 ger en övergripande bild av de supplementära variabler och antalet kategorier som används i analysen. I tabellen är också dessa sorterade efter de två analytiska teman som de tillhör – *social position*⁷ och *val av gymnasieskola och program*. Dessa två teman utgör också en disposition i den kommande analysen, eftersom de ger en bild av hur olika sociala och geografiska faktorer samspelar i elevernas rörelsemönster på gymnasietmarknaden. I analysen av de supplementära egenskaperna utelämnas axel 2. Detta beror på att axel 2 i huvudsak endast skiljer ut olika sociala grupper i relation till tjänstesektor och därmed inte synliggör det slags mer komplexa mönster som lyfts fram när axel 1 och 3 korsas som geometriska plan.

Relationen mellan föräldrars yrken, boendekommun och nationella ursprung

I detta avsnitt undersöks relationen mellan hushållets högsta yrkesposition, elevens boendekommun och kön samt hur dessa egenskaper hos elever och familjer är relaterade till familjens nationella ursprung. Dessa egenskapers spridning (se Tabell 4) längs med axel 1 och 3 synliggörs i Graf 4.

⁷ Klassificeringen av hushållets högsta yrkesposition i 19 olika grupper bygger på Standard för svensk yrkesklassificering, SSYK. Uppgifterna är hämtade från 2009.

Graf 4. Supplementära kategorier – social position (yrkesposition, boendekommun, nationellt ursprung samt kön), i planet av axel 1 och 3.

Till höger längs med den första axeln i Graf 4 återfinns den pol i rummet som karaktäriseras av att eleverna i allmänhet hade stora förvärvade och nedärvda tillgångar och i synnerhet en betydande volym av utbildningskapital. En granskning av den supplementära variabeln som avser hushållets högsta yrkesposition visar att barn till exempelvis läkare, universitetslärare, ämneslärare, företagsledare, högre tjänstemän och jurister återfinns i den övre delen av denna pol. I den nedre delen av rummet återfinns yrkesgrupper som exempelvis tjänstemän på mellannivå inom både privat och offentlig sektor, grundskollärare, sjuksköterskor och tekniker. Kort sagt kan man säga att den övre delen av rummets högra pol befolkas av barn från den övre medelklassen medan den nedre delen av rummet i samma pol befolkas av barn från medelklasserna. Vidare karaktäriseras hela den högra sidan av rummet av att majoriteten av eleverna hade svensk bakgrund och bodde i kommunerna Salem, Huddinge och Tyresö, det vill säga kommuner som i större utsträckning än Botkyrka och Haninge kännetecknas av villabebyggelse.

Till vänster i samma graf återfinns den pol som karaktäriseras av den motsatta fördelningen av tillgångar. Här möter vi i synnerhet barn till bland annat kvalificerade och okvalificerade arbetare inom service och produktion samt småföretagare. Dessa familjer bodde i större utsträckning i kommunerna Botkyrka och Haninge där även flera av de södra förortskommunernas så kallade miljonprogramsområden finns. Kommunernas demografi kännetecknades av en stor andel invånare med utländsk bakgrund. I analysen återspeglas dessa demografiska förhållanden i fördelningen av kategorier för den supplementära variabeln familjernas nationella ursprung. Till vänster i rummet finner vi fler elever med ett ursprung från olika delar av världen. Störst avstånd längs med den första axeln till kategorin svensk bakgrund finner man hos de elever som har ett nationellt ursprung från Västasien, Centralamerika och Sydamerika samt norra, västra och centrala Afrika.

Den tredje axeln eller dimensionen i analysen, som framträder vertikalt i Graf 4, ställer familjer med utländsk bakgrund som hade ett relativt stort utbildningskapital mot lågutbildade familjer med svensk bakgrund. Jämfört med den första axelns polaritet råder här ett omvänt förhållande mellan elevernas bakgrund. I huvudsak synliggör den tredje axelns polaritet tydliga skillnader ifråga om nationellt ursprung. Elever med utländsk bakgrund återfinns i den övre vänstra delen av rummet och ställs mot elever med svensk bakgrund i rummets nedre högra del. Ser man till elever med migrationsbakgrund, i det här fallet elever som var utrikes födda, återfinns egenskaperna norra, västra och centrala Afrika, Västasien och södra Centralasien längst från rummets centrum, det vill säga den del i rummet som kännetecknas av att skillnaderna mellan eleverna var som minst. Dessa kategorier följdes tätt av elever med ett nationellt ursprung från Östeuropa, Västasien, Östafrika och Sydeuropa. Närmast centrum, i den övre vänstra delen av rummet fanns kategorin för ett ursprung i Norden, Västeuropa eller USA. Användningen av nationellt ursprung som supplementär variabel visar med andra ord tydligt att det är missvisande att skilja mellan enbart svensk och utländsk bakgrund.

Ser man till kön intar kategorin pojkar en något lägre position i rummet jämfört med kategorin flickor vilket indikerar att pojkar generellt sett hade en något mindre volym av främst utbildningskapital än flickorna. Båda medelpunkterna för de två kategorierna av kön återfinns emellertid nära rummets centrum vilket innebär att skillnaderna är marginella när vi ser till utfallet av analysen i detta skede. Vi ska återkomma till frågan om betydelsen av kön lite längre fram.

Sammanfattningsvis synliggör de grundläggande polariteterna längs med axel 1 och 3 skillnader mellan elevers sociala och nationella ursprung i det socio-geografiska utbildningsrum som här undersöks. Analysen som förtäta återges i Graf 4 tyder dock på att innehav av utbildningskapital tenderar ha särskilt stor betydelse för elever med utländsk bakgrund, det vill säga för deras möjligheter att överbygga de dominansförhållanden som är relaterade till att ha inrikes födda föräldrar (den polaritet som återfinns längs med den första axeln). Tidigare forskning visar att migranter inte sällan har ett betydande utbildningskapital med sig från sitt ursprungsland men som av olika anledningar kan vara svårt att göra gällande i det svenska utbildningssystemet eller

på den svenska arbetsmarknaden (Carlsson och Rooth 2007; Chiswick och Miller 2009). En återkommande strategi är därför att satsa på sina barns utbildningsbanor (Urban 2012; Jonsson och Rudolphi 2011) vilket även resultaten i föreliggande analys indikerar.

Elevernas skoldestinationer i gymnasieskolan

De 4 421 andraårselever i gymnasiet som bodde i södra Stockholm hösten 2008 var utspridda på 272 unika gymnasieutbildningar fördelade på 187 gymnasieskolor. Siffrorna återspeglar något av den komplexitet som finns inbyggd i skolvalssystemet och gymnasieskolan i Stockholmsregionen. Utbudet av utbildningar och gymnasieskolor i södra Stockholm var med andra ord betydligt vidare än vad de fem kommunernas 16 gymnasieskolor erbjöd. Här vänds därför blicken mot vilka utbildningar och gymnasieskolor som elever med olika slags tillgångar i bagaget tenderade att söka sig till. Mot bakgrund av tidigare forskning (se Forsberg 2015), ska samtidigt något sägas om var dessa återfanns på den gymnasiemarknad Stockholmsregionen i sin helhet utgör.

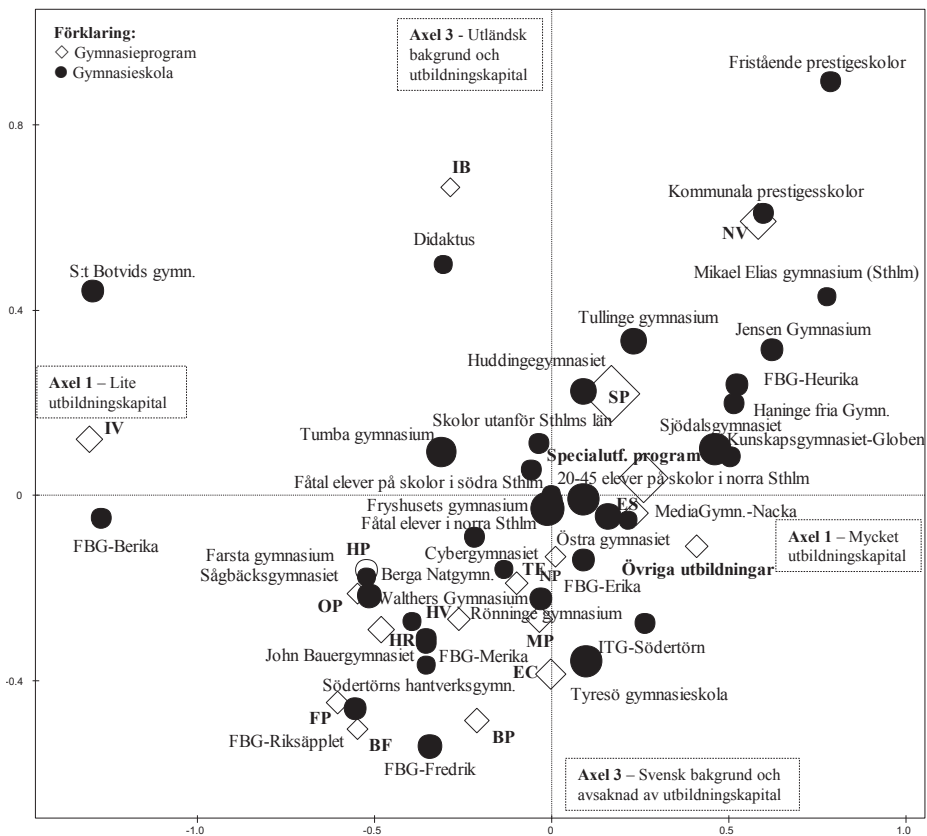
I Graf 5 har de enskilda gymnasieskolor samt de gymnasieprogram som eleverna i södra Stockholm sökte sig till hösten 2008 projicerats in i det numera bekanta socio-geografiska utbildningsrum som eleverna i de södra förortskommunerna utgjorde.⁸ Här är det återigen planet av axel 1 och 3 som står i fokus.

---

⁸ För att få stabilitet i analysen har de 187 gymnasieskolorna slagits ihop till 37 (31 unika skolor och 6 sammanslagna kategorier).

VALET AV UTBILDNING PÅ GYMNASIEMARKNADEN

Graf 5. Supplementära kategorier (gymnasieskola och program) i planet av axel 1 och 3.

BF	Barn- och fritidsprogrammet	IV	Individuella programmet
BP	Byggprogrammet	MP	Medieprogrammet
EC	El- programmet	NP	Naturbruksprogrammet
EN	Energiprogrammet	NV	Naturvetenskapliga programmet
ES	Estetiska programmet	OP	Omvårdnadsprogrammet
FP	Fordonsprogrammet	SP	Samhällsvetenskapliga programmet
HP	Handelsprogrammet	TE	Teknikprogrammet
HR	Hotell- och restaurangprogrammet		
HV	Hantverksprogrammet		
IB	International Baccalaureate		

Med utgångspunkt i Graf 5, som med fördel kan ses som en veritabel karta över de gymnasieskolor och utbildningar som elever i södra Stockholm sökte sig till, ska här två olika teman behandlas. Till att börja med utforskas vilka ”skoldestinationer” som återfanns i socialt och meritmässigt svaga respektive starka delar av det socio-geografiska utbildningsrummet. Till vilka gymnasieskolor och vilka utbildningar gick eleverna? Därefter vänds blicken mot ett urval av gymnasieskolor i avsikt att granska deras rekrytering av elever från södra Stockholm och hur dessa rekryteringsmönster återspeglar den sociala differentieringen på gymnasietmarknaden i Stockholmsregionen i stort.

Skoldestinationer i rummets socialt och meritmässigt svaga områden

När man ser till de positioner som gymnasieskolor och program intar i rummet är det viktigt att ha i åtanke de egenskaper hos eleverna som karakteriserar den första och tredje axeln. Till att börja med kan man konstatera att det finns ytterst få gymnasieskolor i den övre vänstra delen av rummet vilket beror på att de flesta gymnasieskolor i analysen har en relativt heterogen rekrytering av elever med olika stora utbildningstillgångar. Det saknades med andra ord specifika skolor som tog emot en stor del av de elever som återfinns i denna del av rummet. Att skolorna och utbildningarna främst koncentreras centralt i rummet beror också på att de flesta skolor i analysen hade en blandad rekrytering av elever sett till socialt och nationellt ursprung. Det finns dock några undantag som är viktiga att lyfta fram. St. Botvids gymnasium och FBG Berika, belägna i norra Botkyrka respektive i centrala Haninge, intar båda extrema positioner till vänster i rummet med ett betydande avstånd till övriga skolor i analysen. Deras extrema positioner i rummet beror framför allt på att skolorna hade en stor andel elever på det individuella programmet (IV) vilket vid tidpunkten för analysen var ett program i gymnasieskolans som samlade de elever som av olika anledningar inte hade klarat grundskolan fullt ut. De båda skolorna drevs av Botkyrka respektive Haninge kommun och är tydliga exempel på skolor som tenderar bli socialt marginaliserade på gymnasietmarknaden genom att deras utbildningar främst samlar elever med små samlade resurser och som stannar kvar i närområdets gymnasieskola.

Det vertikala avståndet mellan de ovan nämnda skolorna i rummet beror främst på deras olika rekryteringsmönster med hänseende till elevernas nationella och sociala bakgrund. På St. Botvids gymnasium hade 89 procent av eleverna utländsk bakgrund medan elever med svensk bakgrund var i majoritet på FBG Berika (63 procent). Kort sagt kan man säga att den förstnämnda skolan samlade elever med utländsk bakgrund och små utbildningstillgångar – vilket också återspeglar skolans geografiska läge i det etniskt heterogena norra Botkyrka – medan FBG Berika, en skola som vid tidpunkten för analysen utgjorde en egen skolenhet på Fredrika Bremergymnasierna i centrala Haninge, i större utsträckning rekryterade ungdomar ur arbetarklassen med svensk bakgrund.

I den nedre vänstra delen av rummet längs med den tredje axeln finner man framför allt de yrkesförberedande programmen och gymnasieskolor som hade ett stort utbud av dessa program. Bland dessa återfinns flera fristående gymnasieskolor, som exempelvis John Bauergymnasiet i Stockholm stad samt Södertörns hantverksgymnasium och

Walthers gymnasium vilka låg i Botkyrka respektive Haninge. Denna pol karaktäriseras i viss utsträckning av en rekrytering av pojkar från Haninge och Tyresö som stannade i hemkommunens kommunala gymnasieskolor (Fredrika Bremergymnasiets skolenheter Fredrik och Riksäpplet samt Tyresö gymnasium). En stor del av dessa elever var söner till lågutbildade föräldrar med svensk bakgrund. Rör man sig längre upp i rummet längs med den tredje axeln återfinns gymnasieskolor i Huddinge och närmare Stockholm stad där andelen elever med utländsk bakgrund ökar.

I rummets högra nedre del finns egentligen bara två gymnasieskolor, IT-gymnasiet på Södertörn och Tyresö gymnasieskola, vilkas positioner främst karaktäriserades av att eleverna hade svensk bakgrund och relativt små samlade utbildningstillgångar.

Centralt i rummet återfinns majoriteten av de gymnasieskolor som eleverna i södra Stockholm sökte sig till vilket återspeglar att utbildningarna och skolorna hade en blandad rekrytering av elever sett till tidigare skolprestationer och till socialt och nationellt ursprung. Det är framför allt i denna del av rummet som gymnasiemarknadens kommersiella skolaktörer återfinns, ofta geografiskt belägna i utkanterna av Stockholms innerstad. Vi ska återkomma till denna typ av skolor lite längre fram.

Skoldestinationer i rummets socialt och meritmässigt starka områden

I rummets högra övre del återfanns de gymnasieskolor dit elever från södra Stockholm med överlag stora samlade tillgångar sökte sig. Framför allt hade denna grupp elever höga betyg från grundskolan samt moderna språk som studieival. De egna utbildningstillgångarna är av särskilt stor betydelse i denna del av rummet eftersom det här oftast rådde betygskonkurrens om platserna. Här återfinns också de studieförberedande samhällsvetenskapliga (SP) och naturvetenskapliga (NV) programmen av vilka det senare programmet intar en särskilt utmärkande position längs med både den första och den tredje axeln.

I denna del av rummet intar kategorierna fristående och kommunala prestigeskolor – en sammanslagning av högrekryterande innerstadsskolor som gjorts för analytiska syften eftersom antalet elever från de södra förortskommunerna på enskilda skolor annars blivit för få – två extrempositioner.⁹ De fristående prestigeskolorna intar emellertid den mest extrema positionen. En möjlig förklaring till de fristående prestigeskolornas extrema position i förhållande till de kommunala prestigeskolorna är att elever från hela landet kunde söka till de förstnämnda skolorna, under det att elever utanför Stockholm stad kunde söka till de kommunala prestigeskolorna bara som andrahandssökande, en följd av bestämmelser i samverkansavtalen mellan kommunerna i regionen (se Forsberg 2015). Betyg blev på så sätt en än mer särskiljande egenskap hos de elever från södra Stockholm som kom in på innerstadens fristående gymnasieskolor. Oavsett

9 De sammanslagna fristående respektive kommunala prestigeskolor i Stockholm stad som elever från södra Stockholm gick på hösten 2008 var följande: *fristående* – Enskilda gymnasiet, Franska skolan, Lilla akademiens musikgymnasium, Lycée Francais Saint Louis, Nordiska musikgymnasiet, Rytmus musikgymnasium, Tyska skolan, Viktor Rydberg Jarlapan/Odenplan; *kommunala* – Globala gymnasiet, Kungsholmens gymnasium, Norra latin, Södra latin och Östra real.

antagningsförfaranden var det endast elever med mycket stort utbildningskapital från södra Stockholm som sökte sig till dessa gymnasieskolor.

Mikael Elias gymnasium är den enskilda gymnasieskola som intar den mest särskiljande positionen i rummets övre högra del och var den innerstadsskola som attraherade störst andel högpresterande elever från södra Stockholm. Tillsammans med Mikael Elias gymnasium befann sig Tullinge gymnasium i Botkyrka och Jensen gymnasium i Stockholms innerstad närmast prestigeskolorna.¹⁰ De två senare skiljde sig emellertid åt längs med den första axeln genom att det främst var elever med svensk bakgrund som sökte sig till Jensen gymnasium medan Tullinge gymnasium rekryterade en betydligt större andel elever med utländsk bakgrund.¹¹

De övriga kommunala gymnasieskolor i södra Stockholm som återfinns i denna del av rummet är Huddingegymnasiet och Sjödalsgymnasiet samt FBG Heurika. Den sistnämnda gymnasieskolan är den kommunala gymnasieskola på Södertörn som återfinns längst ut till höger utmed den första axeln. På denna enhet av Fredrika Bremergymnasierna fanns endast det naturvetenskapliga programmet och teknikprogrammet vilket attraherade elever med stora samlade tillgångar och svensk bakgrund. I tidigare jämförbara studier om elevers val av gymnasieutbildning i hela Stockholmsregionen (Forsberg 2015; Palme 2008a) har de ovan nämnda skolorna intagit betydligt mer blygsamma positioner i den sociala strukturen. I föreliggande analys som enbart baseras på de elever som bor i södra Stockholm får skolorna emellertid en betydligt mer framträdande position vilket kan sägas återspegla socio-demografiska skillnader i Stockholmsregionen, inklusive den rådande boendesegregationen.

Några skolors rekryteringsmönster i urval

I ett sista steg ska de gymnasieskolor som återfinns i Graf 5 uppmärksammas mer ingående utifrån vilka egenskaper som kännetecknade elever med specifika val av skola och utbildning. I Tabell 5 redovisas fördelningen av några tillgångar hos elever på ett urval av de gymnasieskolor som också finns i Graf 5. Tabellen anger andelar elever från södra Stockholm med störst respektive minst volym av de olika typerna av tillgångar på dessa skolor. Här träder de skillnader mellan gymnasieskolor, som den multipla korrespondensanalysen blottlade, fram i form av konkreta siffror.

10 I analysen har Jensen gymnasium fyra gymnasieskolor i Stockholm innerstad slagits ihop till en enhet. Detta för att kunna synliggöra de elever i södra Stockholm som sökte sig till denna fristående huvudman. De enskilda skolorna utgjorde för små enheter för att kunna analyseras enskilt.

11 Dessa skillnader framträder när skolornas rekryteringsprofiler närmare granskas i Tabell 5.

VALET AV UTBILDNING PÅ GYMNASIEMARKNADEN

Tabell 5. Gymnasieskolor och andelen elever i årskurs 2 från södra Stockholm i urval efter kön, grundskolebetyg, moderna språk, hushållets inkomst, nationellt ursprung samt hushållets högsta utbildningsnivå. (Procent)

Gymnasieskolor	Antal elever	Kön		Betyg		Moderna språk		Hushållets inkomster		Nationellt ursprung	Hushållets högsta utbildningsnivå		
		Flickor	Pojkar	Mkt låga betyg	Mkt höga betyg	Har läst	Har ej läst	Mkt låg inkomst	Mkt hög inkomst	Utländsk bakgrund	Svensk bakgrund	Grundskola/Gymnasium	Lågre högstskola el. forskarutbildning
Sjödalsgymnasiet	336	48	52	4	16	44	12	4	14	22	78	45	38
Tullinge gymnasium	206	52	48	3	20	41	19	9	12	37	63	47	34
Huddinge gymnasium	191	59	41	5	15	40	19	9	12	37	63	45	36
Sågbäcksgymnasiet	177	42	58	21	0	25	50	12	7	31	69	64	17
FBG-Fredrik	152	8	92	11	0	24	52	13	5	11	89	73	12
S:t Botvids gymnasium	135	56	44	30	1	16	69	27	2	89	11	69	18
FBG-Heurika	122	30	70	2	18	44	12	5	11	20	80	42	35
Jensen Gymnasium	111	61	39	3	18	45	11	5	10	22	78	38	36
ITG-Södertörn	71	11	89	3	6	38	23	6	11	15	85	46	21
Kom. Prestigeskolor	67	72	28	0	36	45	10	12	9	27	73	25	43
Fris. Prestigeskolor	62	53	47	2	55	45	10	3	21	30	70	24	56
FBG-Berika	57	44	56	75	0	5	90	23	5	37	63	79	11
John Bauergymnasiet	49	49	51	4	0	31	38	12	6	33	67	65	18
Didaktus	45	84	16	9	18	37	27	16	2	53	47	42	31
Fryshusets gymnasium	43	49	51	7	5	44	12	9	7	36	64	51	19
Mikael Elias gymnasium	39	77	23	0	64	47	7	0	13	23	77	51	26

Ser man till de gymnasieskolor som attraherade en stor andel av södra Stockholms högpresterande elever var Mikael Elias gymnasium och de fristående och kommunala prestigeskolorna särskilt framträdande. Bland de elever som sökte sig till dessa skolor hade 64, 55 respektive 36 procent av eleverna mycket höga betyg med sig från grundskolan. Näst därefter kom Tullinge gymnasium, FBG-Heurika, Jensen gymnasium och Didaktus. Av dessa gymnasieskolor låg Tullinge gymnasium och FBG-Heurika i de södra förortskommunerna.

Mot bakgrund av att det finns en stor andel elever med utländsk bakgrund i södra Stockholm ska variabeln nationellt ursprung särskilt uppmärksammas i relation till de skolor som återfinns i Tabell 5. Generellt sett var det lika stor andel elever med svensk som med utländsk bakgrund som gick sin gymnasieutbildning utanför hemkommunen hösten 2008 (44 procent i båda fallen). Men lägger man till variabeln betyg från grundskolan framträder genast tydliga skillnader mellan elever med svensk respektive

utländsk bakgrund. Högpresterande elever med svensk bakgrund stannade i större utsträckning än elever med utländsk bakgrund kvar i den lokala gymnasieskolan, ofta på det naturvetenskapliga programmet, medan den senare gruppen elever var utspridd på många olika skolor i Stockholm stad med omnejd. Även bland elever med mycket låga betyg från grundskolan var elever med utländsk bakgrund mer benägna att lämna hemkommunen än elever med svensk bakgrund. Om vi återgår till skolorna i Tabell 5 kan man se hur de ovan beskrivna skillnaderna med avseende på nationellt ursprung och betyg kommer till uttryck i enskilda skolors rekryteringsmönster och hur bilden kompliceras ytterligare när man tar hänsyn till analytiska kategorier som kön och klass (inkomst och utbildning).

Rekryteringsprofilerna hos Didaktus och Jensen gymnasium är ett intressant exempel som synliggör två skilda rörelsemönster bland flickor med höga betyg. Flickor med utländsk bakgrund och höga betyg men i övrigt små samlade tillgångar tenderade att söka sig till Didaktus, medan flickor med svensk bakgrund och stora samlade tillgångar i större utsträckning sökte till Jensen gymnasium. Båda skolorna erbjuder studie- och yrkesförberedande utbildningar men med olika profiler/inriktningar. Den förstnämnda skolan, Didaktus, hade en stark mångkulturell prägel och profilerade sig brett mot vårdsektorn medan Jensen gymnasium marknadsförde sina utbildningar som en god grund för ett framtida yrkesliv inom företagsvärlden. En möjlig förklaring till flickornas skilda gymnasieval kan vara hur de läste av gymnasiet i relation till vilka studie- och yrkesbanor som framstod som möjliga i det svenska samhället. Dessa skillnader i utbildningsstrategier hos elever med svensk respektive utländsk bakgrund liknar de etniska segregationsmekanismer som återfinns i grundskolan (jfr Bunar 2009; Trumberg 2011), vilket blir extra tydligt när man ser till andelen elever från södra Stockholm med svensk bakgrund på de två skolorna. Av de elever som sökte sig till Didaktus hade 47 procent svensk bakgrund medan motsvarande siffra för Jensen gymnasium var 78 procent.

I tabellen har också Fryshuset gymnasium tagits med som vi hittar centralt i rummet (Graf 5) vilket förklaras av att det var en relativt socialt heterogen grupp elever från södra Stockholm som sökte sig hit. Många av dessa elever hade emellertid utländsk bakgrund. Störst andel elever med utländsk bakgrund sökte sig till det tidigare nämnda St Botvids gymnasium. På de två pojkdominerade skolorna IT-gymnasiet i Flemingsberg och FBG-Heurika i Haninge var förhållandet det omvända. Andelen med svensk bakgrund utgjorde här mer än fyra femtedelar av elevunderlaget.

Sammanfattningsvis återspeglar de olika skolornas rekrytering den komplexa sammansättning av sociala egenskaper och tillgångar som präglade elevernas gymnasieval i södra Stockholm. Skillnader i sammansättningen av egenskaper och tillgångar hos eleverna skapade olika geografiska och sociala rörelsemönster mot skilda skoldestinationer beroende på vilka tillgångar eleverna hade, oavsett om dessa destinationer låg i södra Stockholm eller i Stockholms stad.

Avslutande diskussion

Tidigare forskning som intresserat sig för segregationsfrågor, grundskolors konkurrenssituation och familjers utbildningsstrategier har visat att den sociala och etniska omgivningen tillsammans med konkurrenssituationen påverkar elevernas rörlighet. Detta har i synnerhet varit förödande för mångkulturella kommunala skolor vilka tenderar att bli allt mer stigmatiserade i det svenska majoritetssamhället. Familjer med migrationsbakgrund som bor i Stockholms förortsområden söker sig in mot skolor i områden som domineras av majoritetsbefolkningen (Bunar 2009; Kallstenius 2010; Forsberg 2015). Ofta är goda skolprestationer och/eller god kännedom om utbildningssystemet en förutsättning för denna mobilitet, vilket samtidigt förutsätter att familjerna har en viss mängd ackumulerat kapital i form av utbildning, kontakter, och inte minst, ekonomiska förutsättningar (Börjesson 2004; Lidegran 2009; Malmberg och Andersson 2015).

Det socio-geografiska utbildningsrum som konstruerats i denna studie för att analysera hur bostadskommun och gymnasie marknaden är relaterade till varandra synliggör tre sociala dimensioner som strukturerar gymnasieskolan i södra Stockholm när hänsyn tas till fördelningen och koncentrationen av nedärvda och förvärvade tillgångar hos de gymnasieelever som bodde där hösten 2008. Den första polariteten, som också förklarar mest av variansen i materialet, ställer elever med lite utbildningskapital mot elever med stort utbildningskapital medan den andra polariteten särskiljer elever vars föräldrar arbetar inom offentlig respektive privat sektor. Den tredje polariteten fångar upp de skillnader i datamaterialet som inte synliggörs i den första dimensionen genom att elever med utländsk bakgrund som besatt ett förhållandevis starkt utbildningskapital ställs mot elever med svensk bakgrund som förfogade över små förvärvade och nedärvda utbildningstillgångar.

Den tredje dimension som analysen blottlägger visar samtidigt hur rörelsemönstren på Stockholmsregionens gymnasie marknad hos elever boende södra Stockholm i stort sammanhänge med komplexa dominansförhållanden avseende kön, klass och nationellt ursprung. Det går exempelvis att skönja ett mönster där relativt högpresterande flickor med föräldrar födda i Sverige ”läste av” utbudet på gymnasie marknaden på ett annat sätt än flickor med utländsk bakgrund, vilket fallen med Jensen gymnasium och Didaktus är talande exempel på.

När man ser till de elever som sökte sig bort från hemkommunen tenderade elever med svensk respektive utländsk bakgrund att söka sig till skolor med olika typer av profiler och rekrytering. En möjlig förklaring till att nationellt ursprung är så pass framträdande i elevers skilda rörelsemönster på gymnasie marknaden är att familjers och elevers val av gymnasieutbildning ofta är förenat med en mer eller mindre subtil kännedom om det lokala och regionala utbildningsutbudet. Utbildningsstarka familjer med en förankring i det svenska samhället har haft möjlighet att över tid förvärva en förtrogenhet med utbildningssystemet som synliggör skillnader mellan olika utbildningsvägar. Denna typ av informationskapital är svår att mäta med tillgängliga statistiska variabler, men utgör del av de sociala reproduktionsmekanismer som finns

inbyggd i alla utbildningssystemens sätt att fungera och vars betydelse ökar betydligt i ett marknadsanpassat skolvalssystem av den typ vi har i Sverige.

Det faktum att elever med utländsk bakgrund med såväl höga som väldigt låga betyg från grundskolan i större utsträckning än elever med svensk bakgrund tenderade att söka sig bort från sin hemkommun indikerar att närområdets socio-demografiska karaktär skapar en push-effekt relaterad till gymnasievalet bland elever med utländsk bakgrund (jfr Forsberg 2015:252–54). Gymnasievalet bland elever med svensk bakgrund, som i mindre utsträckning än elever med utländsk bakgrund bor i stigmatiserade områden, kännetecknas snarare av en pull-effekt i och med att skolvalet ger dem möjlighet att söka sig till mer prestigefulla skolor i Stockholm innerstad. Graden av push- och/eller pull- effekter bör dock förstås i relation till elevernas samlade tillgångar och inte enbart i relation till nationellt ursprung. I vilken utsträckning olika pull- och push-effekter finns och hur de verkar på gymnasie marknaden kräver emellertid mer ingående studier.

Sammanfattningsvis framträder en omfattande mobilitet i gymnasievalet bland de ungdomar som bodde i södra Stockholm 2008. Många åkte mot centrala Stockholm för att gå sin gymnasieutbildning på skolor som tenderade att befolkas av elever med en liknande sammansättning och volym av tillgångar. Trots skolvalsystemets införande är det socio-geografiska utbildningsrum i södra Stockholm som undersökts här tämligen starkt socialt avgränsat. Det har en struktur som är homolog med den sociala strukturen hos den region eleverna bor i, en struktur som skolmarknaden reproducerar i nya former när de mest resursstarka eleverna numera väljer gymnasieskolor geografiskt belägna i Stockholms stads centrala stadsdelar.

Referenser

- Andersson, E., B. Malmberg & J. Östh (2012) "Travel-to-school distances in Sweden 2000–2006: changing school geography with equality implications". *Journal of Transport Geography* 23:35–43.
- Andersson, R & L. Magnusson Turner (2014) "Segregation, gentrification, and residentialisation: from public housing to market-driven housing allocation in inner city Stockholm". *International Journal of Housing Policy* 14(1):3–29.
- Bourdieu, P (1996) *The State Nobility: Elite Schools in the Field of Power*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P (1999) *Praktiskt förnuft: bidrag till en handlingsteori*. Göteborg: Daidalos.
- Bourdieu, P & J.-C. Passeron (1979) *The Inheritors: French Students and Their Relation to Culture*. Chicago: University of Chicago Press.
- Broady, D (1998) *Kapitalbegreppet som utbildnings sociologiskt verktyg*. Uppsala: SEC, ILU, Uppsala universitet.
- Broady, D. & M. Börjesson (2008) "En social karta över gymnasieskolan". i *Individ, samhälle, lärande: åtta exempel på utbildningsvetenskaplig forskning*, 24–35. Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Bunar, N (2009) *När marknaden kom till förorten: valfrihet, konkurrens och symboliskt kapital i mångkulturella områdens skolor*. Lund: Studentlitteratur.

- Bunar, N & O. Sernhede (2013) *Skolan och ojämlikhetens urbana geografi : om skolan, staden och valfriheten*. Göteborg: Daidalos.
- Börjesson, M (2004) *Gymnasieskolans sociala struktur och sociala gruppers utbildningsstrategier: tendenser på nationell nivå 1997–2001*. Uppsala: SEC, ILU, Uppsala universitet.
- Börjesson, M. (2005) *Transnationella utbildningsstrategier vid svenska lärosäten och blandsvenska studenter i Paris och New York*. Uppsala: Pedagogiska institutionen.
- Carlsson, M. & D-O. Rooth (2007) "Evidence of Ethnic Discrimination in the Swedish Labor Market Using Experimental Data". *Labour Economics* 14(4):716–29.
- Chiswick, B. R. & P. W. Miller (2009) "The International Transferability of Immigrants' Human Capital". *Economics of Education Review* 28(2):162–69.
- Echols, F. H. & J. D. Willms (1995). "Reasons for School Choice in Scotland". *Journal of Education Policy* 10(2):143–56.
- Erikson, R. & F. Rudolphi (2010) "Change in Social Selection to Upper Secondary School – Primary and Secondary Effects in Sweden". *European Sociological Review* 26(3):291–305.
- Forsberg, H. (2015). *Kampen om eleverna: Gymnasiefältet och skolmarknadens framväxt i Stockholm, 1987–2011*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- François, J-C. & F. Poupeau (2009) "Le sens du placement scolaire : la dimension spatiale des inégalités sociales". *Revue française de pédagogie. Recherches en éducation* (169):77–97.
- Goldring, E. B. & K. J. R. Phillips (2008) "Parent Preferences and Parent Choices: The Public–private Decision about School Choice". *Journal of Education Policy* 23(3):209–30.
- Jonsson, J. O. & F. Rudolphi (2011) "Weak Performance – Strong Determination: School Achievement and Educational Choice among Children of Immigrants in Sweden". *European Sociological Review* 27(4):487–508.
- Jonsson, J. O. & R.Erikson (1994) *Sorteringen i skolan : studier av snedrekrytering och utbildningens konsekvenser*. Stockholm: Carlsson.
- Kallstenius, J. (2010) *De mångkulturella innerstadsskolorna: om skolval, segregation och utbildningsstrategier i Stockholm*. Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis.
- Kährlik, A. & R. Andersson (2014) "Widening Gaps : Segregation Dynamics during Two Decades of Economic and Institutional Change in Stockholm" i T. Tammaru (red.) *East Meets West: New Perspectives on Socio-economic Segregation in European Capital Cities*. London: Routledge.
- Le Roux, B. & H. Rouanet (2004) *Geometric data analysis: from correspondence analysis to structured data analysis*. Dordrecht: Kluwer Academic.
- Le Roux, B. & H. Rouanet (2010) *Multiple correspondence analysis*. London: Sage.
- Lidegran, I.(2009) *Utbildningskapital: om hur det alstras, fördelas och förmedlas*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Lundahl, L. m.fl. (2014) *Gymnasiet som marknad*. Umeå: Borea Bokförlag.
- Malmberg, B. & E. Andersson (2015) "Contextual Effects on Educational Attainment in Individualised, Scalable Neighbourhoods: Differences across Gender and Social Class". *Urban Studies* 52(12):2117–33.

- Palme, M. (2008a) *Det kulturella kapitalet: studier av symboliska tillgångar i det svenska utbildningssystemet 1988–2008*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Palme, M. (2008b) "Gymnasieskolans sociala struktur i Stockholmsregionen före 1991 års skolreform" i Palme, M. *Det kulturella kapitalet. Studier av symboliska tillgångar i det svenska utbildningssystemet 1988–2008*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Scarpa, S. (2016) "Looking beyond the Neighbourhood: Income Inequality and Residential Segregation in Swedish Metropolitan Areas, 1991–2010". *Urban Geography* 37(7):963–84.
- Sharif, H. (2017) "*Här i Sverige måste man gå i skolan för att få respekt*": Nyanlända ungdomar i den svenska gymnasieskolans introduktionsutbildning. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Skolverket (2013) *Det svåra valet. Elevers val av utbildning på olika slags gymnasiemarknader*. Stockholm: Skolverket.
- Skowronski, E. (2013) *Skola med fördröjning: nyanlända elevers sociala spelrum i "en skola för alla"*. Lund: Centrum för teologi och religionsvetenskap, Lunds universitet.
- Trumberg, A. (2011) *Den delade skolan: segregationsprocesser i det svenska skolsystemet*. Örebro: Örebro universitet.
- Urban, S. (2012) "University Education as a Compensation Strategy Among Second-Generation Immigrants". *International Migration Review* 46(4):919–40.

Korresponderande författare

Håkan Forsberg
 von Kraemers allé 1 A
 752 37 Uppsala
 hakan.forsberg@edu.uu.se

Författarpresentation

Håkan Forsberg är lektor och forskare i utbildningssociologi vid institutionen för pedagogik, didaktik och utbildningsstudier, Uppsala universitet. Han ingår i *Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi* (SEC). Hans forskningsintressen rör främst frågor om utbildningsmarknader, skol- och utbildningsval samt utbildning i relation till boendesegregation och migration.

Mellan sekulära och religiösa förväntningar

*Civilreligion på individnivå i Sverige*¹

In-between Secular and Religious Expectations: Civil Religion at an Individual Level in Sweden

This article responds to recent calls for reconsidering the concept ‘civil religion’ to advance the understanding of how both religious and secular authorities shape individuals’ attitudes towards the religious. ‘Civil religion’ is defined as set of religious symbols and practices that can be studied at an individual level. The analysis utilized representative survey data collected in 2016–2017 in Sweden. Four basic forms of ‘civil religion’ were identified and justified in relation to expectations held by both religious and secular authorities in Sweden over time. The analysis showed that the identified forms of ‘civil religion’ differ in terms of social class, gender and age. The results are taken to raise further research questions about relationships between high socioeconomic status and criticism of religion and about low socioeconomic status and adherence to religious minorities in Sweden. In addition, it is stipulated that a civil religion approach to religious attitudes might shed new light on questions concerning contemporary covenants and shared ideas about the religious.

Key words: Civil religion at an individual level, Religion and Politics in Sweden, Socioeconomic status

UNDER ÅRHUNDRANDEN HAR det funnits lagar, regler och förordningar som formulerat ramarna för religion i Sverige. Ett exempel är kyrkolagen från 1686 som reglerade förhållande mellan kyrka och stat i över 300 år. Först 1993 antogs en ny kyrkolag i Sverige. 1686 inleds lagen med orden ”Uti vårt Konungarike och dess underliggande länder, skola alle bekänna sig, endast och allena, til den Christeliga Lära och Troo (Kyrkio-Lag och Ordning 1686, §1). Enligt lagen förväntas alla acceptera en kristen tro. Kraven på att acceptera tron löper som en röd tråd genom lagtexten samtidigt

---

1 Analyserna presenterade i den här artikeln är baserade på enkätdata insamlade av SOM-institutet under hösten 2016 och våren 2017. Författaren deltog i datainsamlingen genom samverkan som finansierades av analysenheten vid Svenska kyrkan ledd av Pernilla Jonsson. Tack till SOM-institutets medarbetare för kloka kommentarer och synpunkter vid datainsamlingen. Tidigare versioner av denna text har lästs och kommenterats av Andreas Sandberg (analysenheten, Svenska kyrkan), Sandra Torres (Uppsala universitet), Lennart Weibull (Göteborgs universitet) och Johan Willander (Gävle högskola). Stort tack för all hjälp! Jag är också tacksam för att text och analys förbättrats tack vare konstruktiva och relevanta synpunkter från två anonyma granskare.

som krav på den enskildes skyldighet att delta i gudstjänst lyser med sin frånvaro. Trots att kyrko-lagen justerats flera gånger mellan 1686 och 1993 bibehölls tonvikten på läran till förmån för den regelbundna praktiken. I viss mån finns tonvikten kvar i de två lagar som idag formulerar ramarna för Svenska kyrkan (SFS 1998: 1591) och trossamfund (SFS 1998: 1593). Gemensamt för dessa lagar är nämligen att de uttrycker krav på att samfund regelbundet firar gudstjänst eller ordnar motsvarande andakter samtidigt som lagarna inte innehåller krav på att samfundens medlemmar ska delta i de anordnade andakterna.

Ramarna för det religiösa gör det alltså fullt möjligt att vara medlem i en religiös organisation utan att för den skull delta regelbundet i gudstjänster eller andakter. Vissa grundläggande förutsättningar för att göra så är inte nya utan har funnits länge. Att vissa aspekter av det religiösa varit obligatoriska medan andra varit valbara går stick i stäv med populära beskrivningar av Sverige som ett sekulariserat land. Relativt få gudstjänstdeltagare lyfts nämligen ofta fram som bevis för sekularisering i Sverige (jmf., Norris & Inglehart 2004). Balansen mellan obligatoriskt och valfritt går också stick i stäv med nutida analyser av religiositet där passivt medlemskap i religiösa organisationer tolkas som en svag form av religiositet (jmf., Voas 2009; Weibull och Strid 2011). Passiva – eller praktiskt taget alla som inte uppfyller kraven av att ha en religiös identitet, acceptera trossatser och delta regelbundet i andakter – faller analytiskt mellan kategorierna religiösa och icke-religiösa. Inom religionsvetenskapen antas de passiva ofta utgöra en övergångskategori som på sikt förväntas övergå till att bli icke-religiösa (jmf., Willander 2014).

En konsekvens av att de passiva betraktas som en övergångskategori är att analyser sällan fokuserar på denna grupp utan de religiösa. Analyser utifrån dem som antas vara religiösa genererar förvisso kunskap om samband mellan socioekonomisk status och religiositet (jmf., Weibull och Strid 2011; Bromander 2013) men inte nödvändigtvis motsvarande kunskap om passiva och icke-religiösa. Trots att det funnits förutsättningar för ett passivt medlemskap under lång tid och de passiva utgör en stor andel av befolkningen så har denna grupps sociala ställning hamnat i skymundan för analyser som fokuserar antingen på religiösa eller icke-religiösa grupper. Därför avser analysen i denna artikel bidra med kunskap om socioekonomisk status i termer av social klass, kön och ålder för religiösa såväl som passiva och icke-religiösa.

Den här artikeln utgår vidare från att diskussionen om "civilreligion" (jmf., Bellah 1967/2005) kan bidra med sociologisk relevans för analyser av helt spektra av religiös tillhörighet. Artikelns inledande exempel – kyrkolagar – är valt för att illustrera kontinuiteten i förutsättningarna för individers förhållningssätt till det religiösa. Exemplet är valt för att illustrera varför den passiva gruppen är relevant i ett civilreligiöst perspektiv. Kyrkolagarna har nämligen alltid formulerats av representanter för staten tillsammans med religiösa företrädare. Närheten mellan de som representerar sekulära intressen och de som representerar religiösa har varierat över tid men både religiösa organisationer och politiska makthavare har påverkat dess utformning. Nyligen har den amerikanske sociologen Philip Gorski (jmf., 2017; 2011a; 2011b) föreslagit att sociologin återtar begreppet civilreligion för att förstå hur inställning till det religiösa

formas av både religiösa organisationer och politiska makthavare. Enligt Gorski är en poäng med att betrakta överenskommelser mellan stat och religion i termer av civilreligion att tydliggöra att överenskommelser inte kan kontrolleras fullt ut av vare sig religiösa eller sekulära företrädare. Resultatet av överenskommelserna kan istället betraktas som en social entitet i sin egen rätt, formad av hur krav och förväntningar från både stat och religiösa organisationer uppfattats och hanterats av individer i ett land. Som sådan är civilreligion möjlig att studera och beskriva.

I klartext betyder en civilreligiös tolkning av de religiösa, passiva och icke-religiösa ett analytiskt skifte. Skiftet består av att tolkningar av individers religiösa handlingar ändras från vad religiösa organisationer förväntar sig av individer till, att betrakta det individer gör som sätt att hantera krav och förväntningar från både sekulära och religiösa intressen. Genom att vissa förutsättningar eller ramverk är beständiga under lång tid ges flera generationer möjlighet att ha kunskap om, hantera och finna sätt att förhålla sig till dessa. Med Berger och Luckmanns (1966) hjälp kan det som händer förstås som socialisation. Över tid kan sätten att hantera förväntningar förändras. Ibland kompromissar enskilda eller grupper med statliga krav, ibland med förväntningar från religiösa organisationer. Ibland, som i exemplet med gudstjänstdeltagandet i Sverige över tid, uppstår socialt accepterade praktiker till följd av frånvaron av regler och krav. Dessutom, och det är detta som denna artikel tar fasta på, kan sätten att hantera dessa krav skilja sig mellan grupper i samhället. Analyser som söker tydliggöra skillnader mellan grupper behövs eftersom civilreligionen innefattar hantering av makthavares krav och förväntningar. Att ta reda på vem som gör vad kan därför anses bidra till frågeställningar bortom analysen presenterad i denna artikel såsom varför vissa sätt att tala om det religiösa är mer legitima i Sverige idag än andra. Alltså frågeställningar som rör vad som betraktas som normalt och idealt i relation till det religiösa.

Artikeln är strukturerad utifrån en inledande begreppsdiskussion av civilreligion. Denna diskussion tar avstamp i Bellahs (1967/2005) användning av civilreligion och förlängs av Gorskis (2017) och Wuthnows (2016) användning av begreppet. Att diskussionen utgår från amerikanska sociologers begreppsförståelse innebär att artikelns förståelse av civilreligion skiljer sig från viss nordisk litteratur om ämnet. I avsnittet som följer begreppsdiskussionen tydliggörs att resultatet från flera tongivande amerikanska studier – det vill säga att amerikansk civilreligion betonar tro på Gud – använts för att definiera civilreligion i nordiska studier. Till skillnad från dessa nordiska studier används civilreligion i den här artikeln för att belysa förklarande strukturer och det civilreligiösa förstås som en social entitet i sig själv. Utgångspunkten är alltså att civilreligion *inte* har ett förutbestämt innehåll. Analyserna som presenteras i artikeln bygger på SOM-institutets riksrepresentativa enkätundersökning genomförd under hösten 2016 fram till mars 2017 (se., Andersson, U., m.fl. 2017).

Civilreligion: En begreppsförståelse

Begreppet civilreligion tillskrivs filosofen Jean-Jaques Rousseau (1712–1778) samhällsfördrag; inlemmas i klassisk sociologisk teori genom Émile Durkheims (1858–1917) religionssociologiska analyser presenterade i *The Elementary forms of Religious Life* (2001) och populariseras för sociologiska studier av forskare som Robert Bellah (1927–2013). Begreppets historia gör att litteraturen som diskuterar styrkor och svagheter med olika definitionsförslag sträcker sig långt utöver avsikterna med denna artikel. Istället utgår diskussionen här från Bellahs (1967/2005) inledande ord i artikeln ”Civil Religion in America” eftersom den utgjorde ett startskott för en intensiv akademisk diskussion (jmf., Gorski 2011a). För att introducera läsarna till problemet med civilreligion skriver Bellah:

While some have argued that Christianity is the national faith, and others that church and synagogue celebrate only the generalized religion of “the American way of life,” few have realized that there actually exists alongside of and rather clearly differentiated from churches an elaborate and well-situated civil religion in America. This article argues not only that there is such a thing, but also that this religion – or perhaps better, this religious dimension – has its own seriousness and integrity and requires the same care in understanding that any other religion does (Bellah 1967/2005:40).

Bellah avslutar här efter det inledande stycket med en fotnot där han uttrycker:

Why something so obvious should have escaped serious analytical attention is in itself an interesting problem. Part of the reason is probably the controversial nature of the subject (Bellah 1967/2005:40).

Bellah understryker således att civilreligion inte kan likställas med påståenden såsom att ett land i grunden är kristet. Lika lite kan civilreligion ensidigt betraktas som resultatet av att religiösa företrädare formulerar en berättelse om varför samhället håller samman. Det civilreligiösa är istället ett fenomen som placeras mellan religiösa företrädare och sekulära makthavare. Precis som Bellah kommenterar så verkar detta smita obemärkt förbi vederhäftig analys. När Bellah går vidare och exemplifierar det han kallar ”controversial nature of the subject” som orsak till negligeringen nämner han att frågan om civilreligion blev en ickefråga i USA under tidsperioder då konservativa religiösa ansåg sig äga tolkningsföreträde och likställde kristendom med nationsreligion². Bellahs orsaksförklaring är tänkvärd eftersom civilreligion i en nordisk kontext ofta antas förvaltas och upprätthållas av de lutherska majoritetskyrkorna (jmf., Furseth och Repstad 2005:143) och gränsen mellan kyrkligt medlemskap och civilt medborgarskap tidvis varit hårfin i Norden.

2 Gorski (2011a) definierar ”nationsreligion” till sådan religion som individer boende i ett land måste tillhöra för att betraktas som medborgare.

Bellahs argument väckte en omfattande debatt från slutet av 1960-talet men när Bellah (1980) kommenterar denna skriver han att mycket av debatten ”has been rather sterile, focusing more on the form than content, definition than substance” (Bellah 1980:vii). Fokus på definitionsfrågan är olycklig menar Bellah, då analyser av civilreligion behövs för att det otvivelaktigt finns religionspolitiska problem orsakade av att religion och politik behöver förhålla sig till varandra i alla samhällen. Spänningar mellan politik och religion hanteras av politiska makthavares regelverk och religiösa traditioner och företrädares förväntningar och krav. Som visades inledningsvis i denna artikel sker även detta i Sverige.

Att motivera studier av civilreligion med förekomsten av religionspolitiska problem har bidragit till att civilreligion ofta analyseras utifrån amerikanska presidenters sätt att tala om religion (jmf., Gorski 2017, 2011a, 2011b). Bellah tillsammans med Hammond (1980) ger dock begreppet en betydelse mer lämpad för att studera de uttryck som civilreligion får bland individer boende i ett land. Om civilreligion skriver de att:

a distinct set of religious symbols and practices may arise that addresses issues of political legitimacy and political ethics but that not are fused with either church or state (Bellah 1980:xi; Hammond 1980).

Genom att betrakta civilreligionen som en uppsättning symboler och praktiker, kan individers sätt att hantera krav och förväntningar från flera källor betraktas som civilreligiöst. Individernas’ civilreligiositet rör därmed religionspolitiska frågor genom att utgöra mer eller mindre accepterade sätt hantera krav och förväntningar från både sekulära och religiösa intressen.

Till sist bör också understrykas att Bellah och Hammonds definition av civilreligion lämnar innehållet i de symboler och praktiker som betraktas vara civilreligion öppna för empirisk undersökning. Eftersom tidigare analyser ofta har fokuserat på förhållanden i USA har resultaten gett intrycket att civilreligion definieras utifrån religiös tro. Ett exempel utgörs av att en betydande majoritet av de som bor i USA säger sig tro på Gud. Att en majoritet – oavsett religion – säger sig tro på Gud har bidragit till att gudstro tolkats som något som förenar det amerikanska folket. Enligt Wuthnow (2016) har utbredd gudstro gett upphov till retoriska uttryck som att den amerikanska befolkningen är en folkgemenskap under Gud. Religiös tro är således ett resultat av undersökningar snarare än konsekvenser av definitioner.

Civilreligion på individnivå i Norden

Inom nordisk religionsvetenskap har civilreligion ofta studerats som makthavares sätt att tala om religion och samhälle (jmf., Furseth 1994, Furseth 2017, Lindberg 2015, Thidevall 2016). Ett exempel på detta är Furseths (1994) studie om hur och i vilken utsträckning den norska nationen motiveras med referens till Gud eller något gudomligt. Furseths analys avgränsas till norska sekulära makthavares tal i samband frigörelsen från Sverige 1905 och Tyskland 1944. Genom att dessa makthavare sällan, eller endast

på ett indirekt sätt, talar om Gud som beskyddare av Norge och det norska folket drar Furseth (1994) slutsatsen att civilreligion visserligen existerar men att det inte är ett särskilt påtagligt norskt fenomen. Furseths slutsats är nära förbunden med de kriterier hon ställer upp för att tal ska kunna kodas som civilreligiöst. Talet måste referera till något gudomligt i en transcendent mening för att beaktas. Furseths kriterier följer således sociologer som Bellah (1967/2005) och Wuthnows (2016, 1988) resultat men inte på samma sätt deras begreppsförståelse av civilreligion.

Att betrakta tal om det gudomliga som civilreligiöst kan leda till att civilreligion hamnar närmre de förväntningar som religiösa företrädare har på individers sätt att förhålla sig till religiositet än de sekulära företrädare som civilreligiösa ramverk formulerats tillsammans med. Möjligen förstärks detta av att undersökningar av civilreligion i Norden ofta utgår från att fenomenet har stark anknytning till de nordiska majoritetskyrkorna (jmf., Furseth och Repstad 2005: 143; Furseth 2017). Därför har analyser inte nödvändigtvis tagit hänsyn till att civilreligion kan innefatta hantering av religiösa såväl som sekulära makthavares krav och förväntningar.

En annan tendens i nordiska studier är att fenomenet civilreligion förstås som ett fenomen med konsekvenser företrädesvis på samhällsnivå (jmf., Furseth 2017). Ett undantag är Sundback (2007) som i sin studie antar, i likhet med Furseth (1994), att uttryck för civilreligion i de nordiska länderna har anknytning till majoritetskyrkorna. Till skillnad från Furseth analyserar Sundback (2007) inställning till det religiösa som förklaring till medlemskap i de nordiska majoritetskyrkorna. Sundback visar att riter som markerar viktiga händelser i människors liv (födelse, äktenskap och död) tillsammans med ett allmänt förtroende för kyrkorna förklarar medlemskap i högre utsträckning än bönevanor och att individen kallar sig själv religiös och sätter stort värde på religion. Sundback tolkar dessa resultat som att civilreligiösa snarare än kyrkoreligiösa motiv förklarar medlemskap i de nordiska majoritetskyrkorna. Data från Sverige visar till och med att bön, religiös identitet och att personligen sätta värde på religionen *inte* förklarar medlemskap i Svenska kyrkan på ett signifikant vis eftersom så många av denna kyrkas medlemmar svarat nekande på enkätfrågorna om detta (jmf., Sundback 2007:274). Eftersom Sundback utgår från att civilreligionen är nära förbunden med medlemskap i majoritetskyrkorna menar hon att civilreligionen kommer avta i styrka i och med att alltfler väljer att lämna majoritetskyrkorna. Betraktas dock civilreligion som förutsättningar formulerade av både religiösa och sekulära intressen kan Sundbacks slutsats omvärderas.

Exemplen ovan visar att civilreligionsperspektiv tidigare använts för att förstå det nordiska sammanhanget och att det antas att ett fenomen som kan kallas civilreligion existerar här. De visar också på en mångfald i analytiska angreppssätt och att det förekommer individorienterade analyser (jmf., Sundback 2007). Analyserna har ofta utgått från att civilreligion bör förstås i ljuset av majoritetskyrkorna och resultat från studier av amerikansk civilreligion har använts som begreppsbestämning snarare än resultat från tidigare forskning. I en litteraturöversikt instämmer Repstad (2009) med de tendenser som skisserats ovan samtidigt som han understryker att forskningsläget behöver kompletteras eftersom alltfler väljer att lämna de nordiska majoritetskyrkorna

samtidigt som den religiösa pluralismen ökar genom migration. För att bidra till en sådan komplettering av kunskap stipuleras i denna artikel att begreppet civilreligion behöver frigöras från antaganden om att majoritetskyrkornas förväntningar på individers handlande är mer analytiskt värdefulla än det sammelsurium av förväntningar som religiösa och sekulära intressen bildar. Härutöver behöver civilreligion förstås som något som utöver samhällsnivån har konsekvenser för grupper såväl som för enskilda individer.

Ett förslag om fyra civilreligiösa basgrupper

Kyrkolagar i Sverige har som tidigare nämnts erbjudit ett kryphål för dem som på grund av bristande religiöst intresse, betungande dagliga arbetsuppgifter eller långa resvägar *inte* deltagit i gudstjänst regelbundet. Kryphålet kan ses som en delförklaring till det faktum att gudstjänstdeltagande inte har varit vanligt i Sverige under lång tid (se, exempelvis Willander 2014; Willander 2015/2016). Möjligheter till passivt medlemskap kan också ha bidragit till kulturella ideal såsom att en person kan tro på något utan att gå i kyrkan eller vara religiös. Sådana ideal är dominanta i dagens diskurser om religiös identitet (jmf., Willander 2013; Thurfjell 2015). För analysen innebär detta att det finns en grupp boende i Sverige som representerar en mittfåra som inte är resultatet av en plötslig nergång i kyrksamhet. Termen ”mittfåra” är i detta sammanhang en översättning av det engelska uttrycket ”mainstream”. Begreppet mittfåra är tänkt att återspegla en analytisk position mellan de som definieras som religiösa respektive icke religiösa. Dessutom återspeglar begreppet mittfåran det faktum att de passiva medlemmarna utgjort en majoritet av Sveriges befolkning under en längre tid (jmf., Willander 2014). Mot bakgrund av förståelsen av civilreligion presenterad i denna artikel kan de sätt som ”mittfåran” förhåller sig till religion förstås som en grupp individers civilreligiositet.

På senare tid har många som tidigare var medlemmar i Svenska kyrkan utan att vara regelbundna gudstjänstdeltagare valt att lämna Svenska kyrkan (jmf., Bromander 2011; Bromander och Jonsson, kommande 2018). Svenska medborgare är sedan 1952 fria att stå utan formell religiös tillhörighet. Det innebär att ett val som många gör idag – att lämna Svenska kyrkan utan att träda in i ett nytt samfund – också kan betraktas som ett sätt att förhålla sig till de lagar som nu gäller i Sverige. Eftersom det finns förskjutning från det passiva medlemskapet till den växande grupp av individer som inte är medlem i någon religiös organisation föreslås att även denna grupp kan betraktas som en civilreligiös mittfåregrupp. Förslaget förstärks av att de som inte tillhör någon religion är en relativt stor grupp som 2010 bestod av cirka en tredjedel av Sveriges befolkning (Willander 2014:130).

Utifrån ovanstående resonemang kan både mittfåran och det som kan betecknas som mer marginell religiös tillhörighet delas in i en äldre och en nyare variant. Denna uppdelning resulterar i fyra civilreligiösa basgrupper som beskrivs i tabell 1.

Tabell 1. Religiös tillhörighet och praktik som fyra civilreligiösa basgrupper

Religiös mittfåra	Religiös marginal
<p>Gammal mittfåra Medlemmar i Svenska kyrkan som sällan eller aldrig deltar i gudstjänst</p>	<p>Gammal marginal Medlemmar i Svenska kyrkan som deltar i gudstjänst regelbundet</p>
<p>Ny mittfåra Individer som inte är medlem i någon religiös organisation</p>	<p>Ny marginal Individer som är medlem i någon religion som är i minoritet i Sverige</p>

Med tanke på att den stora majoriteten i Sverige inte deltagit regelbundet i gudstjänst kan de som deltar regelbundet betraktas som en minoritet, en religiös marginal. Att vara en del av marginalen "Aktiv medlem i Svenska kyrkan" innebär tillgång till särskilda resurser då Svenska kyrkan fram till år 2000 var Sveriges statskyrka. På grund av denna relation benämns marginalen bestående av personer som är aktiva medlemmar i Svenska kyrkan som den gamla marginalen (jmf., Willander 2015/2017: 64).

Gemensamt för de som praktiserar religion men tillhör andra kyrkor, muslimska samfund, eller, exempelvis, buddhistiska eller judiska församlingar har haft andra relationer till den svenska staten än Svenska kyrkans aktiva minoritet. Utifrån ett civilreligionsperspektiv kan sinsemellan så pass vitt skilda religiösa traditioner som en gemensam organisation för buddhism, muslimska samfund och frikyrkor vara relevanta att analysera tillsammans då statens regler, lagar och förordningar ämnade att reglera denna typ av religionsutövning förenar dessa grupper civilreligiöst³. Personer som är medlemmar eller på annat sätt associerade med samfund i minoritet i Sverige benämns här som den nya religiösa marginalen. Språkbruket "ny" är valt eftersom gruppen blivit större sedan religionsfrihetslagen och växt ytterligare genom invandring de senaste årtiondena. Det "nya" med denna grupp ligger således i omfång och sammansättning och inte i att religiös pluralism i sig är ett nytt fenomen.

Utifrån religiös tillhörighet tillsammans med information om praktik föreslås därför att fyra basgrupper av civilreligion urskiljas: En gammal och en ny mittfåra samt en gammal och en ny marginal. Gruppindelningen har fått prefixet "bas" eftersom indelningen inte gör anspråk på att ringa in fenomenet civilreligion i sin helhet. Istället

³ Det finns en även en forskningsetisk och analysteknisk motivering till sammanslagningen av de religiösa minoriteterna till en analyskategori. Exempelvis är gruppen som är medlem i en muslimsk förening/samfund är mycket liten till antalet (n=26) och detsamma gäller de som är medlemmar i annan religion (n=27). Grupperna är alltså så små att fördjupande analyser skulle kunna innebära risk för att någon enskild person kan identifieras. Eftersom religion ingår bland de diskrimineringsgrunder som det finns särskilda övervägande för vad gäller statistikrapportering (jmf., DO 2012) så slås grupperna samman till en gemensam kategori för denna analys.

används civilreligionsperspektivet för att synliggöra relevansen av att studera ett helt spektra av religiösa identiteter i relation till ett forskningsläge där framförallt de som definierats som religiösa studerats.

Metod och material

Analysen i denna artikel baseras på de nationella SOM-undersökningarna insamlade under hösten 2016 och vårvintern 2017. Enkätinsamlingsperioden avslutades 22 mars 2017. Insamlingen bestod av sex separata undersökningar (numrerade från Riks1 till Riks6). Analyserna presenterade i denna artikel är baserade på frågor ställda i undersökningen kallad ”Riks5”. Sammanlagt valde 3197 personer av de totalt 1650 tillfrågade att svara på enkätundersökningen ”Riks5” och svarsfrekvensen var därmed 51,6 procent (jmf., Bové 2017).

Operationalisering av religiös mittfåra och marginal

En upprinnelse till uppdelningen mittfåra och marginal är insikten att många som bodde i Sverige för 100 år sedan inte deltog varje vecka i gudstjänst (jmf., Willander 2014). Tidslinjerna som bekräftar kontinuiteten i gudstjänstdeltagande betraktar som regel regelbundet deltagande som deltagande en vanlig söndag (jmf., Skog 2001). Det råder dock oenighet bland religionssociologer om veckovist deltagande bör betraktas som regelbunden religiös praktik. Sedan 1900-talets början har definitionen av regelbundet gudstjänstdeltagande förskjutits och de senaste årtiondena har svenska religionssociologiska studier betraktat deltagande en gång i månaden som regelbundet deltagande (se, Willander 2014, kap. 3). Den internationella standarden är dock fortfarande veckovis deltagande.

För analysen här användes svaren på frågan ”Tillhör du någon kyrka, religiöst samfund eller religion?” Frågan kunde besvaras för a) Svenska kyrkan, b) annan kristen kyrka/samfund, c) muslimsk förening/samfund och d) religiös förening/samfund som varken är kristen eller muslimsk. Varje kyrka, religiöst samfund eller religion kunde besvaras med svarsalternativen ”Nej”, ”Ja, men jag har inte varit på gudstjänst/möte de senaste 12 månaderna” och ”Ja, och jag har varit på möte de senaste 12 månaderna” (se, SOM-institutet 2016: f93a-d). Av svaren på frågorna om tillhörighet i kyrka, religiöst samfund eller religion (f93a-d) skapades fyra grupper: ”Passiv medlem i Svenska kyrkan” är de som svarat att ”ja, jag är medlem i Svenska kyrkan men har inte varit på religiöst möte de senaste 12 månaderna”, ”Aktiv medlem i Svenska kyrkan” har svarat ”ja, jag är medlem i Svenska kyrkan och jag har deltagit i gudstjänst det senaste året”. Gruppen ”Ej medlem i någon religion” består av personer som har svarat nej på alla enkätfrågorna om religiös tillhörighet. Den sista kategorin ”religiös minoritet i Sverige” har svarat ja på någon av frågorna rörande annan kristen kyrka/samfund (f93b), muslimsk förening/samfund (f93c) och/eller religiöst samfund som varken är muslimsk eller kristen (f93d). Medlemmar i religiösa minoriteter summeras alltså till en sammanhållen grupp. Att göra en gemensam grupp kallad ”religiös minoritet i Sverige” motiverades analytiskt av att de gemensamt har en friare ställning till den

svenska staten. Utifrån analystekniska och forskningsetiska motiv bedömdes också företrädare för de enskilda minoriteterna vara för få för att redovisas separat. Enkätmaterial innehöll, till exempel, svar från 26 muslimer. I syfte att skapa sinsemellan separata grupper har de som både angett medlemskap i Svenska kyrkan och annan kristen kyrka, muslimskt samfund eller annan religion härletts till analyskategorin ”religiös minoritet i Sverige”.

De fastställda svaren på enkätfrågorna om tillhörighet inbegrep subjektivt definierad aktivitet. För analysen av Svenska kyrkans medlemmar innebär formuleringen att aktivitet är bredare definierad än den nuvarande standarden (det vill säga regelbundet deltagande betyder minst en gång i månaden). En konsekvens av detta är att aktiva i Svenska kyrkan blir fler än vad de blivit om mer strikta kriterier för deltagande använts. Just enkätfrågan om Svenska kyrkan är dock ställd så att de som svarar själva får bedöma om deltagande i samband med vigsel, dop eller begravning ska räknas som gudstjänstdeltagande eller inte. Det är relevant eftersom just deltagande vid kyrkliga förrättningar (dop, vigsel och begravning) ofta betraktas som ett ”icke-religiöst” deltagande av deltagarna själva (jmf., Bromander 2011).

Grupperna ”Passiv medlem i Svenska kyrkan” och ”Ej medlem i någon religiös organisation” bestäms för analysen vara mittfåra. Bestämningen görs utifrån ett civilreligionsperspektiv och ett historiskt perspektiv och betyder inte att dessa två grupper nödvändigtvis är de största i SOM-undersökningarna från 2016. Utifrån samma civilreligionssammanhang bestäms att grupperna ”Aktiv medlem i Svenska kyrkan” och ”Religiös minoritet i Sverige” för analysen förstås som religiösa marginaler.

Operationalisering av socioekonomisk status

Analysen av de fyra basgrupperna av civilreligion betraktades som utforskande samband mellan religiös tillhörighet och socioekonomisk status avgränsades till social klass. Social klass är inte ett är entydigt begrepp utan har istället länge varit ett trätoämne inom sociologin. Att undersöka social klass innebär att val behöver göras bland ett stort utbud av standardiserade mått på klass som återfinns i tidigare enkätundersökningar.

I Sverige användes länge indelningar av sociala klasser baserade på en yrkesindelning som inte används i andra länder (se., Oskarsson 2007). På senare tid har den svenska yrkesindelningen anpassats till europeiska standarder, till exempel European Socio-economic Classification (ESeC). Klassindelningen enligt ESeC-standarderna innefattar nio skalsteg⁴ som väger samman information om yrke, anställningsstatus i termer av anställningstrygghet och arbetsledande funktion samt information om arbetsplatsen (såsom antal anställda) (jmf., Oskarsson 2007:14). Det betyder att ESeC-standarderna väger in många av de aspekter av social klass som kan tänkas härledas till ekonomiskt kapital

4 Variabeln omfattar totalt nio skalsteg: 1) Hög tjänsteman; ledande befattning, 2) Kvalificerad tjänsteman, 3) Övrig tjänsteman, 4) Småföretagare exkl. lantbrukare, 5) Lantbrukare m.fl., 6) Arbetsledare; tekniker, 7) Yrkesutbildad inom handel/service/omsorg, 8) Yrkesutbildad arbetare, 9) Övrig arbetare. För läsbarhetens skull vändes skalan så att en hög siffra motsvarar en hög position på arbetsmarknaden.

samtidigt som standarden kan tangera både socialt kapital i form av nätverk knuten till arbetssituationen och kulturellt kapital i termer av utbildning nödvändig för vissa yrken.

ESeC standarden inbegriper dock inte direkta mått på inkomst. I ett svenskt sammanhang är det vanligare att ha en hög tjänstestandard (ESeC) än hög lön (jmf., Oskarsson 2009; Oskarsson m. fl. 2010). Därför användes resultat om inkomst i analysen. Enkätfrågan om inkomst var formulerad på följande sätt: Vilken är den ungefärliga sammanlagda årsinkomsten i kronor för samtliga personer i ditt hushåll före skatt (pension, studiemedel etc. ska räknas in).⁵ Understrykning används i den ursprungliga enkätfrågan.

Sist men inte minst innehöll den aktuella operationaliseringen av social klass information om utbildning. Att ta med information om utbildning motiverades av att kulturellt kapital erhållen genom utbildning skulle kunna påverka inställning till religion. Utbildning mättes i SOM-undersökningen genom enkätfrågan: Vilken skolutbildning har du? Om du ännu inte avslutat din utbildning, markera den du genomgår för närvarande.⁶

Eftersom analysen i denna artikel är utforskande vägdes resultaten av de tre valda variablerna samman för analysen. Sammanvägningen genomfördes med hjälp av klusteranalys. Genom förberedande statistiska analyser⁷ fastställdes att det finns två grupper bland de personer som svarat på enkäten. Informationen om de två grupp-tillhörigheterna användes för att genomföra en klusteranalys (k-means) som är så utformad att den åstadkommer grupper (kluster) som är skilda från varandra (jmf., Aldenderfer & Blashfield 1984).

För analysen standardiserades alla enskilda enkätresultat (yrkesstandard enligt ESeC, hushållets inkomst och utbildning) med hjälp av z-transformering. Standardiseringen genomfördes för att de olika enkätresultaten skulle få en jämförbar betydelse trots att de uppmätts med olika skalor.

5 Enkätfrågan hade följande svarsalternativ: 1) 100 000 eller mindre, 2) 101 000–200 000, 3) 201 000–300 000, 4) 301 000–400 000, 5) 401 000–500 000, 6) 501 000–600 000, 7) 601 000–700 000, 8) 701 000–800 000, 9) 801 000–900 000, 10) 901 000–1 000 000, 11) 1 001 000–1 100 000 och 12) Mer än 1 100 000.

6 Svarsalternativen löd: 1) Ej fullgjort grundskola (eller motsvarande obligatorisk skola), 2) Grundskola (eller motsvarande obligatorisk skola), 3) Studier vid gymnasium, folkhögskola (eller motsvarande), 4) Examen från gymnasium, folkhögskola (eller motsvarande), 5) Eftergymnasial utbildning, ej högskola/universitet, 6) Studier vid högskola/universitet, 7) Examen från högskola/universitet, 8) Studier vid/examen från forskarutbildning.

7 Antalet grupper (kluster) bestämdes med hjälp av hierarkisk klusteranalys (average linkage between groups). För att ge svaren på de tre ingående variablerna samma möjligheter att påverka utfallet och därmed kontrollera för att variablerna är mätta på med hjälp av olika skalor z-transformerades först resultaten för position på arbetsmarknaden, utbildning och hushållets inkomst. Härfter visade resultatet av den hierarkiska klusteranalysen att det var först i det sista slutgiltiga steget i analysen som de kvadrerade avstånden mellan stegen ökade på ett markant sätt. Mot bakgrund av dessa resultat fastställdes att det finns två grupper (kluster) i data.

Alternativa förklaringar: Genus och ålder

En återkommande kritik av socioekonomiska analyser är att betydelsen av social klass är sekundär i relation till genus och ålderskillnader (jmf., Wright 1997). I SOM-undersökningen mäts genustillhörighet med hjälp av frågan: ”Är du?”, ”kvinna”, ”man”, ”annat”. Uppgiften kompletteras med folkbokföringsuppgifter varpå kategorierna reduceras till man eller kvinna.

De som svarade på SOM-undersökningen var mellan 16–85 år gamla. Detta åldersspann har delats in i fyra kategorier som tidigare använts för att undersöka social klass (jmf., Oskarson m. fl. 2010). Ålderskategorierna som används för analysen i denna artikel är således 16–29, 30–49, 50–64 och 65–85 år.

Analytisk strategi

I förgrunden för analysen står de fyra civilreligiösa basgruppernas relation till social klass. Resultatpresentationen inleds därför med beskrivande resultat över religionstillhörigheter med civilreligiös relevans och klasskluster. För att undersöka religionstillhörigheternas sociala position i Sverige presenteras härfter en analys av de inbördes relationerna mellan de framtagna religions- och klassklustertillhörigheterna. Sambandsanalyserna kompletteras härfter med korstabellsanalyser över kön och ålderskategorier. De enkla sambandsanalyserna motiveras av undersökningens utforskande ansats.

Resultat

Religiös tillhörighet i Sverige år 2016

Hur många tillhörde någon kyrka, religiöst samfund eller religion 2016? Enligt SOM-undersökningen verkar den gamla och den nya mittfåran fortfarande samla en majoritet av den svenska befolkningen (se tabell 2 där religionstillhörigheterna är sorterade i fallande ordning). Passiva medlemmar i Svenska kyrkan utgör den största gruppen då sammanlagt 43,2 procent av Sveriges befolkning svarade på ett sätt som överensstämmer med kriterierna för denna analyskategori. Storleksmässigt följer sedan gruppen som inte tillhör någon religion eftersom 29,7 procent svarade att de inte tillhör någon kyrka, religion eller samfund. En dryg majoritet, 72,9 procent av de som svarat på enkäten, tillhör alltså någon av mittfåregrupporna.

Tabell 2. Religiös tillhörighet. Sverige, 2016. Procent.

	Andel (%)
Passiv medlem i Svenska kyrkan	43,2
Ej medlem i någon religion	29,7
Aktiv medlem i Svenska kyrkan	19,7
Religiös minoritet i Sverige	7,6
Totalt	100
Antal svarande (n)	1.246

Källa: Riks SOM 2016, Enkät 5

Gruppen kallad ”aktiv medlem i Svenska kyrkan” skapades – som tidigare nämnts – av svaren på enkätfrågor där de svarande själv fick ange sin aktivitet. Med tanke på att den stabilitet över tid som uppmätts för gudstjänstdeltagande på cirka 5 procent av Sveriges befolkning (jmf., Willander 2014:121) är gruppen som här diskuteras som ”aktiv medlem i Svenska kyrkan” omfattande: 19,8 procent av de svarande.

Det kan noteras att i jämförelse med andra enkätstudier (till exempel European Value Study, se Willander 2014) så överensstämmer andelen som säger sig vara medlemmar i Svenska kyrkan relativt väl med officiella uppgifter. Sammanlagt svarade 63 procent att de var medlemmar i Svenska kyrkan i SOM-undersökningarna 2016. Samma år rapporterades att 61,2 procent av Sveriges befolkning var medlemmar i Svenska kyrkan.

Andelen av befolkningen benämnd ”religiös minoritet i Sverige” bör också kommenteras. Enligt officiell statistik över medlemmar eller motsvarande i religiösa samfund framtagen av myndigheten för stöd till trossamfund är cirka 8 procent av befolkningen medlem av ett bidragsberättigat samfund (jmf., Lövheim & Nordin red. 2015/2017:46–47). I tabell 2 har 7,3 procent av befolkningen definierats tillhöra denna grupp. Jämförelser med officiell statistik understryker således att de fyra religiösa tillhörighetsgrupperna från SOM-undersökningen stämmer relativt väl överens med motsvarande delar i befolkningen.

I sin helhet visar enkätresultaten att det är vanligare att ha en religiös identitet än att inte ha en sådan i Sverige. Ungefär tre av tio boende i Sverige kan sägas vara sekulära i bemärkelsen ”ej medlem i någon religiös organisation”.

Ett högre och ett lägre klasskluster

Social klass operationaliserades genom att väga samman resultat om yrke, inkomst och utbildning. Mer precist: Position på arbetsmarknaden (ESeC), utbildning (från ej fullgjort grundskola till forskarutbildningsnivå) och hushållets sammanlagda inkomst (från 100 000 per år till mer än 1 100 000 per år). De tre variablerna kan sägas mäta olika aspekter av klass då det finns en signifikant medelstark korrelation mellan position på arbetsmarknaden (ESeC) och utbildning (Pearsons $R = .547$) och mellan

position på arbetsmarknaden och hushållets inkomst (Pearsons $R = .324$). Även mellan hushållets inkomst och utbildning finns en medelstark samvariation som är signifikant (Pearsons $R = .349$).

Klusteranalysen av SOM-data från 2016 visade att det finns två klasskluster i Sverige (se tabell 3). Dessa har tolkats som ett ”högre” och ett ”lägre” klasskluster. Resultaten avspeglar att en genomsnittligt högre klasstillhörighet inte nödvändigtvis ser likadan ut i olika länder. I Sverige är det relativt vanligt att ha en hög position på tjänstemarknaden och en hög utbildning utan att för den skull ha en lön som på ett avsevärt sätt skiljer sig från genomsnittet (jmf., Oscarsson 2009). Därför, som framgår av resultaten presenterade i tabell 3, förklarar hög tjänstposition och utbildning mer än skillnader i lön mellan det ”högre” och ”lägre” klassklustret.

Tabell 3. Ett lägre och ett högre klasskluster. Sverige, 2016.

	Kluster diskuterade i texten som...	
	Lägre	Högre
Position på arbetsmarknaden (ESeC)	-0,84672	0,72272
Utbildning	-0,72268	0,71006
Årsinkomst för hushållet	-0,45932	0,45210
Antal svarande (n)	620	763

Källa: Riks SOM 2016, Enkät 5

Klustret som benämns som det ”lägre” klassklustret omfattar 620 av de som svarat på enkäten. Kännetecknande för dessa personer är att de har en lägre position på arbetsmarknaden, en lägre utbildning och en lägre årsinkomst för hushållet. På motsvarande sätt kännetecknas de 763 personer som ingår i det ”högre” klassklustret av hög position i arbetslivet, hög utbildning och hög årsinkomst för hushållet. Att position på arbetsmarknaden rymmer faktorer såsom anställningstrygghet gör att en relativt hög tjänstposition tillsammans med relativt hög utbildningsnivån är vanlig i Sverige. Detta bidrar i sin tur till att det finns fler personer i det högre klassklustret än det lägre.⁸

⁸ Sammanlagt ingår svaren från 1383 personer i klusteranalysen. Bortfallet beror på att analysen inte räknar med personer som inte svarat/saknar värden på en av de ingående variablerna.

Samband mellan klasskluster- och religiös tillhörighet

I tabell 4 redovisas en analys över det ”lägre” och ”högre” klasskultrets religionstillhörighet. På ett övergripande plan visar resultaten i tabell 4 att det är vanligare bland de som tillhör det ”lägre” klasskultret att vara medlemmar i Svenska kyrkan men inte delta eller att tillhöra en religiös minoritet i Sverige. På samma sätt är det vanligare att vara aktiv medlem i Svenska kyrkan eller att inte vara medlem i någon religiös organisation och tillhöra det ”högre” klasskultret. Både det ”lägre” och det ”högre” klasskultret innehåller alltså tendenser till delning mellan en mer religiöst aktiv grupp och en mindre religiöst aktiv grupp.

Tabell 4. Religiös tillhörighet över klasstillhörighet. Sverige, 2016. Procent.

	Kluster diskuterade i texten som...		
	“Lägre”	“Högre”	Totalt
Passiv medlem i Svenska kyrkan	48,3	39,2	43,2
Ej medlem i någon religion	25,0	33,3	29,7
Aktiv medlem i Svenska kyrkan	18,0	21,2	19,8
Religiös minoritet i Sverige	8,6	6,3	7,3
Totalt	100	100	100
Antal svarande (n)	544	702	1246

Källa: SOM 2016, enkät 5

Skillnaderna mellan grupperna i tabell 4 är signifikanta ($\chi^2(3) = 17.09$, $p < .01$) och en analys av de standardiserade residualerna visade att framförallt frånvaron av personer som inte är medlem i någon religiös organisation i det ”lägre” klasskultret ($z = -2.0$)⁹ bidrog till de signifikanta skillnaderna mellan grupperna. Det fanns också en tendens till övervikt av personer som tillhör det ”högre” klasskultret som inte är medlemmar i någon religiös organisation ($z = 1.8$) samt, en övervikt av tillhörande det ”lägre” klasskultret som är passiva medlemmar i Svenska kyrkan ($z = 1.8$). Att gruppen som inte är medlem i någon religiös organisation tenderar att vara en del av det ”högre” klasskultret kan möjligen förklaras av att personer med hög inkomst var bland de första att träda ur Svenska kyrkan och har fortsatt vara en stor grupp bland de som träder ur (jmf., Bromander 2011; Bromander och Jonsson 2018).

Betraktat ur ett civilreligiöst perspektiv så visar resultaten att de religiösa mittfårorerna såväl som marginalerna delvis delas av social klass. Det finns positiva samband mellan, å ena sidan, den gamla marginalen (aktiva i Svenska kyrkan) och den nya

9 Till de residualer som betraktas som signifikanta räknas de som överstiger 1.96 oavsett plus eller minustecken (jmf., Fields 2013: 744). Ett minustecken, som i detta fall, betyder att den observerade antalet celler understiger det antal som borde ha varit observerat i cellen vid ett slumpmässigt utfall.

mittfåran (ej medlem i någon religion) och, å andra sidan, tillhörighet till det ”högre” klassklustret. På motsvarande sätt finns ett positiva samband mellan, å ena sidan, den gamla mittfåran (passiv medlem i Svenska kyrkan) och den nya marginalen (religiös minoritet i Sverige) och, å andra sidan, tillhörighet till det ”lägre” klassklustret.

Betydelsen av genus- och ålderskillnader

De hittills redovisade resultaten blir mindre entydiga när analysen tar hänsyn till genuskillnader. I tabell 5 redovisas genuskillnader totalt (kolumn 3 och 6) samt separat för kvinnor (kolumn 1–3) och män (kolumn 4–6) över klassklustertillhörighet.

Övergripande skiljer sig kvinnor och mäns religionstillhörighet sig åt på ett signifikant sätt ($\chi^2(3) = 18.44, p < .00$). Kvinnor är signifikant överrepresenterade i kategorin aktiv medlem i Svenska kyrkan ($z=2$) medan männen är signifikant överrepresenterade i kategorin ej medlem i någon religiös organisation ($z=2.1$). På ett motsvarande sätt är kvinnor underrepresenterade i kategorin som inte tillhör någon religiös organisation ($z=-2$) och män i kategorin aktiva medlemmar i Svenska kyrkan ($z=-2,1$). Resultaten kan sägas återspegla jämförelser såsom Voas med flera (2013) internationella undersökning som visat att kvinnor i Sverige till en högre utsträckning är medlemmar i religiösa organisationer än män.

Tabell 5. Religiös tillhörighet över social klass och kön. Sverige, 2016. Procent.

	Kvinnor		Kvinnor totalt	Män		Män totalt
	Klasskluster, diskuteras i texten som...			Klasskluster, diskuteras i texten som...		
	”Lägre”	”Högre”		”Lägre”	”Högre”	
Passiv medlem i Svenska kyrkan	48,1	42,7	44,8	48,5	34,6	41,5
Ej medlem i någon religion	21,6	27,5	25,2	27,7	40,8	34,3
Aktiv medlem i Svenska kyrkan	22,0	23,4	22,9	14,9	18,4	16,7
Religiös minoritet i Sverige	8,3	6,4	7,1	8,9	6,1	7,5
Totalt (procent)	100	100	100	100	100	100
n	241	393	634	303	309	612

Kommentar: Skillnader mellan cellerna testades med hjälp av tre separata chi-två test:

1) Skillnader mellan män och kvinnor (oavsett klassklustertillhörighet), 2) Skillnader inom gruppen kvinnor men över klassklustertillhörighet samt 3) Skillnader inom gruppen män men över klassklustertillhörighet. Resultaten visade signifikanta skillnader mellan män och kvinnor ($p < .000$) och inom gruppen män med skilda klassklustertillhörigheter ($p < .001$) men inte mellan kvinnor med skilda klasstillhörigheter ($p < .267$).

Källa: SOM 2016, enkät 5

Eftersom civilreligiösa basgruppers samband med klassklustertillhörighet står i fokus i denna artikel fördjupandes analysen genom att särskilja gruppen kvinnor från gruppen män samtidigt som både kvinnor och mäns klassklustertillhörighet tas hänsyn till. När detta görs framkommer att män skiljer sig signifikant åt över klassstillhörighet men inte kvinnor. Närmare bestämt skiljer sig mäns religionstillhörighet över klassklustertillhörighet ($\chi^2(3)=17.45$, $p < .001$) genom tendenser till att män i det ”högre” klassklostret som *inte* är medlem i någon religion är överrepresenterade ($z=1.9$) och tendenser till att män i det lägre klassklostret är överrepresenterade bland dem som är passiva medlemmar i Svenska kyrkan ($z=1.9$). Bland männen tenderar de som tillhör det ”högre” klassklostret vara underrepresenterade i gruppen passiva medlemmar i Svenska kyrkan ($z=-1.9$) medan män i det ”lägre” klassklostret i lägre utsträckning finns representerade bland dem som ej tillhör någon religion ($z=-2.0$). Spänningen mellan det som teoretisk diskuterades som den nya mittfåran (ej medlem i någon religion) och den gamla mittfåran (passiv medlem i Svenska kyrkan) kan således vara extra påtaglig inom gruppen män där de som tillhör ett ”högre” klassklostret lutar mot den nya mittfåran medan de som tillhör ett ”lägre” klassklostret i större utsträckning kan associeras med den gamla mittfåran.

Resultaten rörande klassklustertillhörighet och civilreligion nyanseras ytterligare om ålderskillnader beaktas. Av utrymmesskal redovisas endast fördelningen av de civilreligiösa basgrupperna över ålder i tabellform (se tabell 6). På ett övergripande plan skiljer sig de olika ålderskategoriernas religionstillhörighet åt på ett signifikant sätt ($\chi^2(9)=30.87$, $p < .00$). Framförallt är det den äldsta åldersgruppen (65–85 år) som sticker ut genom att vara överrepresenterade i kategorin aktiva medlemmar i Svenska kyrkan ($z=2.8$) och underrepresenterad i gruppen som inte tillhör någon religiös organisation ($z=-2.1$). De yngsta åldersgrupperna (16–29 år och 30–49 år) är i kontrast till den äldsta åldersgruppen underrepresenterade i kategorin aktiv medlem i Svenska kyrkan. Istället finns en tendens till överrepresentation för den näst yngsta åldersgruppen (30–49 år) i kategorin medlem i en religiös minoritet ($z=1.9$).

Tabell 6. Religiös tillhörighet över ålder. Sverige, 2016. Procent.

	Ålderskategorier				Totalt
	16–29	30–49	50–64	65–85	
Passiv medlem i Svenska kyrkan	34,3	31,9	30,5	24,0	29,4
Ej medlem i någon religion	9,5	10,9	7,5	5,8	8,3
Aktiv medlem i Svenska kyrkan	42,4	41,4	41,0	44,4	42,3
Religiös minoritet i Sverige	13,8	15,8	21,0	25,8	19,9
Totalt (procent)	100	100	100	100	100
Antal svarande (n)	210	430	371	446	1457

$p < .0001$

Källa: SOM 2016, enkät 5

Analysen fördjupas genom att särskilja åldersgrupper samtidigt som hänsyn tas till klassklustertillhörighet. Den fördjupade analysen visade signifikanta skillnader inom gruppen 65–85 år, 50–64 år och 30–49 år men inte den yngsta gruppen 16–29 år.¹⁰ Inom gruppen 65–85 år är skillnaderna störst och ”högre” klassklustertillhörighet är associerat med inte vara medlem i någon religiös organisation ($z=2.1$) medan ”lägre” klasstillhörighet är associerat med att vara passiv medlem i Svenska kyrkan ($z=2.0$). Den gamla och den nya ”mittfåran” delar med andra ord det äldsta åldersegmentet på ett tydligt sätt som inte återfinns inom de andra jämförelsegrupperna. För 50–64 åringarna är det snarare medlemskap i den nya marginalen (medlem i en religiös minoritet) som är överrepresenterat för dem i det ”lägre” klassklustret ($z=2.1$) och underrepresenterat i det ”högre” klassklustret ($z=-2.1$). Bland 30–49 åringarna återfinns inte på samma sätt en tudelning mellan någon mittfåra eller marginal och skillnaderna mellan dem inom den yngsta åldersgruppen (16–29 år) är inte statistisk signifikanta.

Analysen visar således att både genus och ålder samvarierar med religiös tillhörighet och i förlängningen de föreslagna civilreligiösa basgrupperna. Betydelsen är inte entydig och kan inte tillfullo sägas vara överordnad klassklustertillhörighet. Mest påfallande är kanske att inom gruppen män är religionstillhörigheten i högre grad en klassfråga än inom gruppen kvinnor. Detsamma gäller äldre ålderskategorier jämfört med yngre.

Diskussion

I den här artikeln diskuterades religiös tillhörighet i termer av civilreligion. Det innebär att religiös tillhörighet såsom aktiv eller passiv medlem i Svenska kyrkan eller religiös minoritet tillsammans med dem som inte är medlem av någon religion gavs en vidare och sociologisk betydelse. Istället för att betrakta dessa grupper i ljuset av vad religiösa traditioner förväntar sig av individer lyfte artikeln fram att offentliga ramverk för religiositet är formulerade av både religiösa och sekulära intressen. En viss typ av religiös tillhörighet, som att vara medlem i en kyrka med inte delta i gudstjänster, kan betraktas som ett specifikt sätt att hantera både religiösa och sekulära intressen.

Att betrakta religiös tillhörighet och praktik som civilreligion synliggör att alla sätt att förhålla sig till krav och förväntningar inte nödvändigtvis har samma sociala ställning. Tidigare forskning har demonstrerat samband mellan hög social klass och tillgång till politiska arenor i Sverige (se, exempelvis Oscarsson 2009; Bengtsson med flera 2013). Hög klass bland dem som har en viss typ av religionstillhörighet skulle alltså kunna betyda större utrymme för att formulera offentliga samtal om hur individer som bor i Sverige bör förhålla sig till det religiösa. Observera att det här tolkningsföretaget inte nödvändigtvis sträcker sig till personlig religiositet utan

10 Skillnaderna inom gruppen 16–29 år var inte signifikanta ($\chi^2(3) = .751$, $p < .864$) men det var skillnaderna inom grupperna 30–49 år ($\chi^2(3) = 14.76$, $p < .01$), 50–64 år ($\chi^2(3) = 11.03$, $p < .05$) och 65–85 år ($\chi^2(3) = 17.92$, $p < .001$)

rör framförallt vilka idéer som företräds politiskt, administrativt och kanske även i kulturdebatter.

Mot bakgrund i det civilreligiösa perspektivet och tidigare forskning om vanlig och ovanlig religiositet i Sverige identifierades fyra civilreligiösa basgrupper. Dessa gavs namnen en ny och en gammal mittfåra och en ny och en gammal marginal. Resultaten visade att dessas socioekonomiska status i termer av social klass, genus och ålderskillnader skilde sig åt.

Enligt analysen kan majoriteten av Sveriges befolkning betraktas som tillhörande den religiösa mittfåran och att den gamla mittfåran (passiv medlem i Svenska kyrkan) fortfarande är större än den nya (ej medlem i någon religion). De religiösa marginalerna (aktiv medlem i Svenska kyrkan och religiös minoritet i Sverige) var för analysen brett definierade. Trots detta var utgjorde marginalerna inte mer än en dryg fjärdedel av alla som deltog i undersökningen.

Analysen visade vidare att social klass snarare delar än förenar den religiösa mittfåran och den religiösa marginalen. Framförallt är det den nya religiösa mittfåran bestående av personer som inte är medlem i någon religiös organisation som tydligt är placerat i det ”högre” klassklusterskiktet. Den gamla mittfåran – passiva medlemmar i Svenska kyrkan – tenderar att tillhöra det ”lägre” klassklusterskiktet. Kompletterande analyser av köns- och ålderskillnader visade att klasskillnaderna är påtagliga inom gruppen män och inom de äldre åldersgrupperna (särskilt bland 65–85 åringarna) men inte bland kvinnor och yngre åldersgrupper (16–29 år).

De övergripande samband mellan social klass, genus och ålderskillnader som lyfts fram i artikeln väcker flera frågor för framtida forskning. Exempelvis, förändras den nya sekulära mittfårans sociala status över tid? Denna grupp kommer sannolikt bli allt större (jmf., Bromander och Jonsson 2018). Betyder ökningen att den sociala statusen blandas upp och därmed sänks? Analysen i artikeln visade på genusskillnader och att det just nu finns en manlig dominans i den nya sekulära mittfåran. Är den manliga dominansen en ny, flyktig företeelse eller har en ojämn fördelning mellan män och kvinnor präglat gruppen över tid? Dessutom, betyder detta i förlängningen att sekulariseringen av Sveriges befolkning skulle kunna förstås utifrån genusperspektiv?

Nya analyser över tid motiveras också av samband mellan minoritetsreligion och det ”lägre” klassklusterskiktet. Är det här ett nytt fenomen eller kan samband även observeras över tid? Religion är ju en av sju diskrimineringsgrunder i Sverige (DO 2012). Trots det framför samhällsvetenskaplig forskning om diskriminering till följd av etnicitet ofta att religion är en underordnad aspekt av etnicitet (jmf., Bursell 2012). I kontrast till detta föranleder resultaten från denna studie möjligen att religion och etnicitet prövas som separata förklaringar i framtida studier. Studier som skiljer på etnicitet och religiös tillhörighet skulle också kunna ge nya kunskaper om skillnader i social status mellan minoritetsreligioner. Framtida studier på dessa tema bör möjligtvis utformas så att fler svar erhålls från personer med religiös minoritetsidentitet.

Förutom de frågor som väckts om förändring över tid så lämnar analysen en mycket stor mängd frågor till vidare forskning som berör civilreligion som sammanhållna övertygelser och inställningar till det religiösa i samhället. För i gemensamma övertygelser och idéer återfinns

mycket av religionspolitiskt laddat stoff. Det vill säga övertygelser om religioners roll i samhället eller hur det religiösa bör hanteras när samhället både verkar vara sekulärt och präglat av religiös pluralism. För att ta reda på om de fyra basgrupperna av civilreligion som föreslagits här är bärare av separata idéer behövs fler undersökningar ur ett civilreligiöst perspektiv.

Referenser

Lagar och förordningar (i kronologisk ordning)

- Kyrkio-Lag och Ordning (1686) tillgänglig online, nerladdad 20170616 via: <http://www.mlang.name/arkisto/kyrkio-lag-1686.html>
- Lag om Svenska kyrkan (SFS 1998:1951), tillgänglig 20170630 via: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-19981591-om-svenska-kyrkan_sfs-1998-1591
- Lag om trossamfund (SFS 1998:1593), tillgänglig 20170630 via: http://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-19981593-om-trossamfund_sfs-1998-1593

Litteratur

- Aldenderfer, M. S. & R. K. Blashfield. (1987) "Cluster Analysis", *Quantitative Applications in the Social Sciences*. Beverly Hills: Sage University Paper.
- Andersson, U., Ohlsson, J., Oscarsson, H. & M. Oskarson (red) (2017) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet.
- Bellah, R. (1980) "Introduction", vii–xv i R. Bellah & P.H. Hammond (red) *Varieties of Civil Religion*. San Francisco: Harper & Row Publishers.
- Bellah, R. N. (1967/2005) "Civil religion in America", *Daedalus* 134 (4):40–55.
- Bengtsson, M., Berglund, T. & M. Oskarson (2013) "Class and ideological orientations revisited: an exploration of class-based mechanisms", *The British Journal of Sociology* 64 (4):691–716.
- Berger, P. L. & T. Luckmann (1966) *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. New York: Anchor Books.
- Bové, K. (2017) "Den nationella SOM-undersökningen 2016", 621–629 i U. Andersson, J. Ohlsson, H. Oscarsson & M. Oskarson (red) (2017) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet.
- Bromander, J & P. Jonsson (kommande, 2018) *Medlemskap i rörelse: En studie av förändringar i Svenska kyrkans medlemskår*. Uppsala: Svenska kyrkan.
- Bromander, J. (2011) *Svenska kyrkans medlemmar*. Stockholm: Verbum.
- Bromander, J. (2013) "Religiositet i Sverige", 291–301 i L. Weibull, H. Oscarsson & A. Bergström (red) *Vägskäl*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Bursell, M. (2012) *Ethnic Discrimination, Name Change and Labor Market Inequality: Mixed approaches to ethnic exclusion in Sweden*. Stockholm: Stockholm University.
- DO (2012) *Statistikens roll för arbete mot diskriminering: En fråga om trovärdighet*, Stockholm: Diskrimineringsombudsmannen.

- Durkheim, É. ([1912]/2001) *The Elementary forms of Religious Life*. Oxford: Oxford University Press.
- Fields, A. (2013) *Discovering Statistics Using IBM SPSS Statistics*. Los Angeles, London: Sage.
- Furseth, I & P. Repstad (2005) *Religionssociologi: En introduktion*. Malmö: Liber.
- Furseth, I. (1994) "Civil Religion in a Low Key: The Case of Norway", *Acta Sociologica* 37 (1):39–54.
- Furseth, I. (red.) (2017) *Religious Complexity in the Public Spheres: Comparing Nordic Countries*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Gorski, Philip S. (2017) *American Covenant: A History of Civil Religion from the Puritans to the Present*. Princeton: Princeton University Press.
- Gorski, P. S. (2011a) "Barack Obama and Civil Religion", *Political Power and Social Theory* 22: 179–214.
- Gorski, P. S. (2011b) "Rejoinder: Why Civil Religion", *Political Power and Social Theory* 22: 245–257.
- Hammond P.H. (1980) "The Development of Civil Religion", 121–166 i R. Bellah & P.H. Hammond (red) *Varieties of Civil Religion*. San Francisco: Harper & Row Publishers.
- Lindberg, J. (2015) *Religion in Nordic Politics as a Means to Societal Cohesion: An Empirical Study on Party Platforms and Parliamentary Debates 1988–2012*. Uppsala: Uppsala Universitet Dissertations.
- Lövheim, M. & M. Nordin (red) (2015/2017) *Sociologiska perspektiv på religion i Sverige*. Lund: Gleerups.
- Norris, P. & R. Inglehart (2004) *Sacred and Secular: Religion and Politics Worldwide*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Oskarson, M. (2009) "Viskningar och rop – om samband mellan klass och politik", 39–47 i L. Weibull & S. Holmberg (red) *Svensk höst*. Göteborg: SOM-institutet.
- Oskarson, M., Bengtsson, M. och T. Berglund (red) (2010) *En fråga om klass – levnadsförhållanden, livsstil, politik*. Malmö: Liber.
- Oskarsson, M. (2007) *Att koda klass: Valundersökningarnas klasschema jämfört med European Socio-economic Classification (ESeC)*. Göteborg: SOM-institutet.
- Repstad, P. (2009) "Civil Religion in an Age of Changing Churches and Societies. A look at the Nordic Situation", 199–214 i A. Hvithama, M. Warburg & B. Jacobsen (red) *Holy nations and global identities: civil religion, nationalism, and globalisation*. Brill.
- Skog, M. (red.) (2001) *Det religiösa Sverige: Gudstjänst och andaktsliv under ett veckoslut kring millennieskiftet*. Örebro: Libris.
- SOM-institutet (2016) *Kodbok. Den nationella SOM-undersökningen*. Göteborg: SOM-institutet.
- Sundback, S. (2007) "Membership in the Nordic "National" Churches as a "Civil Religious" Phenomenon", *Implicit Religion* 262–280.
- Thidevall, S. (2016) *Kampen om samhällsreligionen: Dagens nyheters djävulskampanj 1909*. Skellefteå: Artos & Norma.

- Thurfjell, D. (2015) *Det gudlösa folket. De postkristna svenskarna och religionen*. Stockholm: Molin & Sorgenfrei.
- Voas, D. (2009) "The Rise and Fall of Fuzzy Fidelity in Europe", *European Sociological Review* 25 (2): 155–158.
- Voas, D., McAndrew, S., & I. Storm (2013) "Modernization and the gender gap in religiosity: Evidence from cross-cultural European Surveys", *Kölner Zeitschrift Für Sociologie*, 65:259–283.
- Weibull, L & J. Strid (2011) "Fyra perspektiv på religion i Sverige", 331–347 i S. Holmberg, L. Weibull & H. Oscarsson (red) *Lycksalighetens ö*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Willander, E. (2013) "Jag tror på något? Konstruktioner av tro och tilltro", *Sociologisk forskning* 50 (2):117–138.
- Willander, E. (2014) *What Counts as Religion in Sociology? The Problem of Religiosity in Sociological Methodology*. Uppsala: Uppsala University Dissertations.
- Willander, E. (2015/2017) "Religiositet och sekularisering", 53–68 i M. Lövheim & M. Nordin (red) (2015/2017) *Sociologiska perspektiv på religion i Sverige*. Lund: Gleerups.
- Wright, E. O. (1997) *Class Counts: Comparative Studies in Class Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wuthnow, R. (2016) *Inventing American Religion: Polls, Surveys, and the Tenuous Quest for a Nation's Faith*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Wuthnow, R. (1988) *The Restructuring of American Religion: Society and faith since World War II*. Princeton: Princeton University Press.

Korresponderande författare

Erika Willander
 Sociologiska institutionen Uppsala universitet
 Box 624, 751 26 Uppsala
 erika.willander@soc.uu.se

Författarpresentation

Erika Willander är sociolog verksam i Uppsala. Bland hennes senaste svenska publikationer kan "Svenska kyrkan och dess prästers tro" (2016) och "Religion efter migration" (2016) nämnas. Willander belönades 2016 med sociologförbundets pris till nydisputerad forskare för avhandlingen "What Counts as Religion in Sociology?" (2014).

Vem är teori?

*Ett normkritiskt pedagogiskt perspektiv på sociologisk teori*¹

Who is theory? A norm-critical pedagogical perspective on sociological theory

Sociological theory is a central part of the sociology discipline, and courses on sociological theory are found on all levels of university teaching in sociology at Swedish universities. However, while sociologists have successfully uncovered power structures in various domains of social life, we have been more reluctant to examine our own teaching practices. In particular, sociological theory has been pinpointed as an area where men's dominance often perseveres. This is in stark contrast to international research on exclusion and inclusion in processes of canon formation, which shows how there have always been important sociological theorists who have not been white men, but that they have been more or less written out of history. Drawing on such international research on inclusion and exclusion in the construction of sociological theory, as well as on norm-critical pedagogy, and on a mapping of the curriculum at one of Sweden's universities, this article identifies key aspects in the quest for a more inclusive curriculum.

Keywords: canon, gender, norm-critical pedagogy, sociological theory, Sweden

SOCIOLOGISK TEORI ÄR EN central del av sociologiämnet och kurser i sociologisk teori återfinns i regel på alla nivåer i sociologiundervisningen vid universitet och högskolor i Sverige. Men medan sociologisk forskning ofta framgångsrikt visat hur maktstrukturer kopplade till exempelvis klass, kön och ras skapas och upprätthålls på en rad olika samhällsområden, har sociologer inte alltid varit lika benägna att rikta den kritiska blicken mot det egna ämnet. I synnerhet har "sociologisk teori" tenderat att förbli ett område med utpräglad mansdominans (Stacey & Thorne 1985). I en genuskartläggning av kurslitteratur i sociologisk teori vid Uppsala universitet framgick exempelvis att andelen texter författade av män på teorikursernas litteraturlistor inte sällan uppgick till mellan 80 och 100% (Berggren 2015). Samtidigt visar den internationella forskningen om inkludering och exkludering i vetenskapliga kanonprocesser, inklusive i sociologisk teori, att det funnits viktiga teoretiker som inte varit vita män så länge sociologiämnet funnits – men att dessa teoretiker tenderat att uteslutas i en mansdominerad historieskrivning (Reed 2006; Lengermann & Niebrugge 2007). Det har

---

1 Denna artikel utgör en bearbetning och vidareutveckling av rapporten *Vem är teori? Kartläggning av kurslitteratur i sociologisk teori ur ett genusperspektiv* (Berggren 2015). Arbetet med den ursprungliga rapporten finansierades av Uppsala universitets lika villkorsmedel.

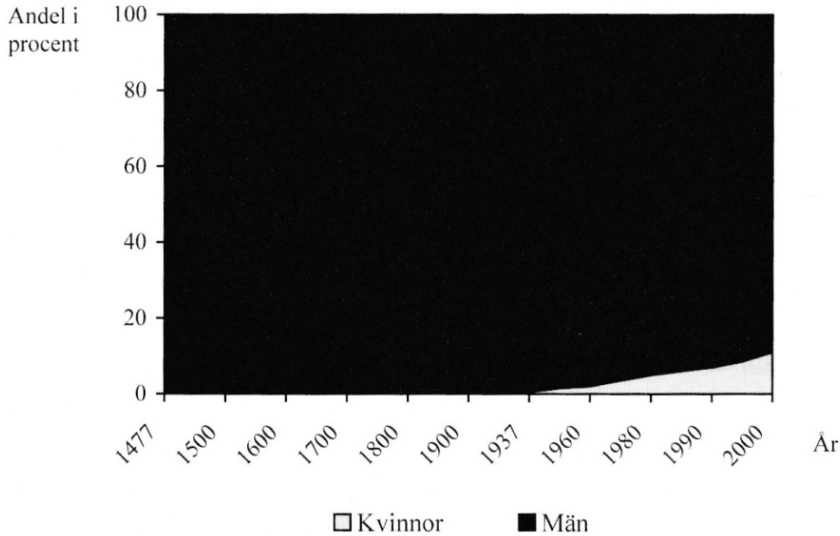
därmed uppstått ett besvärande glapp mellan å ena sidan våra undervisningspraktiker som i hög grad är centrerade kring en relativt homogen grupp teoretiker, och å andra sidan kunskapsläget som visar på såväl heterogeniteten som uteslutningsmekanismerna i historieskrivningen om sociologisk teori.

Mot denna bakgrund syftar denna text till att initiera en diskussion om hur undervisningen i sociologisk teori kan göras mera inkluderande, framförallt med fokus på hur mansdominansen kan brytas. Jag tar i artikeln avstamp i den aktuella diskussionen om normkritisk pedagogik som vunnit inflytande i Sverige under de senaste åren (Bromseth & Darj 2010), men som inte tidigare direkt använts i fråga om sociologisk teori, och vidareutvecklar därmed några av tankegångarna från mitt tidigare arbete med genuskartläggningen. Jag ger först en sammanfattning av kunskapsläget när det gäller frågor om ojämlikhet i akademien, med fokus på forskning om kanonprocesser, sociologisk teori och kvinnliga klassiker. Därefter går jag över till att presentera ett normkritiskt pedagogiskt perspektiv och diskutera vad det kan innebära för undervisningen i sociologisk teori.

Ojämlikhet i akademien och i sociologin

Historiskt har akademien, liksom det offentliga livet i stort, varit en plats av och för män. I Sverige grundades det första universitetet år 1477 i Uppsala. Kvinnor gavs dock inte formellt tillträde till universitetet förrän 1870 och den första kvinnliga studenten antogs 1872. År 1883 disputerade sedan den första kvinnan i Sverige, Ellen Fries, och 1889 blev Sonja Kovalevsky landets första kvinnliga professor. Hon och de kvinnor som följde efter henne var dock formellt utestängda från att fortsätta arbeta vid universitetet efter disputation fram till 1925 [...] Vid 1940-talets slut hade sammanlagt 104 kvinnor disputerat, men bara en kvinna hade utsetts till ordinarie professor: Nana Schwartz, som blev professor i medicin 1937. (Delegationen för jämställdhet i högskolan 2011:79–80)

Fredrik Bondestams graf över andelen professorer som varit kvinnor under Uppsala universitets historia, 1477–2000, är talande (Bondestam 2004:36):

Figur 1. Andel professorer i procent över tid, uppdelad på kvinnor och män.

Trots att de formella hindren för jämlikt deltagande har undanröjts, visar aktuell forskning att ojämlika mönster delvis lever kvar i praktiken (Dahlerup 2010). Ett exempel är att Vetenskapsrådet lät jämställdhetsobservatörer delta i sina bedömningsgrupper 2011, och de fann bland annat skillnader i vilka ord som användes för att beskriva män respektive kvinnor: ”Män beskrevs oftare som excellenta och produktiva än kvinnorna” (Andersson, Hahn Berg, & Kolm 2012:6).

Ett annat exempel är Delegationen för jämställdhet i högskolan (DJ) som sammanfattar sitt arbete så här: ”Vår slutsats är att det finns brister i arbetet för jämställdhet i högskolan när det gäller planmässighet, långsiktighet, samverkan samt teoretisk och praktisk kunskapsförankring.” (Delegationen för jämställdhet i högskolan 2011:11) DJ:s betänkande poängterar vikten av övergripande strategier, men lyfter även fram lokalt arbete: ”Det är på det enskilda lärosätet, på den enskilda institutionen, i forskarlaget, i seminariesituationen och i lektionssalen som jobbet ska göras. Det är där retorik och planer omsätts i praktiken.” (Delegationen för jämställdhet i högskolan 2011:159)

Några andra aktuella svenska böcker som behandlar olika aspekter av genusjämlighet i akademien är *Föregångarna* om kvinnliga professorer (Niskanen & Florin 2010); *Motstånd och fantasi* om motstånd mot genusperspektiv (Wahl et al. 2008); och *Att bryta innanförskapet* med ett mer intersektionellt perspektiv (Sandell 2014). För närvarande genomför även Uppsala Studentkår projektet *Litteraturgranskningen* som syftar till att granska kurslitteratur i olika ämnen ur ett normkritiskt perspektiv:

Större delen av studenters studietid går åt till läsning. Men vilka perspektiv förmedlar egentligen kurslitteraturen vi får av universitetet? Hur beskrivs olika sexuella läggningar och utgår man alltid från en binär könsuppfattning? Vem är det som har skrivit böckerna och vem citeras? I Uppsala universitets handlingsplan för lika villkor 2014–2016 slås det fast att ”Lika villkor är en kvalitetsfråga för organisationen och en rättvisefråga för individen”, men speglas detta förhållningssätt i litteraturen som universitetet använder i sina kurser? (”Litteraturgranskningen” 2015)

Hur ser det ut inom sociologiämnet? 1998 genomfördes en rad undersökningar av jämställdheten på sex sociologiinstitutioner i Sverige, i projektet ”(O)jämställda institutionsmiljöer” lett av Ingrid Bosseldal vid Lunds universitet. Projektet resulterade i rapporterna *Ett kvinnligt genombrott utan feminism?* om Göteborgs universitet (Bosseldal & Hellum 1998); *Den frånvarande genusteorin* om Linköpings universitet (Bosseldal & Johansson 1998); *Bland forskande kvinnor och teoretiserande män* om Lunds universitet (Bosseldal & Esseveld 1998); *Det osynliga könet* om Stockholms universitet (Bosseldal & Magdalenic 1998); *Kvinnor i mansrum* om Umeå universitet (Bosseldal & Hansson 1998); samt *Det motstridiga könet* om Uppsala universitet (Morhed 1998). Till dessa rapporter kan läggas Hedvig Ekerwalds artikel ”I sociologin fattas halva himlen” (Ekerwald 1989) och Lena Sohls rapport ”*Men då ska man ju inte börja med herrar i min ålder*” (Sohl 2004).

I dessa texter diskuteras ett antal olika aspekter av jämställdhet, och som titlarna antyder är bilden delvis ”motstridig”: det talas om ”ett kvinnligt genombrott” men också om ”mansrum”, och om könade föreställningar såsom ”forskande kvinnor och teoretiserande män”. Ekerwald lyftar bland annat fram värderingen av ämnen inom sociologin som en jämställdhetsfråga:

Vad som har status och vad som saknar status, vad som är breda och viktiga ämnen att ägna sig åt och vad som är smala och oviktiga, det är sådant som bestämdes när akademien helt och hållet var en mansvärld. Jag skulle tro att den huvudsakliga värderingen är att sådant som rör ting och produktion anses viktigt medan sådant som rör det levande och reproduktion anses mindre viktigt. (Ekerwald 1989:11)

Jag kommer att ta fasta på denna värderingsaspekt när jag nu går över till att diskutera kanonprocesser och sociologisk teori.

Kanonprocesser och sociologisk teori

Jag skulle vilja inleda detta avsnitt med ett minne från när jag var student i sociologi och genusvetenskap för drygt tio år sedan. Tillsammans med mina medstudenter *observerade* jag att undervisning i sociologisk teori nästan uteslutande behandlade teoretiker som var vita och män, och att det sällan ingick reflektioner kring vems perspektiv som kom till tals. Däremot var ett av de centrala temana i genusteori att

kritiskt diskutera hur historieskrivningen inom olika akademiska discipliner präglats av *den androcentriska kulturen* i samspel med andra maktordningar. Jag lärde mig alltså ett slags *dubbelt medvetande*: att se sociologisk teori både utifrån den dominerande historieskrivningen och utifrån kritiska perspektiv på inkludering och exkludering.

I denna korta beskrivning har jag använt tre teoretiska begrepp – observation, den androcentriska kulturen och dubbelt medvetande – som kommer från tre sociologiska teoretiker verksamma under den så kallade klassiska perioden (1830–1930). Observationen lanserades som sociologisk metod av Harriet Martineau i boken *How to observe morals and manners* (1838). Den androcentriska kulturen stod i fokus för Charlotte Perkins Gilmans ekonomisociologiska och kultursociologiska teorier, exempelvis i *The man-made world, or Our androcentric culture* (1911). Dubbelt medvetande härstammar från W.E.B. DuBois sociologiska studie av ras- och klassojämlikhet, *The souls of black folk* (1903).

Tre användbara teoretiska begrepp, tre klassiska sociologer – som dock sällan ingår i sociologisk teori som vi minns och presenterar den för oss själva och våra studenter. I det följande kommer jag att presentera några centrala resonemang från forskning om inkludering och exkludering i kanonprocesser, med andra ord vad vi minns och ser som centralt i ett ämne, i detta fall sociologisk teori. Budskapet kan kanske enklast sammanfattas med ett citat från samhälls- och kulturteoretikern Sara Ahmed, som skriver på sin blogg:

I was once asked to contribute to a sociology course [...] and found that all the core readings were by male writers. I pointed this out and the course convener implied that “that” was simply a reflection of the history of the discipline. Well: this is a very selective history! The reproduction of a discipline can be the reproduction of *these techniques of selection*, ways of making certain bodies and thematics core to the discipline, and others not even part. (Ahmed 2013, kursivering i original)

Ahmed talar här om de ”urvalstekniker” som är involverade i vilka personer och vilka teman som konstrueras som centrala respektive marginella för ett ämne. Detta pekar i sin tur mot det paradoxala i att vi å ena sidan alltid bygger vidare på dem som kommit före oss, ”vi står på gigantens axlar” som talesättet lyder, samtidigt som just denna historia vi åberopar oss av alltid konstrueras utifrån en föränderlig samtidshorisont. Kate Reed poängterar exempelvis att inte ens de teoretiker som nu ses som de mest klassiska alltid har haft denna position:

Marx, Weber and Durkheim [...] have not always been seen as canonical and classical. For example, it was not until 1937, with the publication of Parsons’ *The structure of social action*, that Durkheim and Weber became firmly established among scholars in the English-speaking world. It was not until the 1960s and 1970s that Marx became identified as a founding father. (Reed 2006:35, kursivering i original; se också Connell 1997)

I och med att kvinnor och icke-vita på allvar börjat göra sina röster hörda i akademien, har den traditionella historieskrivning som funnits i många ämnen, och som framförallt utgått från vita mäns erfarenheter och teorier, börjat ifrågasättas. Ett aktuellt exempel från Sverige är antologin *Kanon ifrågasatt. Kanoniseringsprocesser och makten över vetandet* (Leppänen & Lundahl 2009) som behandlar frågorna i relation till idehistoria, men liknande processer har ägt rum inom ämnen som historia, litteraturvetenskap, filosofi, statsvetenskap och så vidare.

Vad är egentligen problemet med den traditionella historieskrivningen? Är det inte trots allt så att de teoretiker vi minns är ämnets bästa, dem vars tänkande har högst kvalitet och som står för synsätt som i någon mån är generellt giltiga? Vetenskapsfilosofen Elizabeth Kamarck Minnich har ägnat boken *Transforming knowledge* åt att undersöka vad hon ser som problemet med en traditionell syn på kanon (Minnich 2005). Hon argumenterar för att många traditionella discipliner i själva verket bygger på några grundläggande ”tankefel”, såsom felaktiga generaliseringar och cirkelresonemang. Grundproblemet enligt Minnich är att en grupp privilegierade vita män definierade sig själva som normen och idealet för vad kunskap är. Detta har inneburit en *felaktig generalisering* genom att i stort sett endast den kunskap som genererats av medlemmar av denna specifika kategori har betraktats som kunskap. Det innebär att vår syn på exempelvis filosofi, historia eller litteratur har präglats av historiska exkluderingsprocesser. Detta leder i sin tur vidare i ett *cirkelresonemang* när kvinnors och icke-vita människors teorier och kunskap betraktas som *inte riktig* filosofi, historia, litteratur och så vidare, eller *inte riktig sociologisk teori*. En idé om ett ämnes kvalitet och kärna har skapats utifrån en grups erfarenheter och kunskap och används sedan för att rättfärdiga att andra grupper kunskap och teorier utesluts.

I vilken utsträckning är detta generella resonemang om kunskap och kanonprocesser tillämpligt i fråga om sociologisk teori? De flesta sociologer är väl förtrodda med en idé om att sociologisk teori består av tänkare såsom Karl Marx, Max Weber och Emile Durkheim från den klassiska perioden, Talcott Parsons, Robert Merton och Erving Goffman från den moderna perioden, och Pierre Bourdieu, Anthony Giddens och Jürgen Habermas från samtiden. Även om detta urval ibland kan diskuteras – borde inte Georg Simmel vara med, eller Niklas Luhmann, Jean-Paul Sartre eller Michel Foucault? – är det värt att lägga märke till att samtliga här uppräknade är vita män från Europa och USA. (För problematisering av sociologisk teori ur ett globalt eller dekolonialt perspektiv, se Connell 2007; Gutiérrez Rodríguez, Boatcă & Costa 2010; och för diskussion av relationen vit/judisk, se Reed 2006).

Sociologer som försvarar detta urval, som exempelvis Peter Baehr, menar att det som gör dessa teoretiker klassiska helt enkelt handlar om att de har överlevt som betydelsefulla samtalspartner för sociologer genom historien (Baehr 2002). Sociologer som ifrågasätter urvalet pekar istället på att frågan om vad som överlever även har att göra med sociala faktorer kopplat till statuskategorier som kön och ras. Genom att referera till W.E.B. DuBois, Charlotte Perkins Gilman och Harriet Martineau har jag redan

signalerat att det inte bara är vita män som varit betydelsefulla sociologiska teoretiker. Jag kommer nu att mer ingående presentera forskning om sociologiska teoretiker, från den klassiska perioden och framåt, som varit eller är kvinnor.

Kvinnliga klassiker och framåt

När det gäller att undersöka sociologisk teori ur ett genusperspektiv kan man säga att detta tar sig två olika uttryck. Det ena är att kritiskt utforska kanon för att undersöka vilken betydelse genus har haft, det vill säga vilka föreställningar om kvinnor och män som finns hos klassiska teoretiker och hur det påverkat deras teorier, men också hur deras relationer till kvinnor i sin närhet såg ut, samt hur de debatterade med och ibland ifrågasattes av feminister i sin samtid. En sådan kritiskt utforskande strategi präglar antologin *Engendering the social: Feminist encounters with sociological theory* (Marshall & Witz 2004), och har även diskuterats inom maskulinitetsociologin (Seidler 1994; Hearn 1998). Det finns också texter som kritiskt diskuterar relationen mellan sociologisk teori och feministisk teori i modern tid (t.ex. Stacey & Thorne 1985; Smith 1987; Alway 1995).

Den andra strategin handlar om att undersöka bortglömda teoretiker för att ta reda på vad de hade att säga, varför de har glömts bort, och vad de kan tillföra idag. Här finns det studier som uppmärksammar och omvärderar antingen ett flertal bortglömda kvinnor (Deegan 1991; McDonald 1994) eller som erbjuder nyläsningar av enskilda teoretiker (t.ex. Hamington 2010; Lengermann & Niebrugge-Brantley 2013). Jag presenterar här de jag funnit mest centrala.

I sin bok *The women founders: Sociology and social theory, a textreader* presenterar Lengermann och Niebrugge ett antal bortglömda kvinnliga teoretiker verksamma under den klassiska perioden i sociologi (1830–1930) (Lengermann & Niebrugge 2007). Boken ger både en kort biografisk bakgrund till teoretikerna, sammanfattar huvuddragen i deras generella sociologiska teorier, samt innehåller även utdrag ur originaltexter. De teoretiker som behandlas är: Harriet Martineau, Jane Addams, Charlotte Perkins Gilman, Anna Julia Cooper och Ida B. Wells-Barnett, Marianne Weber, Beatrice Potter Webb, samt ”The Chicago women’s school of sociology”. Dessutom finns ett kontextualiserande inledningskapitel som ägnas åt att beskriva hur dessa kvinnliga teoretiker var betydelsefulla i sin samtid för att sedan ha glömts bort genom vad författarna kallar en ”politics of erasure” (Lengermann & Niebrugge 2007:10).

I *New directions in social theory: Race, gender and the canon* undersöker Reed hur föreställningar om kön och ras präglat sociologins kanon (Reed 2006). Boken är strukturerad utifrån tidsperioderna klassisk, modern respektive samtida sociologi. För varje epok har några viktiga inkluderade och några viktiga exkluderade teoretiker valts ut och boken diskuterar dels några huvudpunkter i deras teorier, dels varför och hur de teoretiker som inte är vita män har uteslutits. De exkluderade teoretiker som behandlas är: Harriet Martineau, W.E.B. DuBois och Anna Julia Cooper från den klassiska perioden, Hannah Arendt, Frantz Fanon och Simone de Beauvoir från den moderna perioden, och från samtiden Donna Haraway och Stuart Hall.

Utifrån denna forskning står det klart att det under hela sociologins historia funnits kvinnliga teoretiker (och icke-vita) som varit betydelsefulla i sin samtid, trots att förutsättningarna varierat under historien. Lengermann och Niebrugge exemplifierar med att Martineaus bok *Illustrations of political economy* (1832–1834) sålde i fler exemplar än Dickens romaner, och att Gilmans bok *Women and economics* (1898) översattes till sju språk. Samtidigt räknas vanligen inte dessa kvinnor in i berättelsen om sociologisk teori. Även om det är viktigt att betona att omständigheterna kring hur olika teoretiker försvunnit ur historieskrivningen kan variera – vilket diskuteras i relation till de specifika teoretikerna av såväl Reed som av Lengermann och Niebrugge – bildar utslutningarna ett påtagligt mönster. Hur kan vi förstå detta? I en studie som behandlar liknande frågor i ett angränsande område, politisk teori, skriver Penny Weiss:

How can we understand the invisibility of women in the history of political theory? We might say of this or that particular philosopher that there was some unfortunate or unusual situation that led to her being unpublished or untranslated, unread or misread, or even some perfectly reasonable question about her merit, *but how can we understand virtually every single one being overlooked or underappreciated?* The rationalizations that have been offered are not simply unconvincing; they testify to the presence of a damaging and dangerous system of [...] exclusion (Weiss 2009:3, min kursivering)

Lengermann och Niebrugge argumenterar mot begreppet *osynlighet* i detta sammanhang. De menar att eftersom kvinnliga sociologiska teoretiker var erkända och inflytelserika i sin samtid handlar det snarare om att de *skrivits ut ur historien* än att de skulle ha varit osynliga:

For several reasons, the case of the fifteen women sociologists treated in this volume is an instance of erasure rather than invisibility. First, almost all these women were well-known public figures in their lifetime [...] Second, they created social theory and did sociology in the same times and places as the male founders [...] Third, they were widely recognized by their contemporaries, including male sociologists, as significant social analysts. Fourth, they all acted as members of a sociological community (Lengermann & Niebrugge 2007:3)

Vidare är Lengermann och Niebrugge också intresserade av att identifiera hur de kvinnliga teoretikernas status har skiftat över tid inom sociologisk teori. Som exempel väljer de Jane Addams och delar in hennes ”karriär” i fyra stadier (Lengermann och Niebrugge 2007, 11–14). Det första stadiet, 1894–1920, kännetecknas av närvaro i mainstreamsociologin, Addams publicerar sig och blir recenserad i ledande sociologisammanhang såsom tidskriften *American Journal of Sociology*. Därefter inträffar det andra stadiet, 1921–1928, som kännetecknas av att Addams marginaliseras när manliga författare beskriver vad sociologi är. Särskilt betydelsefull här verkar den välanvända läroboken *Introduction to the science of sociology* av Robert Park och Ernest

Burgess (1921) ha varit, genom att ge kvinnliga teoretiker som Addams ett mycket begränsat utrymme jämfört med manliga teoretiker. I det tredje stadiet, 1937–1983, saknas Addams helt från så gott som alla centrala texter om sociologisk teori. Och inte förrän i det fjärde stadiet, från 1988 och framåt, börjar ett återupptäckande genom forskning av feministiska sociologer vilket leder till att hon återigen börjar nämnas i läroböcker.

Varför är det viktigt att tänka på frågor om inkludering och exkludering i relation till sociologisk teori? En aspekt är att det helt enkelt är missvisande att bara välja ut en specifik grupp av teoretiker – vita män – och sedan presentera det urvalet som om det utgjorde helheten. En annan aspekt har att göra med vilka effekter denna representation av historien kan få här och nu. Om bara vissa kroppar ”räknas” historiskt, vilka konsekvenser kan det ha för vilka kroppar som räknas, och kan känna sig hemma, här och nu? Felly Nkweto Simmonds har beskrivit sina erfarenheter av detta i kapitlet ”My body, myself. How does a black woman do sociology?” (Nkweto Simmonds 1997) där hon bland annat pekar på teorins betydelse för vem som blir sedd som tillhörig respektive en kuriositet:

As Black academics (and students), one of our tasks has to be to transform theory itself, if we are not to remain permanent 'curiosities' in academia. For us, the habitus of academia is as dangerous as society at large, because we are not fish in the water (Bourdieu and Wacquant 1992). Our work is often marginalized and dismissed as 'not theory', because we challenge the limits of theories that will not admit our embodied realities. (Nkweto Simmonds 1997:237)

Att tänka på inkluderingsfrågor i relation till sociologisk teori kan därför ses som såväl en fråga om kvalitet, som en fråga om lika villkor.

Jag har nu presenterat några huvudpunkter i forskningen om inkludering och exkludering i relation till sociologisk teori. Kunskapsläget kan sammanfattas som att det råder relativ samstämmighet om följande punkter: För det första, även om vår kunskap bygger vidare på dem som kom före oss, så konstruerar vi hela tiden vår förståelse av historien utifrån dagens horisont. Inte ens Marx, Weber och Durkheim har alltid setts som sociologiska klassiker. För det andra har akademins historia under lång tid präglats av social ojämlikhet. Även om formella hinder för inkludering nu undanröjts, har vår kunskapssyn formats av denna historia. Ett tydligt exempel är att kanon när det gäller sociologisk teori ofta uteslutande består av vita män. För det tredje har kvinnor (och även icke-vita män) under hela sociologins existens skapat generella sociologiska teorier, men dessa har i regel inte tagits med i historieskrivningen eller i läroböcker. Och för det fjärde kan hur vi berättar historien både ses som en kvalitetsfråga, eftersom att bara behandla vita män innebär ett skevt urval, och som en lika villkors-fråga, eftersom det kan få konsekvenser här och nu för vilka kroppar och vilka perspektiv som uppfattas tillhöra eller inte tillhöra sociologins kärna. Efter denna genomgång av kunskapsläget går jag nu över till att diskutera ett normkritiskt pedagogiskt perspektiv och hur det kan tänkas hjälpa oss förändra undervisningen i sociologisk teori.

Normkritisk pedagogik

Jag vill nu kort presentera några centrala tankegångar i den pedagogiska riktning som växt fram under de senaste åren i Sverige under namnet normkritisk pedagogik, för att sedan gå över till att diskutera mer konkreta implikationer och strategier för förändring av den sociologiska teoriundervisningen.

Begreppet ”normkritisk pedagogik” introducerades på svenska med antologin *Normkritisk pedagogik. Makt, lärande och strategier för förändring* (Bromseth & Darj 2010). Med ett tydligt avstamp i queerteori lanserades den normkritiska pedagogiken som ett sätt att i pedagogiska sammanhang problematisera normsystemen kring framförallt kön och sexualitet, men även andra kategorier, snarare än att enbart försöka lägga till marginaliserade gruppers erfarenheter till en oförändrad utbildningskärna. Om den traditionella pedagogiken i mångt och mycket tenderat att utgå från vita heterosexuella mäns perspektiv och tankar, med ett ointresse för frågor om normer och representation, skiljer man inom normkritisk pedagogik schematiskt mellan två olika angreppssätt för att försöka åstadkomma inkludering. Denna indelning mellan ”toleranspedagogik” och ”normkritisk pedagogik” bygger i hög grad på den amerikanske pedagogikforskaren Kevin Kumashiros arbete (Kumashiro 2000, 2009).

Med toleranspedagogik menas olika sätt att uppmärksamma och värna olika former av marginaliserade grupper: kvinnor, icke-vita, HBTQ-personer, osv. Detta kan leda till försök att skapa trygga rum för minoriteter, eller att anordna temadagar för att uppmärksamma minoriteters erfarenheter: att ha en ”Black history week” eller bjuda in homosexuella till skolor för att berätta om hur det är att vara homosexuell. En normkritisk pedagogik, däremot, menar att toleranspedagogiken inte går tillräckligt långt. Genom sitt fokus på avvikarens erfarenhet bibehåller den normen intakt: vi behöver inte ifrågasätta varför heterosexualitet konstrueras som det normala eller varför historieskrivningen i vanliga fall oftast handlar om vita och om män. Det normkritiska projektet handlar därför om att kritiskt rikta blicken mot hur normer inkluderar vissa på bekostnad av andra.

Den normkritiska pedagogiska diskussionen i Sverige har hittills framförallt behandlat andra arenor än universitetsvärlden (t.ex. Martinsson & Reimers 2008; Elmeroth 2012). I *Normkritisk pedagogik – för den högre utbildningen* lyfter dock Viktorija Kalonaitytė fram normkritisk pedagogik som ett ”relativt nytt och träffsäkert samlingsnamn för flera möjliga kritiska positioner” (Kalonaitytė 2014:13). I denna förståelse blir normkritisk pedagogik mer av ett paraplybegrepp där olika former av kritisk, frigörande, feministisk, antirasistisk och queer pedagogik möts i en slags intersektionell dialog. Hon beskriver den normkritiska pedagogikens uppgift så här:

Normkritisk pedagogik kan därför närmast ses som en intervention i normativa ’undertexter’ i undervisningen, som litteraturlistor, föreläsningar, studentuppgifter och samspelet i klassrummet. Att på så sätt överföra teoretiska insikter, till praktisk undervisning, ser jag som den normkritiska pedagogiska metodutvecklingens huvudsakliga ambition. (Kalonaitytė 2014:13)

Denna ambition kan därmed ta sig flera olika uttryck. Kalonaityté själv presenterar exempelvis olika övningar som kan synliggöra normer, medan andra forskare diskuterat hur universitetslärare kan använda sig av upplevelsebaserat lärande som normkritisk strategi (Sörensdotter 2010) eller arbeta normkritiskt tillsammans i lärarlag (Bromseth & Sörensdotter 2012). I den här artikeln är jag framförallt intresserad av hur undervisning i sociologisk teori kan designas på ett mer inkluderande sätt. Tonvikten i diskussionen som följer ligger därför på frågor om representation, struktureringsprinciper samt reflexivitet och metakommunikation. Mitt fokus på kön och i viss mån ras i denna artikel avspeglar dels mina egna forskningsintressen, dels dessa kategoriers framträdande position i forskningen om inkludering och exkludering i relation till sociologisk teori. Den diskussion och de förslag som följer är med andra ord inte ett uttömmande svar på allt vad ett normkritiskt pedagogiskt perspektiv skulle kunna innebära för undervisning i sociologisk teori – en diskussion som förhoppningsvis bara är i sin linda – utan får ses som ett mer begränsat bidrag till just frågor om representation och struktur när det gäller sociologiska teorikurser.

Representation

Då forskningen visar att den sociologiska teorihistorien är mycket mer heterogen och varierad än vad vi normalt lär ut på teorikurser framstår det som angeläget att arbeta med att vidga representationen av vilka som ingår i kurser i sociologisk teori. Genuskartläggningen av kurslitteratur vid Uppsala universitet visade att teorikurserna med några få undantag var kraftigt mansdominerade (Berggren 2015)². I synnerhet framstod mansdominansen som särskilt påtaglig när det gäller klassisk teori, vilket därför borde utgöra ett prioriterat område. Man kan konstatera att de större läroböckerna, som Giddens *Sociologi*, tar upp moderna feministiska teorier, men samtidigt gör genusanalys till en samtidsfråga genom att inte i någon större utsträckning ta med kvinnliga teoretiker under den klassiska perioden. Harriet Martineau tas visserligen upp och beskrivs som ”viktig för dagens sociologer” i en faktaruta, men diskuteras inte i huvudtexten (Giddens & Sutton 2014: 41).

Att vidga representationen av teoretiker från den klassiska perioden är relativt lätt åtgärdat. För den som vill ha en lästlät text på svenska finns Sanja Magdalenic nyskrivna kapitel ”Sociologins klassiker” i antologin *Feministisk tänkande och sociologi* (Magdalenic 2015, se även Magdalenic 2004:101–125). Kapitlet har underrubriker som ”Sociologins kanon är en konstruktion”, ”Kvinnliga klassiker inom sociologin” och ”Manliga klassikers syn på genusrelationer”. Det är tillgängligt skrivet och kräver ingen särskilt förståelse, och skulle därför utan problem kunna användas i ett tidigt skede i grundutbildningen.

2 Kartläggningen bygger på en genomgång av litteraturlistorna för kurser i sociologisk teori från grundkurs till doktorandnivå vid Uppsala universitet under de senaste fem åren (till och med vårterminen 2015). Kartläggningen innefattar dels ett räknande av antal och andel texter på litteraturlistorna författade av män respektive kvinnor, dels mer kvalitativa bedömningar av andra aspekter såsom innehåll i läroböcker, förekomst av reflexiva texter och eventuella uppdelningar i obligatoriskt respektive valbart.

För den som vill ha ett lite mer omfattande lärtillfälle skulle Patricia Madoo Lengermans och Gillian Niebrugges *The women founders. Sociology and social theory 1830–1930, a text/reader* kunna användas (Lengermann & Niebrugge 2007). Boken innehåller såväl ett introducerande kapitel om hur kvinnor försvunnit från historieskrivningen, som introduktion och originaltexter av 15 kvinnliga klassiker, inklusive ej tidigare publicerade översättningar av Marianne Weber. Boken skulle med fördel kunna användas för ett moment om kvinnliga klassiker på en teorikurs. Förslagsvis kan studenter delas upp i olika grupper som får i uppgift att redovisa varsin klassiker utifrån ett kapitel på ett seminarium.

En tredje möjlighet är att använda sig mer direkt av originaltexter. Precis som studenter ofta läser Marx, Durkheim och Weber i original är det fullt möjligt att använda sig av de kvinnliga klassikernas texter. Exempelvis skulle Charlotte Perkins Gilmans *The man-made world, or Our androcentric culture*, en c:a 100 sidor lång genusanalys av kulturen, vara ett tillgängligt val (Gilman 2001).

Kartläggningen från Uppsala universitet visade att kvinnliga teoretiker ibland funnits med på teorkurserna, men att deras närvaro då varit mindre beständig än de manliga teoretikerna, och riskerade att bytas ut eller försvinna efter något år. Ett arbete med att vidga representationen behöver därför också ges en stabilitet och kontinuitet, så att det inte blir villkorat av den enskilda lärarens intresse och kompetens.

Struktureringsprinciper

Ett intressant resultat från kartläggningen vid Uppsala universitet var att representationen av teoretiker hänger samman med hur kurserna är strukturerade. Två olika sätt att strukturera teorkurser kunde identifieras, där det ena bygger på ”kända namn” och det andra bygger på teoririktningar (Berggren 2015). De kurser som strukturerades utifrån kända namn tenderade att vara mycket mansdominerade, medan de kurser som strukturerades utifrån teoririktningar uppvisade en större variation, där vissa var tydligt mansdominerade medan andra var mer blandade.

Hur en kurs är upplagd och strukturerad hänger ihop med dess syfte. Om syftet exempelvis är att studenterna ska bekanta sig med de mest kända teoretikerna kan det vara en bra idé att välja kända manliga teoretiker, men om syftet å andra sidan är att studenterna ska kunna värdera olika tanketraditioner kan det vara en bra idé att ha en mångfald av perspektiv. Man kan även föreställa sig andra syften, som att ge en översikt över det sociologiska tänkandets historia, eller att skapa en sociologiidentitet genom några tydliga hållpunkter som alla förväntas kunna relatera till. I båda dessa fall kan inkluderings- och exkluderingsproblematiken bli relevant.

Syftet med teorkurser är sannolikt ofta underförstått i och med att de är en så självklar del av sociologiundervisningen. Att föra upp syftesdiskussionen till en mer explicit diskussion framstår därmed som en viktig strategi. Är syftet med en teorkurs entydigt eller finns det flera syften som upplägget bör avspegla? Då kurser som är strukturerade utifrån olika teoriinriktningar snarare än från de kända namnen verkar ge större möjligheter till val av en mer blandad grupp författare, kan det vara en framkomlig väg.

Reflexivitet och metakommunikation

En tredje strategi, utöver att vidga representationen och att fundera över kursernas struktur, kan handla om att öka inslagen av reflexivitet. Alla teorikurser bygger på någon form av urval av teorier och teoretiker – men om och i så fall hur presenteras detta urval för studenterna? I vilken utsträckning kommunicerar vi att vissa teoretiker är helt givna, eller görs frågan om urval till en legitim fråga att diskutera tillsammans med studenterna? En väg att gå är att öka inslaget av texter som kritiskt reflekterar över inkludering och exkludering i kanonprocesser. De ovan nämnda texterna av Magdalenic respektive Lengermann & Niebrugge innehåller sådana kritiska diskussioner, som mycket väl skulle kunna ingå i kurslitteraturen och seminariebehandlas. För fördjupande moment på högre nivåer skulle istället Kate Reeds studie *New directions in social theory: Race, gender and the canon* kunna användas. Där undersöker hon hur föreställningar om kön och ras påverkat vem som inkluderats i klassisk, modern och aktuell sociologisk teori (Reed 2006). Även Barbara L. Marshalls och Anne Witz antologi *Engendering the social: Feminist encounters with sociological theory* skulle kunna vara av intresse då kapitlet behandlar en rad olika genusaspekter av den etablerade sociologiska kanon (Marshall & Witz 2004).

Reflexivitet handlar också om hur teorier ramas in i själva undervisningen. Vad finns det för metakommunikation – i litteraturen och i undervisningssituationen – kring exempelvis vad som är centralt respektive marginellt, och vem som är teoretiker i sin egen rätt respektive vem som är del av eller exempel på en riktning eller skolbildning? Även med en ambition att vidga representationen finns en risk att manliga teoretiker presenteras som just olika teoretiker medan kvinnliga teoretiker presenteras som en grupp kvinnliga teoretiker, eller som ett tillägg. Lena Sohl ger i sin rapport om jämställdhet och sociologi ett exempel på hur en sådan metakommunikation kan se ut: ”Den här boken hör *egentligen* inte hemma på den här kursen” (Sohl 2004:1, kursivering i original).

Ett tydligt exempel på vad ett normkritiskt pedagogisk perspektiv kan innebära konkret är att reflektera kring vem som förses med prefix, för att undvika att normen förblir omarkerad medan normbrytaren får ett tillägg, såsom ”fotboll” och ”damfotboll”, eller ”klassiker” och ”kvinnliga klassiker” (Minnich 2005). Det kan därför vara relevant att presentera och kontextualisera även manliga teoretiker som en del av en tematik eller skola, snarare än att bara presentera dem med namn; och om en kurs enbart behandlar manliga teoretiker skulle den med fördel kunna byta namn från ”Sociologisk teori” till ”Manliga klassiker inom sociologisk teori” eller motsvarande. Denna benämningsfråga kan vara värd att fundera på i relation till att många sociologinstitutioner har kurser med inriktning på kön, sexualitet, ras/etnicitet och klass med ett teoretiskt innehåll – som dock sällan går under rubriken ”Sociologisk teori”.

En ytterligare aspekt av metakommunikationen har att göra med ordningen i vilken teorier och teoretiker presenteras. Kommunicerar ordningen exempelvis ett narrativ om utveckling, alternativt finns något med på slutet med en implicit signal om att det egentligen inte hör dit? Presenteras en mer traditionell kanon först, för att sedan kompliceras?

En pedagogisk grundföreställning som är i behov av revidering är tanken om att man först måste lära sig 'stoffet' för att sedan kunna kritisera detsamma. Jag skulle snarare hävda att sådan pedagogik när det gäller idéhistoria och andra humanistiska och samhällsvetenskapliga ämnen snarast förvirrar och försvårar för studenterna. Ska man ägna halva kursen åt att ge studenterna en oproblematiserad översikt från antiken till medeltiden (som om det fanns en neutral text eller en neutral läsare), för att sedan säga att 'där lurade vi er, så var det egentligen inte' och presentera alla problem och komplexiteter som text och kontext ger upphov till? (Leppänen 2009:130)

Leppänens diskussion utifrån idéhistoria väcker frågan om hur det är möjligt att inkludera de exkluderade rösterna i sociologisk teori utan att de blir ett toleranspedagogiskt 'tillägg' till en redan etablerad kanon. Här finns sannolikt behov av ett större normkritiskt arbete med att utveckla alternativa narrativ när det gäller undervisningen i sociologisk teori.

Slutsatser

Den här artikeln har adresserat det glapp som finns mellan å ena sidan den etablerade undervisningspraktiken i sociologisk teori som i huvudsak är centrerad kring en relativt homogen grupp av vita manliga teoretiker, och å andra sidan den internationella forskningen om inkludering och exkludering i det sociologiska tänkandets historia, som visar på såväl en heterogenitet i vilka som varit teoretiker som de exkluderingsmekanismer som utesluter andra än vita män ur historieskrivningen. Med utgångspunkt i ett normkritiskt pedagogiskt perspektiv framstår det som angeläget att arbeta för en mer inkluderande historieskrivning i den sociologiska teoriundervisningen. Utifrån resultatet av en genuskartläggning av sociologiska teorikurser vid Uppsala universitet har jag identifierat några centrala aspekter som ett sådant förändringsarbete bör ta fasta på. Till att börja med gäller det frågan om att vidga representationen. Detta väcker i sin tur även frågor om kursers syfte och strukturering, som behöver klargöras. En struktur som utgår från teoririktningar snarare än kända namn verkar mer flexibel och möjliggör ett bredare urval av teoretiker. En tredje punkt handlar om hur frågan om reflexivitet kring urval och narrativ behandlas, vilket tillsammans med andra aspekter av metakommunikation bidrar till det helhetsbudskap som kommuniceras i undervisningen. Reflexiva inslag kan möjliggöra diskussioner mellan studenter och lärare om inkludering, exkludering och historieskrivning snarare än att befästa en exkluderande syn på vilka som räknas som sociologiska teoretiker. Det är min förhoppning att denna diskussion av undervisning i sociologisk teori utifrån ett normkritiskt pedagogiskt perspektiv kan bidra till en större kritisk diskussion om möjligheter och problem när det gäller att göra sociologiundervisningen i Sverige så bra och inkluderande som möjligt.

Referenser

- Ahmed, S. (2013) "Making feminist points", *Feminist killjoys*. September 11. feministkilljoys.com.
- Alway, J. (1995) "The trouble with gender: Tales of the still-missing feminist revolution in sociological theory", *Sociological Theory* 13 (3): 209–228.
- Andersson, J., Hahn Berg, C. & C. Kolm (2012) "Jämställdhetsobservationer i fyra beredningsgrupper 2011", Vetenskapsrådets lilla rapportserie 3.
- Baehr, P. (2002) *Founders, classics, canons: Modern disputes over the origins and appraisal of sociology's heritage*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Berggren, K. (2015) *Vem är teori? Kartläggning av kurslitteratur i sociologisk teori ur ett genusperspektiv*. Uppsala: Sociologiska institutionen, Uppsala universitet.
- Bondestam, F. (2004) "I jämställdhetens tecken" I *En önskan att skriva abjektet: Analyser av akademisk jämställdhet*. Stehag: Gondolin.
- Bosseldal, I. & J. Esseveld (1998) *Bland forskande kvinnor och teoretiserande män: Jämställdhet och genus vid sociologiska institutionen i Lund*. Lund: Sociologiska institutionen, Lunds universitet.
- Bosseldal, I. & C. Hansson (1998) *Kvinnor i mansrum: Jämställdhet och genus vid sociologiska institutionen i Umeå*. Lund: Sociologiska institutionen, Lunds universitet.
- Bosseldal, I & M. Hellum (1998) *Ett kvinnligt genombrott utan feminism? Jämställdhet och genus vid sociologiska institutionen i Göteborg*. Lund: Sociologiska institutionen, Lunds universitet.
- Bosseldal, I. & S. Johansson (1998) *Den frånvarande genusteorin: Jämställdhet och genus vid sociologiska institutionen i Linköping*. Lund: Sociologiska institutionen, Lunds universitet.
- Bosseldal, I. & S. Magdalenic (1998) *Det osynliga könet: Jämställdhet och genus vid sociologiska institutionen i Stockholm*. Lund: Sociologiska institutionen, Lunds universitet.
- Bromseth, J. & F. Darj (red.) (2010) *Normkritisk pedagogik: Makt, lärande och strategier för förändring*. Uppsala: Centrum för genusvetenskap, Uppsala universitet.
- Bromseth, J. & R. Sörensdotter (2012) "Normkritisk pedagogik: En möjlighet att förändra undervisningen", 43–57 i A. Lundberg & A. Werner (red.) *Genusvetenskapens pedagogik och didaktik*. Göteborg: Nationella sekretariatet för genusforskning.
- Connell, R. (1997) "Why is classical theory classical?," *American Journal of Sociology* 102 (6): 1511–1557.
- Connell, R. (2007) *Southern theory: The global dynamics of knowledge in social science*. Cambridge: Polity.
- Dahlerup, D. (2010) *Jämställdhet i akademien: En forskningsöversikt*. Stockholm: Delegationen för jämställdhet i högskolan.
- Deegan, M. J. (1991) *Women in sociology: A bio-bibliographical sourcebook*. New York: Greenwood Press.

- Delegationen för jämställdhet i högskolan. (2011) *Svart på vitt: Om jämställdhet i akademien. Betänkande. SOU 2011:1*. Stockholm: Fritzes.
- Ekerwald, H. (1989) "I sociologin fattas halva himlen." *Sociolognytt. Informationskrift från Sveriges sociologförbund*, 8–32.
- Elmeroth, E. (red.) (2012) *Normkritiska perspektiv: I skolans likabehandlingsarbete*. Lund: Studentlitteratur.
- Giddens, A. & P. W. Sutton (2014) *Sociologi*. 5:e upplagan. Lund: Studentlitteratur.
- Gilman, C. P. (2001) *The man-made world or our androcentric culture*. New York: Prometheus Books.
- Gutiérrez Rodríguez, E., M. Boatacã & S. Costa (red.) (2010) *Decolonizing European sociology: Transdisciplinary approaches*. Farnham: Ashgate.
- Hamington, M. (red.) (2010) *Feminist interpretations of Jane Addams*. University Park: Pennsylvania State University Press.
- Hearn, J. (1998) "Theorizing men and men's theorizing: Varieties of discursive practices in men's theorizing of men", *Theory and Society* 27 (6): 781–816.
- Kalonaityté, V. (2014) *Normkritisk pedagogik: För den högre utbildningen*. Lund: Studentlitteratur.
- Kumashiro, K. K. (2000) "Toward a theory of anti-oppressive education", *Review of Educational Research* 70 (1): 25–53.
- Kumashiro, K. K. (2009) "Postperspektiv på antidiskriminerande undervisning i engelska, matematik och samhälls- och naturorienterade ämnen." *Tidskrift för genusvetenskap* 1: 11–34.
- Lengermann, P. M. & J. Niebrugge-Brantley. (red.) (2013). *Charlotte Perkins Gilman*. Farnham: Ashgate.
- Lengermann, P. M. & J. Niebrugge (red.) (2007) *The women founders. Sociology and social theory 1830–1930: A text/reader*. Boston: McGraw-Hill.
- Leppänen, K. (2009) "Kanon ifrågasatt – Ett pedagogiskt projekt" i K. Leppänen & M. Lundahl (red.) *Kanon ifrågasatt: Kanoniseringsprocesser och makten över vetandet*. Hedemora: Gidlund.
- Leppänen, K & M. Lundahl (red.) (2009) *Kanon ifrågasatt: Kanoniseringsprocesser och makten över vetandet*. Hedemora: Gidlund.
- "Litteraturgranskningen" (2015) Uppsala studentkår. <http://www.uppsalastudentkar.se/litteraturgranskningen>.
- Magdalenic, S (2004) *Gendering the sociology profession: Sweden, Britain and the US*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Magdalenic, S (2015) "Sociologins klassiker" i A. Hedenus, S. Björk & O. Shmulyar Gréen (red.) *Feministiskt tänkande och sociologi: Teorier, begrepp och tillämpningar*. Lund: Studentlitteratur.
- Marshall, B. L. & A. Witz (red.) (2004) *Engendering the social: Feminist encounters with sociological theory*. Buckingham: Open University Press.
- Martinsson, L. & E. Reimers (2008) *Skola i normer*. Malmö: Gleerups.
- McDonald, L. (1994) *The women founders of the social sciences*. Ottawa: Carleton University Press.

- Minnich, E. K. (2005) *Transforming knowledge*. Philadelphia: Temple University Press.
- Morhed, A-M. (1998) *Det motstridiga könet: Jämställdhet och genus vid sociologiska institutionen i Uppsala*. Lund: Sociologiska institutionen, Lunds universitet.
- Niskanen, K. & C. Florin (red.)(2010) *Föregångarna: Kvinnliga professorer om liv, makt och vetenskap*. Stockholm: SNS Förlag.
- Nkweto Simmonds, F. (1997) "My body, myself. How does a black woman do sociology?" I H.S. Mirza (red.) *Black British feminism: A reader*. London: Routledge.
- Reed, K. (2006) *New directions in social theory: Race, gender and the canon*. London: Sage.
- Sandell, K. (red.)(2014) *Att bryta innanförskapet: Kritiska perspektiv på jämställdhet och mångfald i akademien*. Göteborg: Makadam.
- Seidler, V. J. (1994) *Unreasonable men: Masculinity and social theory*. London: Routledge.
- Smith, D. (1987) *The everyday world as problematic: A feminist sociology*. Boston: Northeastern University Press.
- Sohl, L. (2004) "Men då ska man inte börja med herrar i min ålder...": *Lärares och studenter tal om genus och jämställdhet vid sociologiska institutionen, Uppsala universitet*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Sörensdotter, R. (2010) "En störande, utmanande och obekväm pedagogik. Om queerteoriernas relevans för en normbrytande undervisning" I J. Bromseth & F. Darj (red.) *Normkritisk pedagogik: Makt, lärande och strategier för förändring*. Uppsala: Centrum för genusvetenskap, Uppsala universitet.
- Stacey, J. & B. Thorne (1985) "The missing feminist revolution in sociology", *Social Problems* 32 (4): 301–16.
- Wahl, A., M. Eduards, C. Holgersson, P. Höök, S. Linghag & M. Rönnblom (2008) *Motstånd och fantasi: Historien om F. Lund*: Studentlitteratur.
- Weiss, P. A. (2009) *Canon fodder: Historical women political thinkers*. Pennsylvania: Pennsylvania State University Press.

Korresponderande författare

Kalle Berggren

Institutionen för etnologi, religionshistoria och genusvetenskap

Stockholms universitet, 10691 Stockholm

kalle.berggren@gender.su.se

08-6747908

Författarpresentation

Kalle Berggren disputerade i sociologi vid Uppsala universitet på avhandlingen *Reading rap* (2014), en intersektionell studie av svensk hiphop. Han är för närvarande verksam vid Genusvetenskap, Stockholms universitet, och forskar om hur mansdominans och maskulinitet konstrueras i olika sammanhang. Kalles forskning har publicerats i tidskrifter som *Men and Masculinities* och *European Journal of Women's Studies*.

Kommentarer till ”Vem är teori?”

ATT FRAMFÖRA KRITIK mot en artikel som ”Vem är teori” är en grannliga uppgift eftersom en sådan kritik lätt kan uppfattas som en bekräftelse av dess tes. Vilken är då tesen? Den är att sociologins kanon är en social konstruktion och som sådan resultatet av ett maktförhållande, där vita män dominerat och exkluderat kvinnor och icke-vita män. Det finns också ett förslag till lösning på problemet: En normkritisk diskussion om kursinnehåll och kurslitteratur. Jag kommer inte att gå närmare in på förslagen till lösning, men håller med om att reflexivt förhållningssätt till kursinnehåll och kurslitteratur alltid bör finnas. Till viss del hoppas och tror jag att det redan finns, men förvisso kan det bli bättre. Beträffande klassisk sociologisk teori som utgör artikelns huvudfokus och som jag själv har en del kännedom om kan noteras att en viss bättring redan är på gång. Nya läroböcker i klassisk teori innehåller så gott som undantagslöst ett eller flera kapitel om sociologer som inte tillhör kategorin vita män.

Så till huvudtesen om exkludering. Självklart stämmer den, men vad implicerar den mera exakt och hur skall den beläggas? I denna kommentar vill jag försöka komplicera den bild som tecknas i artikeln på vissa punkter. Mycket av litteraturen på området utgår ifrån att det funnits ett antal betydande kvinnliga och/eller icke vita sociologer, som på sin tid varit erkända och uppmärksammade, men som sedan utslutits ur sociologins kanon. Det är också argumentet i artikeln ”Vem är teori?”. Så kan det naturligtvis vara, men det är ändå något paradoxalt i en sådan tes. Den som aldrig blivit insläppt i kanon kan nämligen inte slängas ut. Visserligen kan det vara både och: svårt att bli insläppt och lätt att åka ut, men för egen del tror jag att huvudförklaringen är den första. Den främsta anledningen till att det finns så få kvinnliga och/eller icke-vita sociologer i den klassiska sociologins kanon är svårigheten att få tillträde. De hinder som restes för kvinnor och icke-vita män att studera, få tillträde till universiteten och att skriva böcker var för de flesta oöverstigliga oavsett ämne. Att ett antal ändå lyckades är för mig den största gåtan. En förklaring är att flertalet, dock inte alla, kom från överklassen där det fanns gott om ekonomiskt, kulturellt och socialt kapital.

Ett illustrativt exempel är Beatrice Webb som trots sin privilegierade ställning fick övervinna många hinder för att nå sitt mål. Hon tillhörde Englands absoluta överklass. Herbert Spencer var en nära vän till familjen och en personlig vän till Beatrice. Det var även Bertrand Russell och flera andra ur Englands intellektuella elit. Trots det var hon av sin omgivning ämnad att i likhet med sina 8 äldre systrar gifta sig med någon lämplig kandidat ur societeten. Hon ville dock annorlunda. Hon ville forska och skriva böcker. Om detta berättar hon i första delen av sin självbiografi, *My Apprenticeship*.

Där skildrar hon också sitt möte med sin tids störste ekonom Alfred Marshall. Då hon delgav honom sina planer att skriva en bok om den kooperativa rörelsens historia fick hon veta att kvinnan av naturen är en underordnad mannen och ämnad för äkten-skapet. ”Om ni konkurrerar med oss kommer vi inte att gifta oss med er’ sa han och skrattade” (*My Apprenticeship*, s. 350). På frågan om han trodde att hon skulle klara av att genomföra en undersökning om den kooperativa rörelsens historia svarade han att hon möjligen kunde skriva något om kvinnans roll i densamma, men avslutade samtalet med följande slutsats: ”En bok av er om den kooperativa rörelsen skulle jag möjligen kunna be min fru att läsa för mig på kvällarna för att fördriva tiden, men jag skulle inte fästa något avseende vid den” (s 351). Ett annat vittnesmål om svårigheterna för en kvinna att ägna sig åt intellektuell arbete hittar vi i Virginia Woolfs *Ett eget rum*. Virginia Woolf var dotter till en av Englands mest kända filosofer Leslie Stephen, liksom Beatrice Webb var hon god vän med Bertrand Russell, men även med John Maynard Keynes och stora delar av den engelska kultureliten. Ett tredje exempel är Jane Addams, som tillhörde USAs absoluta ekonomiska, politiska och kulturella elit. Hennes pappa var god vän med Abraham Lincoln. Liknande gäller i viss utsträckning även Charlotte Perkins Gilman, Marianne Weber och Ellen Key i Sverige. De tidiga kvinnliga sociologerna var i stor utsträckning hämtade ur ett privilegierat skikt, som gjorde det möjligt att överskrida de begränsningar som ålåg det stora flertalet kvinnor. Självklart gällde det även männen, dock inte i samma utsträckning.

Mot alla odds lyckades ett mindre antal kvinnor och icke-vita män att ge viktiga bidrag till den klassiska sociologin. I artikeln nämns Harriet Martineau, Charlotte Perkins Gilman, W.E.Du Bois, Anna Julia Cooper, Ida B. Wells-Barnett, Marianne Weber, Beatrice Potter Webb och Jane Addams. Listan skulle kunna göras längre. Rimligen hör Simone de Beauvoir dit och det gör också E. Franklin Frazier, författare till ett antal på sin tid uppmärksammade böcker: *The Negro Family in the United States*, *The Negro in the United States* (1949), *Black Bourgeoisie* (1957) och 1948 vald till amerikanska sociologförbundets ordförande.

Det finns en tendens i artikeln, och i den litteratur som artikeln stödjer sig på, att dra slutsatser från ett statistiskt samband till det enskilda fallet. Men det kan man inte göra slentrianmässigt. Även om det är sant att det i historien funnits en tendens till uteslutning av vissa grupper ur kanon, så är det inte säkert att varje försvinnande ur kanon är ett resultat av uteslutning. Det kan finnas andra förklaringar. En anledning kan vara att de inte skrivit lika många sociologiska texter som sina vita manliga kolleger och det kan i sin tur bero på att de haft andra intressen vid sidan av sociologin. Jag vill påstå att så är fallet. Flertalet av ovan nämnda sociologer ägnade större delen av sin energi åt viktigare saker än sociologi, nämligen politiskt arbete. Ida Wells-Bartlett var journalist och bekämpade lynchningarna av svarta amerikaner. Inom ramen för denna kamp skrev hon två korta kartläggningar av lynchningarnas omfattning i USA, som förvisso är viktiga sociologiska dokument, men inte tillräckliga för en självklar plats i sociologins kanon. Marianne Weber var en av sin tids mest framträdande feminister i Tyskland. Hon var också Tysklands första kvinnliga parlamentsledamot. Hennes sociologiska produktion framstår dock som begränsad. Mest känd är biografen över

maken Max Weber (1926, på engelska 1975). Hennes viktigaste sociologiska arbete torde dock vara *Ehefrau und Mutter in der Rechtsentwicklung: Eine Einführung* (1907), som borde översatts till engelska. Titeln till trots är det en grundlig redogörelse för patriarkatets historia som förtjänat ett bättre öde än att bli bortglömd. Det kan nämnas att den fick en orättvis recension av Emile Durkheim i *L'Année Sociologique* (11: 1906-9) som skulle kunna tolkas som ett försök till exkludering.

W.E.B. Dubois var en betydande sociolog, men det finns ett alternativt sätt att se på hans sorti ur sociologins kanon. Du Bois var en pionjär inom den empiriska sociologin i USA. Under 1890-talet genomförde han en studie av den svarta befolkningen i Philadelphia (1899) där han ville göra troligt att deras svårigheter beror på omständigheterna och ytterst på diskriminering. Senare beskrev han i *The Souls of Black Folk* (1903) den svarta amerikanens jag i termer av ett kluvet eller dubbelt medvetande; ett medvetande om att vara både amerikan och att vara svart. Det finns vissa tecken på att Du Bois blev motarbetad av det vita Amerika, inklusive dess sociologer. Hans forskningsinstitut i Atlanta fick svårt att finansiera verksamheten och hans begrepp dubbelt medvetande "lånades", av Robert E. Park under namnet "marginal man", utan att Du Bois nämndes som inspirationskälla. Nu kan man ju tillägga att även "marginal man" ganska snart försvann ur den sociologiska teoribildningen, så det behöver inte vara fråga om diskriminering. Men varför försvann W.E.B. Du Bois ur kanon trots att Max Weber vid sitt besök i USA i början av 1900-talet kunde konstatera att Du Bois var den mest intressante sociolog han träffade? Det finns en möjlig förklaring, som dock inte passar in i berättelsen om exkludering. Du Bois beskriver själv hur besviken han blev över att hans forskning om den svarta befolkningens situation inte ledde någonvart; att politiker och allmänhet inte tog någon särskild notis om hans resultat. Han blev helt enkelt desillusionerad och beslutade överge sociologin för att bli politisk aktivist. 1909 var han en av två grundare till NAACP och han ägnade resten av sitt långa liv huvudsakligen åt politiskt arbete. Hur hans plats i sociologins historia skulle ha sett ut om han fortsatt som sociolog kan vi faktiskt inte veta.

Jane Addams var på sin tid en relativt välkänd sociolog, även om hon var mera känd för sitt sociala arbete vid *Hull house* och för sin politiska aktivism. Hon fick Nobels fredspris år 1931. Jane Addams skrev många böcker, varav ett mindre antal kan betraktas som sociologiska. Hon skrev också ett flertal artiklar i *The American Journal of Sociology*. Men det gjorde också många andra, varav 80–90 procent var vita män. Av alla de som skrev artiklar i AJS från säg 1890 till 1920, så försvann nästan alla ur sociologins kanon. Jane Addams är således i gott sällskap: Lester F. Ward, Franklin H. Giddings, Albion Small, Edward A. Ross, Robert M. MacIver och senare m.fl., hade alla skrivit långt mera om sociologi än Jane Addams och var mera kända som sociologer, men de försvann också ur kanon. Också i andra länder fanns många på sin tid välkända sociologer som glömts bort. I England fanns bland andra L.T. Hobhouse och Morris Ginsburg, i Frankrike Gabriel Tarde, Rene Worms och Maurice Halbwachs, i Österrike Gustav Ratzenhofer och Ludwig Gumplowicz och i Tyskland Albert Schäffle, Franz Oppenheim, Alfred Weber, Alfred Vierkandt och Leopold von Wiese, m. fl. Kvar blev som alla vet tre visa och vita män; Karl Marx, Max Weber och Emile

Durkheim, som under lång tid fick representera den klassiska sociologin. I periferin fanns framförallt George Simmel men också Auguste Comte, Herbert Spencer, Alexis de Tocquville, Ferdinand Tönnies och Marcel Mauss. Min enkla poäng med denna tröttsamma uppräkningslista är följande: För att belägga en tes om systematisk uteslutning av kvinnor och icke-vita sociologer ur sociologins kanon måste man jämföra dessa grupper med den grupp vita män som också försvunnit ur samma kanon.

Den kvinnliga klassiska sociolog som skrivit mest och, enligt min mening, mest intressant inom ämnet sociologi är Charlotte Perkins Gilman. Hon är också mer teoretisk än sina kvinnliga kolleger. Kanske är hon den kvinnliga sociolog som har störst chans att bli en del kanon. I artikeln nämns med rätta hennes begrepp *androcentrisk kultur* som en teoretisk landvinning, men framförallt är det den analys hon gör av denna kultur som är intressant. Hennes mest kända bidrag är analysen av kvinnans ekonomiska beroende av mannen i *Women and Economics* (1898), men den kan eventuellt vara ett hinder för Gilmans upphöjelse till klassiker. Jag är inte säker på att den faller dagens feminister i smaken. Hennes analys är nämligen mycket biologistisk. Den står nämligen och faller med Darwins teori om könsurval. Den är med andra ord inte alls i linje med den kulturellt orienterade socialkonstruktivism som dominerar inom dagens feminism.

Slutligen en reflektion om Harriet Martineau. På sidorna 6–7 i artikeln nämns tre sociologer som exkluderats ur sociologins kanon, men som borde höra dit i kraft av sina teoretiska bidrag: Harriet Martineau, därför att hon lanserade *observationen* som sociologisk metod, Charlotte Perkins Gilman för att hon hävdade att vi lever i en *androcentrisk kultur* och W.E.B. Dubois för att han introducerade begreppet *dubbelt medvetande*. Som redan antytts accepterar jag denna bedömning i fråga om Gilman och Du Bois. Jag ställer mig mera tveksam i fallet Martineau. Tanken att hon skulle ha lanserat *observationen* som sociologisk metod är minst sagt tvivelaktig. Den äran bör nog tillfalla Auguste Comte, som redan på 1820-talet gjorde *observationen* till kärnan i sin positivism. Man kan tillägga att *observationen* varit en given källa till kunskap om både naturen och samhället i mer än två tusen år, så man kan under inga omständigheter tala om någon revolutionerande upptäckt. Om *observation* är den enda källan till kunskap, så är den givetvis källan också till sociologisk kunskap. Det kan tilläggas att denna uppfattning var allra vanligast i Martineaus hemland England, där empirismen var den dominerande kunskapsteorin åtminstone från Francis Bacon på 1500-talet, via Locke, Bentham och Hume, till Martineaus samtida John Stuart Mill. Man skulle kunna hävda att Martineau var först med att använda *observationen* som metod vid sin resa till USA vid mitten 1830-talet som hon beskriver i *Society in America* (1836), men i så fall finns en relevant jämförelse att göra. Vid samma tid besökte Alexis de Tocqueville USA och redogjorde för sina iakttagelser i *Democracy in America* (1835, 1840). Av dessa två böcker borde det inte råda något tvivel om vilken som gör de för sociologins vidkommande mest fruktbara *observationerna*. Den som läser Martineau skall finna att den i betydande utsträckning består av redogörelser för möten med diverse pastorer hon träffar på sin resa. Dessa samtal innehåller föga av sociologiskt intresse. Slutligen kan nämnas att artikelförfattaren nämner det faktum att Martineau

skrev en på sin tid mycket populär bok om politisk ekonomi som belägg för att hon var betydelsefull i sin samtid. Det är alldeles sant att hon skrev en sådan bok och att hon var mycket känd på sin tid. Men utgör denna bok om politisk ekonomi verkligen en grund för inkludering i sociologins eller, för den delen, ekonomins kanon? Knappast. Martineau gjorde inget eget bidrag till den ekonomiska vetenskapen. Nämda bok var en populärvetenskaplig framställning för den breda allmänheten. Det var därför den sålde så bra och det var det som vara själva poängen. Martineau skrev den för att försörja sina yngre syskon efter föräldrarnas död. Det var en bok skriven för brödfödan inte för vetenskapen. (Inom parentes kan nämnas att Martineau var en mycket radikal förespråkare för marknadsliberalism). Martineaus intressantaste bidrag till sociologin är, enligt min mening, inte att hon lanserade observationen som metod, utan att hon hade fruktbara idéer om vad som bör observeras, nämligen artefakter. Ett exempel som hon nämner är inskriptionerna på gravstenar som kan antas ge uttryck för det kollektiva medvetandet. Samma tanke återfinns långt senare hos Emile Durkheim. Det är möjligt, men långt ifrån säkert, att Martineau var först med detta förslag.

För att sammanfatta: Bristen på kvinnor och icke-vita män inom den klassiska sociologins kanon beror sannolikt mera på att de inte släppts än att de kastats ut. För att belägga en tes om uteslutning behövs en mera noggrann empirisk prövning och ett mera källkritiskt förhållningssätt till litteraturen på området.

Lars Udehn, Stockholms universitet

MAJA SAGER

An interview with Bridget Anderson

Abstract

In the interview Anderson is discussing the migrant as a political and analytical category and the need to think across the categories of citizen and migrant to challenge the exclusion of the latter group – but also to highlight the interconnectedness of processes of social exclusion and marginalisation across the citizen/non-citizen divide. Anderson also reflects on current developments in Europe and the UK in regards of Brexit and the growing support for fascist and extreme right populist movements and political projects.

Keywords: migration, citizenship, welfare, racism, social justice

BRIDGET ANDERSON ÄR professor i migrationsstudier på Bristol universitet i Storbritannien. I sitt arbete utforskar Anderson kritiskt frågor om arbete, medborgarskap, kön, rasism, migration och effekterna av gränsdragningar och kategoriseringsprocesser. Bland Andersons senare publikationer hittar vi *Us and Them? The Dangerous Politics of Immigration Controls* (2013) och antologin *Citizenship and its Others* redigerad av Anderson tillsammans med Vanessa Hughes (2015). Intervjun med Bridget Anderson genomfördes i samband med en gästföreläsning vid Sociologiska institutionen i Lund i januari 2017.

Maja Sager [MS]: In your work you often return to the need to reconsider the basic category of the migrant in studies of migration. Can you say a bit more about that?

Bridget Anderson [BA]: Yes, firstly the problem is *who* do we mean when we talk about migrants? I suppose that is a question for academic scholarship, it is a question for lawyers, it is a question for activists, and also for data. I think that when you try and pin it down to real people, it becomes a quite problematic category. US bankers in Britain for example, or prince Philip, are not thought of as migrants, even if they are subject to immigration controls. I mean if you think about the European royal families, half of them have moved across national borders, yet they are not thought of as being migrants. What this says to me is that there is something about the term migrant that signifies *problematic mobility*. Ultimately the way in which some mobilities are racialised, classed and seen as problematic is what defines who are called

migrants. Even in the defence of some mobile populations this kind of definition seems to be reproduced, like when EU commissioner Reding responded to a letter in which some member countries complained about “EU-migrants” and their access to welfare benefits, and she focused in her response on that they called them migrants, when they are *not* migrants but mobile citizens.¹ That calling these people migrants would be like calling apples pears while they are actually really different categories. In that way, the idea of *migrants* as a problem was reinforced, when these people were so to say defended against being labelled as such. And also then how malleable, how fuzzy that border between the migrant and everybody else is.

So all this means, I think, that we as researchers have to think carefully about how we make research and the ways in which we are also complicit in creating these categories. Because who do we mainly look at? Some people do look at US bankers or British migrants in Spain, but in general we tend not to. So that is, on the one hand, something we need to be aware about, but then, on the other hand, I don't know if we want to loose the term either through saying that everyone who moves is a migrant – because then what does that term mean? Basically I think we have to use it but precisely and with care, and think about *when* and *how* we are using it.

Another central intervention in relation to the concept of migrant is that we have to think about the overlap between migrant and citizen. The processes that characterise the control of migration are not neatly limited to a presumed category of migrants. As an example, we can see in some of the outcomes of the so called Localism Act which was established in the UK in 2011 and meant that local authorities got a lot of control over who they provide with social housing.² As a result of this local authorities developed their own social housing allocation policies, and in a lot of them you see how they are describing a lot of social problems as connected with migration. What is interesting is that the migrants here are actually British citizens who are crossing the boundaries of the local authority. And the requirements that are made of these so-called migrants, are very often not so different from the kinds of requirements we see imposed on actual non-citizen migrants. Most obviously a residency requirement, so you have to have been resident for a certain period, but also behavioural requirements, I mean really things like demands on losing weight, going to the gym, doing voluntary work if you are unemployed. It is quite shocking really, the way in which British citizens in this way are disciplined through similar processes as migrants are, because their mobility is seen as problematic. These behavioural demands have their parallels in the demands put on people in the processes of naturalisation.

MS: So, these demands on losing weight, taking care of one's health, etcetera, is that explicitly formulated in these policies?

1 Reding, V. (2013). Main messages: citizens' dialogue in Sofia, European Commission press release 23 July 2013. Available from <http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-13-655_en.htm> [17 February 2016].

2 <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2011/20/contents>

BA: Well, it depends on the council, but in some cases yes, it is explicitly put like that.

MS: Yes I see how that really underscores what you said, that the definition of migration have come to be “problematic mobility”, even when it is just about crossing council borders. I think that if you are on social welfare in Sweden it is also difficult, or at least not straightforward, to move wherever you want inside of Sweden. I mean if you wanted to move from one council to another it is not obvious that you have the right to do that if there is no special reason for you to move.

BA: I think that is really interesting, I mean obviously a lot of my work is on the importance to study immigration controls, but also there are a lot of ways in which the mobility of citizens is constrained and citizens are differentiated along their control over their own mobility.

I think that the welfare state is a very important mechanism for example we can see that in the control of EU mobility. Now that you can not control EU mobility through the tools of migration control, there are instead attempts made to control it through access to welfare. I think it would be worthwhile to look back to the histories of control of mobility at the intersections of welfare provision and repression: like the original parish relief, poor relief, if we look at how that was managed across Europe. There are some legacies between that and what is happening today.

MS: I guess this observation is valid too in in relation to compulsive mobility. Again, as an example from Sweden, when you have been unemployed for a certain period, you are pressured to widen your search area, and in the end you need to apply for jobs in the whole country, and I think that is something that is discussed on the level of the EU as well – how to move people to jobs. So it is not just about stopping migration.

BA: Yes, that is interesting, I think in the UK you need to be prepared to travel something like one and a half hours in order to get a job. So if you are a migrant, then you are problematized for being too mobile, really you should be staying at home. But if you are a citizen, then you are not mobile enough!

I am interested in looking at those kinds of constraints and putting those into conversation with immigration laws and practices because I think it is really interesting work that can be come out if that. I think that using a lens of mobility can help us to approach an analysis that is less hang up on migrants, and that works against that divide between citizens and migrants – while still also keeping the state in there. I think such an approach can help us making important connections that could be politically relevant.

One of the things I have been thinking about is the way in which the welfare state has been called upon in Europe in relation to debates on migration. The idea that migration and asylum rights are a threat to the welfare state is often central. If you compare to the US where Trump is saying that migration is a threat to jobs, in Europe it is not jobs but instead the welfare state that is understood as threatened by migration.

As if the welfare state was something totally separate from migration! I mean, the history of the welfare state, especially in Britain, is so closely connected with global and colonial histories. The funding of the original British welfare state basically relied on the profits extracted from the colonies. It has not just sprung fully fledged from the labour of British nationals on British soil. And if you think about migration and welfare in that context, you start to wonder what people are thinking! I mean, especially when it is migrants from those colonies, the children of the people who contributed to the welfare state, who come here and are treated like that.

So it is something about the imagined histories of welfare states, but also some kind of idea about how contemporary welfare states are funded. I do not know these processes in detail, but I know that in my head, and I think generally in public debate and in people's minds, there is this idea about the welfare state as a kind of piggy bank that we put our money in. And then when we retire or have a problem we go to that piggy bank and we take that same money out, with the idea that we basically have saved it. But of course that money has been invested, and, I suspect, as the profits do not just come from anywhere some people might have not done very well out of those investment. So I think somehow that this powerful imaginary of what the welfare state is something we need to think about.

MS: So you are saying that in other areas of economy it is acknowledged that the economy is linked globally, but the "welfare state money" is seen as kind of made by "us" for "us".

BA: Yes exactly, that money is seen as strictly national! And this is not my area of expertise, but I really do not think that is how it works, and I think it is actually really important in people's imagination.

So I think that in the current context we are always being told that basically it is a zero-sum game in which what is bad for migrants is understood as good for citizens. I mean, that is my impression that people seem to think that is this case. But analyses that go across these divides can help us to see that is not the case, that immigration and mobility controls are not necessarily good for citizens but have effects on them too. We need to start excavating connections between migrants and so called citizens. I mean, I talked about the instability of the term migrant, but as that *Localism Act* shows, citizenship is also an unstable term. And when we recognise that both the two categories of citizen and migrant are unstable I think, we can start finding new commonalities, and probably also new contestations and contradictions, and new tools with which we can start to say that it does not have to be a zero-sum game. Actually we can be in a situation where things can be better for migrants, so called migrants, *and* things can be better for citizens, so called citizens.

MS: When you talk about these things I think about the concept of the precariat. While for most people introduced through Guy Standing's work³, I first encountered it in Spain in social movements trying to mobilise along the lines of what you are saying – to build coalitions and crossovers between labour rights and migration rights movements, and between undocumented migrant workers and citizen workers. What do you think about that concept, is it something that could catch what you are saying here now, about these shared grounds across the citizen/migrant divide?

BA: Yes, in relation to that I would like to start with centralising work and the approach to work. The status of being a "worker" has long been critical not only to access certain welfare benefits, but also to be recognised as a "good citizen", as someone making a contribution towards society. Basically this approach to work, as something that defines one's social status, is an attitude held by both the left and the right. Being a 'citizen' is associated with being a 'worker'. And I think that this understanding of work is a profound problem. Not being this kind of contributor can result in social exclusion, and this is something that can connect different kinds of exclusions, including the exclusions of "migrants" and "unemployed".

You know how a lot of people always are complaining about those who are on benefits and are described as not being bothered to get a job. But as the work available is increasingly insecure, antisocial and alienating, maybe the ones located outside of the labour market can be understood as the revolutionaries! I mean, with the kinds of technology we have been developing I just can not see that full employment is going to happen. And even if it does, then it is not going to be full employment in great jobs. We see that in the UK, where they keep on saying that there is less unemployment now, and yes, unemployment is going down but that happens through zero hours contracts and precarious jobs going up.

So, I actually do think that we need to put demands for universal basic income, social housing, free health care and free education at the centre. I think those have to be the demands, rather than starting with full but precarious employment. So the reason I am saying this is that, whereas I do think there is some purchase in that precarious organising, I think it is really difficult. I think that it is asking a lot of people to not be in competition one against another if you are really on the edge of destitution. I will give you an example. One of the things I always found really challenging in the field of domestic work was that there is a huge hierarchy based on nationality. You can see when working with people, with multinational groups, that there is a lot of distancing between national groups through claims about being cleaner, better workers or of 'more caring nationalities'. And of course, if those kinds of claims give some groups a little bit of an edge on the labour market it is hard not to use it. I am not trying to defend that, not at all, but I suppose that it is an example of where I think that it is actually very difficult to work against these boundaries. So I guess I am a bit sceptical about how far we can really go with that kind of ideal of consciousness via the precariat.

---

3 Standing, G. (2011). *The precariat: the new dangerous class*. London: Bloomsbury Academic.

MS: So, you mean that we can not put it on the ones who are already in the most vulnerable position on the labour market to raise above these boundaries?

BA: Yes. But having said that, I also think that there are times, spaces, contexts, groups, where it *can* work. I am not saying it should not be tried, but I think it is very context dependant. But as a kind of over-arching formula that will ‘solve everything’, I am sceptical. Even though I would like not to be sceptical.

MS: In the context of this kind of move towards thinking across citizens/non-citizens boundaries, how do you think we could address possible specific needs or vulnerabilities of migrants who are fleeing from war and persecution? How do we both work against these kinds of divides, while also paying attention to the vulnerabilities and the risks that, for example, people who needs to cross the Mediterranean are exposed to? Both on the way and at their arrival in Europe, in the labour market, in relation to deportability and so on?

BA: That is a really good question, because I think it is important to recognise that people do have particular vulnerabilities, and that not all mobilities are equivalent. And some of that increased vulnerability, I would say actually a lot of it, is the result of state practices and policies. Not only, it is also about different forms of racism and, of course, the kind of logistics of life, not knowing stuff, not speaking the language, and the histories of trauma and difficulties of travel that people bring with them. So yes, we need to think about, and work with, the different causes of why life is particularly difficult for certain people who are on the move. But then these different causes are never separate; they all kind of reinforce each other. So, we need to pay careful attention to different effects and combinations of these factors, how some of them are played out in particular ways for migrants, but also how some, like racism, are experienced also by citizens.

Actually I think we need to do much more work on that specific issue, because the study of racism has largely been kept apart from migration studies and the relationship between immigration and racism has been very crudely understood. Basically the debate has been limited to either an understanding in which “immigration controls are racist” or the opposite idea that “immigration controls are not racist”. It is somehow reduced to that, and that in turn is based in a similarly poor understanding in public debate about what constitutes racism. Basically people understand racism as meaning only when someone is “thinking that negatively racialised people are inferior biologically”. That means that it is impossible to have a conversation about it, just using the word racist is impossible because it is understood only as this terrible, but limited, thing.

MS: Do you mean that it is seen as censoring people if you call them out as racist?

BA: Yes. And it is also understood as a purely moral position. Like it is about individuals being moral or immoral, rather than being an institutional and historical phenomena that we all have to deal with here. Not just some people because they

are ‘bad’, but everyone has to deal with it. And how that then feeds into migration. I think that new movements like Black Lives Matter actually can be quite important as a mobilising force in that way.

MS: In your work you have also argued for a kind of no-borders position. Could you tell me a bit about that, and also how that position in a more theoretical analytical version relates to no-border activism?

BA: Well, I can not see how there could be just immigration controls. But let me start from another angle. I heard a shocking statistic the other day; how much do you think you have to earn to be in the top one percent of global income? It is 44 000 US dollars, which I think is like 30 000 Euros. So that is very low, and it is the top one percent! If you are earning the minimum wage in the UK, you are in the top eleven percent. I am not saying that if you earn that amount of money you are rich and that people should be happy with that! I am saying that I think that is what Trump and Brexit is about. It is about these immense inequalities, but also about the erosion of privilege of the global north. Our welfare states and our earnings have largely been cushioning us from the immense global poverty and inequality there is. And actually, that is scary, you look out at all those billions of people and, maybe especially if you do not have very much, you start thinking “oh my god, it could actually be much much worse”. I honestly believe that there is more than enough for us all to have sustainable lives. Obviously the real problem, to put it crudely, is the eight people who own half the world’s assets. That is what the problem is, and I think that migration brings that inequality, that global inequality, into our society, forces us to confront it, and that is what is scary about it. And that is why it has become such a tough issue, because it is not really about immigration. It is about global inequality, and that is also why I think that national solutions are not going to sort that out. The welfare state is exactly that: an attempt to solve it on a national level. But it is not possible to maintain that anymore. So I think that we have to accept that borders are actually basically not just. Ultimately they are about stopping all of this inequality from appearing, and that is why I think we need to put migration at the heart of social struggles. I do not mean that migration in itself is the only social issue to care about, but it has to be at the heart because it is always used to derail progressive political projects. I think the right have used migration very effectively for that purpose, and the left has often just tried to come with reassurances, saying that “actually not many people are going to come”, or “they will contribute to the economy”. But that does not really work, and so what if a lot of people come?! I mean, I know it is not as simple as “so what”, because the way in which society is organised currently, there is a risk that it actually would be a race to the bottom. I am not saying that open borders by itself is the answer, but it is a way of foregrounding global inequality and to say that all of these questions are interconnected and we can not just look at migration as a separate thing. In terms of activism I think that what this shows is that we have to think and work much more politically about our forms of knowledge production. We can not keep only produc-

ing knowledge in the academy, we have to find new ways of knowledge production and ways of working with people outside the academy. We have of course particular contributions we can make as scholars, but other sectors do too.

Actually, in a couple of weeks I am talking to my local Labour Party about how to talk about migration on people's doorstep during the election campaigns. What are we going to say when people open their door and say that they are worried about immigration? And I am thinking, well ok, I believe in no borders, but if I say that to these Labour Party activists there is no way they are going to take that to the door step. So I have been thinking of what I can say that is going to be useful, and I do think that we need to preface the issue of migration with the kind of numbers I mentioned before; if you earn more than 20 000 Pounds, then you are in the top one percent; eight people alone own more than half the world's assets; six of the countries that Trump has banned are being bombed by the US. We need to set migration within that context, and underscore the ways in which these interconnections matter! Trying to show those connections to people and then learning from their response, I think is an important starting point when it comes to just approaching any potential voter in the street or on the door step. So listening attentively to their responses to these questions, and seeing how we can then build arguments from that. It is a small step but I see that as the kind of things we need to start doing.

I might try and produce some kind of information pack or something, because the labour activists always say to me that they need facts in their conversations with people. But I am not convinced that it is facts people want, because you know for a long time we have been meeting emotion with facts and it can only go so far, so we have to think also about other ways to engage with people. Stories, new frames, contexts and so on.

MS: In relation to the discussion on no border, you mentioned earlier that many people's main concern lies with the protection of the welfare state. How do you envision an alternative basis for rights and something similar to welfare access that would go beyond citizenship and border controls?

BA: Yes so that would be universal basic income. Of course, then the question is "what does universal mean"? I was having this discussion the other day, and the person I was talking to was asking what we would do about immigration controls if we had universal basic income. I think that, if we were introducing a universal basic income in the UK, we would have to start with having it all over the board, but don't have it for people who enter say the first six months. Of course, you would have to guarantee that newly arrived people would have the minimum, that they were able to eat, have shelter, have health and education. I am not saying they would be completely out of the net, but I can see that there might be a problem if we were to introduce universal basic income sort of 2020 as policy and we still are in this world that we are in.

So this is my attempt to be realistic. When I am prime minister that is what I would do! But, joking apart, I know I do not need to present a ten-step programme for how to transform the world, but I think it is important to think about concrete suggestions

too. I think that we sometimes tend to be caught in a cycle of critique. There is, for example, security studies and there is critical security studies; there is race studies and critical race studies; migration studies and critical migration studies. I am concerned that we do not get beyond critique. Now, in an era of Trump and populism, it is just not enough with critique. And that is where this question of new forms of knowledge production comes in, because, I think as intellectuals, we are posing critique, that is our job, so we need to work with other people in order to move the conversation on. Because I think that there is a moment now in which we are going to demand the reestablishment of the liberal institutions that we have been criticising, and I really believe that we have not been asking for enough, all along, we have not been asking for enough! Now is not the time to fold down and be like “oh Obama was actually really great!”. No, it was never good, it always contained these seeds, and now we have to demand something better, and in order to work out what those demands are we need to sit down with people and have these deliberations and conversations. Actually, just to get back to the beginning, that is why breaking down the citizen/migrant dichotomy is a useful thing to start with.

MS: Thanks, and this last question you probably already addressed in your other answers, but I wanted to ask you to reflect upon what is the next thing we need to do in the critical studies of borders? What are the next issues we need to explore in this era of Trump, Brexit and growing support for fascism and extreme right populism in Europe?

BA: Well there is so much, but one issue that we have looked at a lot in studies of migration that is related to fascism and populism, is the question of “who constitute the people?”. That question is emerging in so many different forms at the moment. It was highlighted for me after the Brexit vote when Nigel Farage came out the next day and said that the “real people” had spoken. So the *real* people, which means that other people are what? Not real people? And why are they not the real people? You know we have seen these kinds of turns in so many ways in politics— in the UK I think – and I think academics have a lot to say and contribute to these debates. But it needs to get out there and become part of normal conversations rather than just stay inside academia. There were two obvious groups who were not part of “the people” here, one was the politicians and one was intellectuals. You know we really are *not* the real people, which is a very effective silencing actually. That approach to intellectuals makes it really hard to intervene in debates. And while we need to be humble, I also think that we have to find a way of not being silent, to find a way of saying that actually we *must* be part of this conversation. We are not going to claim to have all the answers, but we have something to say.

Sociologidagarna 2018 – sicken succé!

DET VAR KNAPPAST vädret som gjorde Lund till en härlig plats att besöka 7–9 mars. Det gjorde däremot ett myller av sociologer som samlades till en mängd spännande samtal i dagarna tre. På temat "Sociology in a polarized world" samlade vi det rekordhöga antalet 268 deltagare. Sociologiförbundets styrelse kunde luta sig tillbaka i trygg förvisning om att de lokala organisatörerna, med Sara Eldén och Chris Swaeder i spetsen, hade full koll på läget.

Hela 23 arbetsgrupper höll en eller flera sessioner under dagarna tre i upp till tretton parallella sessioner; 61 sessioner totalt. Nytt för i år var ett stort urval av engelska sessioner vilket höll även konferensens icke svenskspråkiga sysselsatta. Förutom de nordiska grannländerna besöktes vi av deltagare från Kroatien, Turkiet, USA och Lettland. Därtill var Ryssland och Canada representerat genom två eminenta keynote speakers: Elena Zdravomyslova och Michèle Lamont. Zdravomyslova talade om den konservativa vändningen i Ryssland, Lamont om vikten av att uppmärksamma "the recognition gap". Avgående ordförande Tora Holmberg tog oss på en bildlig ridtur under ett inledande anförande om hur rätt gångart och rytm men också hinder kan bidra till framåtrörelse.

Sociologförbundet arrangerade en semi-plenary session om "Sociologi på gymnasiet – utmaningar och möjligheter" med Glenn Sjöstrand som moderator. Intresset för sessionen var stort med ett femtiotal deltagare från olika håll: förutom "vanliga" konferensdeltagare gästades seminariet av gymnasielärare, lärarpraktikanter och sociologielever. Antalet elever som läser sociologi ökar och mötets deltagare enades bland annat om vikten av att Sociologförbundet är med i definitionsarbetet kring ämnet.

Doktorandminglet bjöd in både avgående ordförande Tora Holmberg och under-tecknad för att diskutera möjligheten att starta en doktorandsektion inom förbundet. Vi kunde omgående meddela styrelsens positiva hållning till en doktorandsektion samtidigt som vi fick ta del av en rad konstruktiva idéer och förslag på vilken funktion en sådan kan ha. Redan på årsmötet hörsammades ett av doktorandernas önskemål, nämligen det om sänkt medlemsavgift. Även avgiften för medlemsinstitutioner sänktes kraftigt efter bifallen motion från tidigare styrelse.

Den storslagna konferensmiddagen på Grand Hotel förgylldes med traditionsenlig prisutdelning. Segerstedtspriset för bästa artikel i Sociologisk forskning 2016 gick till Linda Kvarnlöf, Mittuniversitetet, medan samma pris för 2017 delades mellan de två pristagarna Mehek Muftee, Stockholms universitet, och Doris Lydahl, Göteborgs

universitet. Priset för bästa avhandling 2016–2017 gick till Linda Hiltunen vid Linéuniversitet och avhandlingen *Lagom perfekt. Erfarenheter av ohälsa bland unga tjejer och killar*. Ann-Mari Sellerberg och Roine Johansson var bedömare för Segerstedtpriset. Sven Hort och Boel Berner bedömde de nominerade avhandlingarna. Stort grattis till pristagarna och tack till bedömarna!

Alltmedan trötta men inspirerade sociologer begav sig hemåt under fredag eftermiddag samlades nyvald styrelse för ett första möte. Det bådar gott. Mycket tyder på att även den nya styrelsen i likhet med den gamla ska kunna få något gjort. Vi ser fram emot att ta över stafettpinnen från avgående ordförande Tora Holmberg med crew. Engagemanget i gymnasiesociologin är ett viktigt arv. Arbetet för breddad medlemsrekrytering är ett annat. Hur väl vi lyckas kommer att redovisas på nästa årsmöte när Sociologidagarna 2020 går av stapeln – denna gång i Stockholm. Det är något att se fram emot!

Eder nyttillträdda
Katarina Jacobsson
 Ordförande SSF

Den nya styrelsen som valdes vid årsmötet för 2018–2020:

Ordförande: Katarina Jacobsson, Lunds universitet

Vice ordförande: Kenneth Nelson, Stockholms universitet

Kassör: Erika Willander, Uppsala universitet

Sekreterare: Oskar Engdahl, Göteborgs universitet

Ordinarie ledamöter: Lena Sohl, Södertörns högskola; Martin Berg, Malmö universitet; Magnus Boström, Örebro universitet; Katarina Gidlund, Mittuniversitetet; Lena Karlsson, Umeå universitet.

Suppleanter: Sara Kalucza, Umeå universitet; Arvid Lindh, Stockholms universitet.

Revisorer: Erik Löfmarck, Örebro universitet; Åke Nilsén, Högskolan i Halmstads.

Revisorssuppleanter: Michael Gähler, Stockholms universitet; Sverre Wide, Högskolan Dalarna.

Valberedning: Tora Holmberg, Uppsala universitet; Ingemar Johansson Sevä, Umeå universitet; Anna Olofsson, Mittuniversitetet.

Recensioner

Carly Elizabeth Schall, *The Rise and Fall of the Miraculous Welfare Machine: Immigration and Social Democracy in the Twentieth-Century Sweden*. New York: Cornell University Press, 2016.

Frågor kring nationell identitet, etnicitet och immigration är högst aktuella i svensk samhällspolitisk debatt. I många länder, däribland Sverige, finns idag tydliga tendenser till välfärdchauvinism i föreställningen att en god välfärd främst skall förbehållas de medborgare som har bidragit till att bygga upp samhället. I *The Rise and Fall of the Miraculous Welfare Machine* utvecklar Carly Elizabeth Schall detta protektionistiska perspektiv på välfärdsstaten. I centrum för analysen står socialdemokratins dominerande ställning inom svensk välfärdspolitik och hur det socialdemokratiska partiet under olika tidsperioder har hanterat frågan om etnisk mångfald.

Etnicitet är inget ovanligt tema inom den socialpolitiska forskningen, där mångfald ofta anses undergräva klassbaserad politisk mobilisering. Avsaknaden av etniska intressemotsättningar har också använts som förklaring till socialdemokratins dominerande ställning i svensk samhällspolitisk debatt, framförallt på det socialpolitiska området. Baserat på en analys av ledarsidor i svensk dagspress och riksdagsdebatter visar Schall att det ingalunda har saknats en diskussion kring nationell identitet, etnicitet, och immigration i Sverige. Det som särskiljer Sverige är snarare hur Socialdemokraterna lyckades integrera frågan om etnisk mångfald inom ramen för en mer övergripande klassbaserad strategi att bygga ett mer jämlikt samhälle.

I fem kapitel tecknar Schall ett färgrikt porträtt av svensk socialdemokrati och hur partiet lyckades driva igenom en välfärdspolitik som också kom att utgöra grunden för en ny nationell identitet. Flera kritiska skeden i utvecklingen av svensk välfärdspolitik identifieras. För varje tidsperiod analyserar Schall hur det socialdemokratiska partiet hanterat frågan om etnisk mångfald, och hur man under stora delar av efterkrigstiden lyckades undvika de etniska motsättningar som i många andra länder följt i spåren av ökad immigration, däribland USA. Analysen tar sin början på 1920-talet, då Socialdemokraterna framgångsrikt konsoliderade sin dominerande maktställning inom svensk politik, och avslutas först en bit in på 2000-talet, då olika politiska krafter lyckades vända frågan om nationell identitet till Socialdemokraternas nackdel.

Under de knappa 100 år som analysen sträcker sig har immigrationen till Sverige

förändrats, både till omfattning och karaktär. Även om Socialdemokraterna till en början profiterade på en nationell identitet som till stor del tog utgångspunkt i etnisk tillhörighet, införde man snart ett mer expansivt förhållningssätt till immigration, där även utrikes födda fick full tillgång till det svenska välfärdssamhället. Detta förhållningssätt blev alltmer ifrågasatt i samband med den ekonomiska krisen på 1990-talet, och den flyktinginvandring som följde framförallt av kriget på Balkan. Kritiken mot en expansiv immigrationspolitik eskalerade sedan under 2000-talet, samtidigt som politiska krafter började propagera för en mer restriktiv invandring med tydliga inslag av protektionism, inte minst avseende tillgången till svensk välfärd. Socialdemokraterna förlorade också sin dominerande maktställning inom svensk politik, till förmån för en borgerlig konstellation av partier med mer konservativa socialpolitiska värderingar.

Forskningen om svensk socialdemokrati och välfärdsstatens framväxt är omfattande, både i Sverige och internationellt. Jag imponeras därför av Schalls förmåga att belysa Socialdemokraterna och svensk välfärdspolitik från nya perspektiv. Även om tidigare studier av Sverige har berört frågorna om nationell identitet, etnicitet och immigration, har en mer enhetlig och djuplodande analys saknats. *The Rise and Fall of the Miraculous Welfare Machine* utgör i detta sammanhang ett värdefullt bidrag till forskningen.

Analysen innehåller dock en del brister, framförallt när det gäller det förklarande perspektivet som inte riktigt följs upp empiriskt. Redan på de två första sidorna slås det fast att "...if the welfare state is the outcome to be explained in these pages, then ethnicity, broadly construed, is what carries the explanatory weight ... The questions I address, therefore, are the following: (1) How does ethnic homogeneity matter in the development of the Swedish welfare state? ...". För att besvara dessa frågeställningar hade ett komparativt perspektiv varit att föredra. En jämförelse mellan Sverige och Finland hade varit speciellt intressant. Båda länderna har länge haft en likartad socialpolitik, men skiljer sig åt avseende immigration och socialdemokratiskt regeringsinnehav.

Framställningen hade också vunnit på en mer tydlig genomgång och diskussion av den socialpolitiska lagstiftningen, och hur denna har förändrats över tid. På sidan 84 frågar sig exempelvis Schall hur en välfärdsstat, "forged on the basis of ethnicity and, indeed, increasingly bound up with the very definition of that ethnicity" skall kunna hantera en ökad immigration? För läsaren är det dock oklart om socialpolitiken rent lagmässigt gör skillnad mellan etniska grupper, eller om utlandsfödda under vissa perioder har utestängts från socialpolitiken av andra skäl, exempelvis bristande arbetsmarknadsanknytning. Distinktionen mellan direkta och indirekta socialpolitiska effekter borde rimligtvis påverka de möjligheter beslutsfattare har att förbättra integrationspolitiken.

Jag saknar också en diskussion kring Sveriges medlemskap i den Europeiska unionen. EU-samarbetet nämns endast förbigående, trots den inverkan som exempelvis Schengensamarbetet har haft på både arbetskrafts- och flyktinginvandring. Det är i detta sammanhang också lite olyckligt att analysen endast sträcker sig till 2014, det vill säga något år innan Sverige stängde gränserna till Europa.

Dessa invändningar till trots, har Carly Elizabeth Schall skrivit en läsvärd bok som kommer att stimulera till mycket ny forskning om svensk välfärdspolitik, såväl nationellt som internationellt.

Kenneth Nelson, Stockholms universitet

Diane Reay, *Miseducation: Inequality, education and the working classes*. Bristol: Policy Press, 2017.

Utbildningssociologin känner väl till att det nuvarande utbildningssystemet missgynnar arbetarklassens barn och att välfärdsstaten inte lyckats kompensera för den sociala ojämlikhet som detta producerar. Färsk statistik från UKÄ (2018-03-27/5) visar hur viktigt det är att ha utbildade föräldrar för att själv få höga betyg och fortsätta till högre utbildning. Det är också känt att de senaste decenniernas omorganisering av utbildning, med allt starkare inslag av marknadslogik, valfrihet och individualisering, förstärkt redan existerande sociala skillnader.

Diane Reay har, i en mängd publikationer, visat hur det går till när skolsystemet systematiskt och utifrån social klasstillhörighet sorterar elever och studenter till mer och till mindre statusfyllda positioner i samhället och därmed befäster sociala ojämlikheter. I *Miseducation: Inequality, education and the working classes* gör Reay bokslut över 25 års forskning om arbetarklassen i det brittiska utbildningssystemet.

Det är med hjälp av Pierre Bourdieus begreppsapparat som Reay vanligtvis gjort sina analyser men i *Miseducation* är Bourdieus begrepp nästan helt frånvarande även om hans tankevärld finns närvarande. Istället tar Reay spjörn mot Brian Jacksons och Dennis Marsdens klassiker *Education and the Working class* från 1962, som tidigt visade hur komplicerade vägarna till högre utbildning var för arbetarklassens barn, trots en begynnande utbyggnad av utbildningssystemet. Reay säger sig dock inte känna igen den uppåtsträvande och politiskt konservativa arbetarklass som hos Jackson och Marsden fått tillträde till medelklassen med hjälp av ett utbyggt utbildningssystem. Istället identifierar hon en mer motståndsorienterad och politiskt medveten arbetarklass vars underordning baseras på oförmåga eller ovilja att bete sig som medelklass.

En påtaglig likhet med Jacksons och Marsdens studie är greppet att inkludera sin egen biografiska berättelse som återkommande illustration till argumentationen. Utan att förlora den analytiska blicken så är Reays undersökningar av den brittiska arbetarklassen i utbildningssystemet också ett omaskerat sätt att förstå sin egen biografi (uppvuxen i arbetarfamilj, familjens första student i högre utbildning, 20 år som grundskollärare och därefter en snabb och framgångsrik akademisk karriär). I *Miseducation: Inequality, education and the working classes* får läsaren ta del av berättelser om hur lärare levererar omdömen som, utan att formellt föreskriva, hänvisar henne till sociala positioner på arbetsmarknaden som ligger långt ifrån den uppburna akademiska karriär som hon sent omsider gör. I anslutning till den utsatta positionen

som kvinnlig student från arbetarklassen, utsätts hon för sexuella trakasserier av både andra studenter och av lärare. De biografiska episoderna är ett kraftfullt komplement till analysen av betydelsen av social klass i det brittiska utbildningsväsendet under de senaste decennierna.

Det brittiska utbildningssystemet har dock förändrats dramatiskt sedan Reays tid som student. Dessa förändringar känns igen (även om de institutionella benämningarna inte alltid är översättningsbara) för den som är bekant med det svenska utbildningssystemets förändringar. Liksom i Sverige har möjligheterna till högre utbildning förbättrats genom fler studieplatser, fler utbildningsvägar och, inte minst, fler utbildningsinstitutioner. Elever och studenter har dessutom fått ökade valmöjligheter som ska hjälpa dem fram till just precis den position de aspirerar på. Ändå, visar Reay, misslyckas arbetarklassens barn i betydligt högre grad än medelklassens att vara framgångsrika i detta system. De hänvisas också fortsättningsvis till lägre sociala positioner än vad som är fallet för medelklassen. När de institutionella förutsättningarna ”uppenbarligen” finns så måste skulden för detta misslyckande placeras hos arbetarklassen själva. Att arbetarklassens underordning består skulle således vara arbetarklassens eget fel. Detta resonemanget har högljutt diskuterats i Storbritannien de senaste åren i anslutning till den demonisering av arbetarklassen som journalisten Owen Jones synliggjort i *Chavs: Föraktet för arbetarklassen* (2016).

Reays invändning mot att skuldbelägga arbetarklassen för deras egna tillkortakommanden utgår dels ifrån statistik från det brittiska utbildningsväsendet som visar hur skolor med övervägande andel arbetarklassbarn historiskt och i allt lägre grad kompenseras för de sociala och utbildningsmässiga utmaningar de ställts inför, dels ifrån vittnesbörd från arbetarklassen som återkommande visar hur deras sociala referenspunkter, beteende, språk och kunskaper inte tillskrivs värde och erkänns i klassrummet och i kontakter med skolväsendet. Utbildningssystemet är inte arbetarklassens utbildningssystem. Det är varken skapat för dem eller av dem. Arbetarklassens relation till utbildningsväsendet är också problematisk eftersom skolan i allt lägre grad tar ansvar för att eleverna ur arbetarklassen ges möjlighet att erövra de verktyg som öppnar för framgång. Istället spenderar skolan tid på att ge eleverna mätbara kunskaper i ett alltmer hierarkiserat, konkurrensutsatt och marknadsifierat utbildningssystem. Uppgiften att utveckla kunskaper som tillerkännes värde i skolan outsourcas till hemmet som, i arbetarklassfamiljers fall, saknar resurser och kunskap att utföra arbetet.

Reay ger mycket plats till sina intervjupersoner. Boken innehåller många gripande narrativ över grusade utbildningsmässiga aspirationer, avsaknad av ekonomiska och sociala resurser, otillfredsställande kommunikation med skolan och förtida hänvisning till samma lågbetalda och okvalificerade service- och industrisektor där deras föräldrar spenderat sitt arbetsliv. Här finns också berättelser om en klassrelaterad okunskap om utbildningssystemet som skapar svårigheter och tillkortakommanden och som studenter skuldbelägger sig själva för. Hos den medelklass som också kommer till tals i *Miseducation* förekommer inte samma svårigheter. Att vara och verka i olika skolkontexter är för dessa elever och studenter självklart. Medelklassbarnens sätt att vara i skolan beskrivs som ideala relativt kraven som ställs på dem. För att arbetarklas-

sens barn skall lyckas tycks det krävas att de så effektivt som möjligt döljer eller slipar bort sin egen klassbakgrund och börjar agera medelklass. Så agerar arbetarklassen hos Marsden och Jackson men däremot varken hos Reay eller hos hennes intervjupersoner.

I slutet av boken levererar Reay ett recept för att råda bot på den problematik som målats upp, något som närmast får karaktären av politisk agitation, inlindat i akademiskt språk. Det är lätt att sympatisera med samtidigt som det knappast konkretiserar åtgärder som kan lösa den problematik som arbetarklassen erfar i utbildningssystemet. Reay inser själv svagheterna i sina åtgärdsförslag som hon beskriver som ”förenklade, ytliga och till och med hycklande” (s193).

Boken har som helhet stort läsvärde främst på grund av det rika empiriska material som visar hur reproduktion av social ojämlikhet i utbildningssystemet går till. Den skapar på så sätt förståelse för mekanismerna bakom statistik som visar hur den sociala snedrekryteringen fortgår, inte minst till den högre utbildningen i Sverige. Boken tar fasta på hur djupgående problematiken är och hur de senaste decenniernas omstrukturering av utbildningsväsendet förstärkt denna problematik. Centralt i denna process är den ansvarsflyttning från stat till individ som neoliberal organisering av utbildning initierat och som inte bara gör arbetarklassen till utbildningssystemets förlorare utan också till syndabocken för sitt eget misslyckande. Ur det perspektivet låter *Miseducation: Inequality, education and the working class* oss förstå långt mycket mer av betydelsen av social klass än den nationella kontext som boken är skriven i och handlar om.

Magnus Persson, Malmö Universitet

Anvisningar för författare

Sociologisk Forskning accepterar för eventuell publicering vetenskapliga artiklar på svenska eller annat skandinaviskt språk samt engelska. Tidskriften tillämpar ett (s.k. double blind) referee-förfarande, vilket innebär att artiklar som publiceras i Sociologisk Forskning är bedömda av oberoende kollegor. Sociologisk Forskning accepterar endast texter som inte tidigare publicerats och accepterar inte manuskript som samtidigt erbjuds annan tidskrift eller förlag. Inga avgifter tas ut för publicering i Sociologisk Forskning.

Artiklar

1. För bedömning accepteras endast kompletta manuskript. Redaktionen accepterar inte synopsis, utkast till artiklar eller i övrigt ofärdiga manuskript.
  2. Manuskriptets författare ska följa Sociologiförbundets principer för publicering.
  3. Manuskript sänds per epost till adressen: sociologiskforskning@sverigessociologforbund.se
  4. Manuskriptet ska vara skrivet i MS-Word med dubbelt radavstånd och försett med goda marginaler. Nytt stycke görs med radbrytning. Manuskriptets omfång ska vara minst 4000 ord och högst 10000 ord, inklusive abstract/sammanfattning. Redaktionen tar endast emot manuskript i elektronisk form.
  5. Författare ska inte anges i manuskriptet. På manuskriptets första sida anges endast titel och antal ord.
  6. På ett separat blad anges titel, författarnamn, akademisk titel, institution samt den adress, e-postadress och telefonnummer till (huvud-) författaren som redaktionen ska använda i sin kontakt med författaren.
  7. Manuskriptet ska innehålla en sammanfattning på engelska om maximalt 175 ord, en engelsk översättning av titeln, samt fem nyckelord på engelska.
  8. En kort författarpresentation på ca 50 ord ska bifogas.
  9. Eventuella noter placeras som fotnoter. Slutnoter ska inte användas.
  10. Om tabeller och figurer är infogade i den löpande texten ska de även skickas i separata filer i sitt ursprungliga filformat.
  11. Eventuella förkortningar skrivs med punkt ("t.ex.").
  12. Litteraturhänvisningar i löpande text görs enligt följande: (Sontag 1977:35) alternativt Sontag (1977:35).
-

Referenser utformas på följande sätt

Bok: Pilgrim, D. & A. Rogers (1993) *A sociology of mental health and illness*. Buckingham: Open University Press.

Artikel: Haavio-Mannila, E., J.P. Roos & O. Kontula (1996) "Repression, revolution and ambivalence: The sexual life of three generations", *Acta sociologica* 39 (4):409–430.

Kapitel i bok: Dryler, H. (1994) "Etablering av nya högskolor: Ett medel för minskad snedrekrytering?", 285–308 i R. Erikson, & J.O. Jonsson (red.) *Sorteringen i skolan*. Stockholm: Carlsson.

Recensioner

Recensioner av sociologiska avhandlingar och annan relevant litteratur (inklusive kurslitteratur) välkomnas och bedöms av redaktionen. En recension ska vara minst 700 ord och högst 1500 ord. En recensionssä, dvs. en recension där två eller fler böcker behandlas, ska vara högst 2500 ord. Ange författarens namn, bokens titel, utgivningsår och förlag. Recensioner skickas till sociologiskforskning@sverigessociologforbund.se

Repliker

I syfte att bidra till en levande debatt finns möjlighet att kommentera texter publicerade i tidskriften. En replik omfattar cirka 1000 ord. Kommentarer bör skickas till redaktionen senast 30 dagar efter det att texten publicerats. Författaren till den text som kommenteras ges alltid utrymme att svara på kommentarer som publiceras.

Repliker skickas till sociologiskforskning@sverigessociologforbund.se

Redaktörerna har ordet

Att studera den ekonomiska eliten – problem och utmaningar

Mikael Holmqvist

Valet av utbildning på gymnasietmarknaden i socialt tillbakasatta områden

Håkan Forsberg

Mellan sekulära och religiösa förväntningar – Civilreligion på individnivå i Sverige

Erika Willander

Vem är teori? Ett normkritiskt pedagogiskt perspektiv på sociologisk teori

Kalle Berggren

Kommentarer till "Vem är teori?"

Lars Udehn

An interview with Bridget Anderson

Maja Sager

Sociologiförbundet har ordet

Recensioner

Avs.

Sociologisk Forskning

Sociologiska institutionen, Lunds universitet

Box 114, 221 00 Lund

www.sociologiskforskning.se

Sveriges Sociologförbund
Swedish Sociological Association